

33777

IZKUSTVENO
DUŠESLOVJE.

SESTAVIL

FRAN GABRŠEK.

IZDALO IN ZALOŽILO

„PEDAGOGIŠKO DRUŠTVO“
V KRŠKEM.

V LJUBLJANI.

NATISNIL J. R. MILIC.

1889.

Predgovor.

Najvažnejša pomočna znanost pedagogike je dušeslovje. Zato je treba vsakemu vzgojitelju in učitelju, da se natanko seznanijo s to vedo. V ta namen se dušeslovje vedno obsežneje uči tudi po učiteljiščih.

Nam je do zdaj še nedostajalo take dušeslovne knjige, ki bi bila ob enem učitelju navod pri natančnejšem razmotrivanju otroške in sploh človeške duše. V „Občnem vzgojeslovju“ sem sicer že podal kratek obris dušeslovja; a to še ne zadostuje zgoraj označeni nalogi. Odločil sem se torej, da priredim nekoliko obširnejše dušeslovje, katero podajam tu našim učiteljiščem, slovenskim učiteljem in drugim razumnikom.

Pri tem delu so mi bili glavni viri dr. Jos. Michovo „Dušeslovje“, St. Basaričkovo „Kratko izkustveno dušeslovje“, dr. G. A. Lindnerjeva „Učebnice psychologie zkušebné“, potem Fr. Erjavčeva „Somatologija“, Ant. Zupančičeva „Pedagogika“ in dušeslovni spisi H. Baumgartnerja, dr. R. Zimmermanna, dr. J. Becka, dr. A. Stöckla, Fr. Herrmanna in drugih. Nekaj primerne gradiva pa se je dobilo tudi po slovenskih časopisih. Ker pa bi navajanje dotičnih pisateljev na posameznih mestih v knjigi le motilo čitatelja, opustil sem to, kar se mi bode gotovo rado odpustilo.

V Krškem, o veliki noči 1889.

Fr. Gabršek.

Kazalo.

Predgovor	Stran III
---------------------	--------------

Uvod.

§. 1. O dušeslovji v obče	3
§. 2. O potrebi dušeslovja	5
§. 3. Človeški organizem	6
§. 4. Pregled duševnih pojavov	9
§. 5. O človeški duši v obče	11
§. 6. Vzajemno delovanje duše in telesa	13

Pravo dušeslovje.

Prvi oddelek.

Predstave.

A. Postanek predstav.

§. 7. Občut	16
§. 8. Telesni občuti	17
§. 9. Čutni občuti	19
§. 10. Opip ali tip	19
§. 11. Okus	21
§. 12. Vonj	22
§. 13. Sluh	23
§. 14. Vid	24
§. 15. Koliko kateri čut pripomaga spoznavanju vnanjega sveta. (Spoznavalnost čutov)	27

16.	Gibanje	28
17.	Zaznavanje	30
18.	Nazor	31

B. Ob obnovi predstav.

19.	Predstave	32
20.	Združevanje predstav (asocijacija)	33
21.	Zaviranje predstav	34
22.	Obnova (reprodukcija) predstav	35
23.	Obnova vrst	37
24.	Kaj ovira in kaj pospešuje obnovo predstav	39
25.	Spomin	40
26.	Domisljija	44
27.	Sèn	48
28.	Porazmeščevanje (lokalizovanje) in odnašanje občutov na vnanji svet (projiciranje)	49
29.	Predstava časa	51
30.	Predstava prostora	52
31.	Obmana čutov	53

C. Ob umnosti.

32.	Mišljenje	55
33.	Pojmi	56
34.	Sódi	59
35.	Sklepi	59
36.	Razum in pamet	60
37.	Govor (jezik)	63
38.	Primena (apercepcija) predstav	64
39.	Pazljivost	66
40.	Zavest in samozavest	68
41.	Ideja in idejal	70
42.	Darovitost	72

Drugi oddelek.

Čustva in afekti.

43.	Čustva v obče	74
44.	Vsebina, značaj, jakost in trajnost čustev	76
45.	Razne vrste čustev	77
46.	Občna ali formalna čustva	78

	Stran
47. Čutna ali telesna čustva	80
48. Druga nižja čustva	81
49. Kvalitativna ali višja čustva	83
50. Intelektualna čustva	83
51. Estetično čustvo	85
52. Moralna čustva.	87
53. Religijozna čustva	89
54. Samočutje	90
55. Pravno čustvo	92
56. Sočutje	93
57. Afekti	95
58. Razdelitev afektov	97
59. Vzajemno delovanje čustev	98
60. Dušnost	99

Tretji oddelek.

Teženje.

A. O poželenji v obče.

61. Poželenje	101
62. Način želenja	103
63. Razne vrste poželenja	104

B. Posebne oblike poželenja.

I. Čutna ali nižja poželenja.

64. Nagon	105
65. Sklonost in nagnenost	108
66. Strast	109

II. Duševna ali višja poželenja.

67. Hotenje ali volja	112
68. Delovanje volje navzven. Ravnanje in dejanje ali čin	114
69. Delovanje volje na znotraj. Samohotna pazljivost in refleksija	115

	Stran
§. 70. Preudarjanje in razmišljanje. Načela	116
§. 71. Svobodnja volja	118
§. 72. Značaj	121

Četrti oddelek.

Najvažnejši posebni pojavi duševnega življenja.

§. 73. Pregled	125
§. 74. Temperament	126
§. 75. Spol	128
§. 76. Pleme, rod, stan	130
§. 77. Doba življenja	132

Dodatek.

§. 78. Dušne bolezni	136
--------------------------------	-----

IZKUSTVENO
DUŠESLOVJE.

U v o d

§. 1. O dušeslovji v obče.

Naук o človeku imenujemo antropologijo ali človekoznanstvo. Človek pa ima dušo in telo, zato se antropologija deli zopet v somatologijo ali v nauk o človeškem telesu in v psihologijo ali v dušeslovje.

Duša in telo ste sicer povsem različni bitji, vendar delujete vzajemno ter ste združeni v neko celoto. Telo brez duše je truplo, a duša brez telesa se navadno imenuje duh.

Kaj je duša sama ob sebi, to vprašanje obravnava pravo za pravo metafizika ali modroslovje v ožjem pomenu.

Prava naloga dušeslovju je le:

1. Da preiskuje pojedine duševne pojave.
2. Da razlaga notranjo zvezo teh pojavov in njih zakone.
3. Da pojasnjuje bistvo duše, kolikor je mogoče po tej poti.

Ako dušeslovje na ta način preiskuje in razlaga pojave človeške duše, zove se empirsko ali izkustveno. Temu nasproti preiskuje racionalno ali umovno (umsko)

dušeslovje zadnje razloge duševnih pojavov. Tako dušeslovje si ustanavlja najprej nekov pojem o notranjem bistvu duše ter iz njega izvaja cele vrste duševnih pojavov. Ta način se imenuje tudi konstruktivni ali filozofiški.

Glavni vir dušeslovnemu znanju je opazovanje in spoznavanje samega sebe. Vender je to samospoznavanje dokaj težavno, ker se pri tem skladata osebek in predmet; zato potrebuje miru, premišljenosti in mnogoletne izkušnje. Mnogo važnih pojavov duševnih ne more človek opazovati sam na sebi. Tako n. pr. ne moremo preiskovati važnih pojavov za otroške dobe, za bolezni, v strasteh in v drugih izvanrednih in nepravilnih dušnih stanjih, kot v nesvesti, v snu i. t. d. Samospoznavanje ovira često tudi samoljubje in ničemurnost, ki ne dopušča, da bi človek zapazil na sebi kak nepovoljen pojav. Zato je zelo koristno, da si vsak dan izprašujemo vest in da imamo poseben dnevnik, v katerega zabeležujemo vse imenitnejše pojave svojega notranjega življenja.

Drug važen vir dušeslovja je opazovanje duševnega življenja na drugih ljudeh. Iz njih delovanja, govorenja in vedenja v raznovrstnih prilikah življenja odseva dober del njihove notranjosti.

Razen tega dopolnjuje naše dušeslovno znanje tudi opazovanje, katero so si nabirali razni ljudje na sebi in na drugih. Sveto pismo nam podaja v svojih karakteristikah, v psalmih, v proroških knjigah in v drugih poučnih spisih neizcrpni nauk o življenji človeške duše. Pesniki nam odkrivajo in tolmačijo večkrat tudi največje tajnosti človeške notranjosti. V povestih se kaže postopni razvitek človeške osebnosti. Razne sodne razprave nam predočujejo vse ono, kar je nagibalo misli, čustva in želje pojedincev na zla dejanja. Prav takega pomena so životopisi, potopisi, zapiski o ječah, blaznicah i. t. d. Vzgojitelju je zlasti potrebno, da preučuje spise najslavnejših pedagogov in da skrbno opazuje otroško življenje.

Izkustveno dušeslovje izhaja torej od jednostavnih pojavov. Iz teh se izvajajo in tolmačijo drugi sestavljeni pojmi. Zato imenujemo to metodo tudi genetično. Po tej metodi

izvajamo na temelji pojedinih pojavov duševnega življenja tudi pravila in zakone. Zato moremo to metodo imenovati tudi induktivno. Temu nasproti je filozofiška metoda deduktivna in torej znanstvena.

§. 2. O potrebi dušeslovja.

Sveta dolžnost je človeku, da spoznava samega sebe in da preiskuje svojo notranjost in svojstvo svoje duše, s katero nadkriljuje vse druge stvari. Pravo spoznavanje samega sebe je prevelike važnosti za vse življenje. Tako spoznavanje nagiba človeka, da teži po kreposti, po resnici, dobroti in lepoti; obvaruje ga samoprevare in napuha ter stori, da je srečen in zadovoljen s svojim stanom.

Duša je nositeljica vsega znanja. Njeno delovanje nam pomore, da se okoriščamo znanstvenih zakladov. Spoznavajoči duševno življenje moremo šele prav umevati človeška teženja in dejanja.

Dušeslovno znanje se torej zahteva od vsakega obrazovanega človeka. Zlasti pa je važno za učitelja in sploh za vzgojitelja. Njegova delavnost meri pred vsem na to, da obrazuje dušo gojenčevo. Prirodna in nadprirodna podoba božja ima se v gojenci vedno jasneje izraževati. Kdor pa hoče vzgajati človeka, mora pred vsem poznati njegovo naravo; preučiti mora njegovo dušo in pojave v njej, pa tudi zakone, po katerih se razvija duša. Vzgoja vspeva le tedaj, ako je prirodna. Da pa bode prirodna, mora se vzgojitelj pri vseh vzgojnih naredbah ozirati na vsakokratno duševno stališče gojenčevo; poznati mora torej gojenčevo dušo.

Dušeslovje je torej temeljna znanost pedagogike. Učitelju podaja sredstva, da more preučiti otroško individualnost. Pomaga mu, da prav presojuje duševno življenje svojih otrok. Ako se je učitelj dobro poučil ob otroški naravi in ob njegovi zavisnosti od prirodnih zakonov, potem se mu ni bati, da bi omahoval v svojem vzgojevanji, kar največ škoduje časni in večni sreči otrok. — Pedagogika in psihologija ste torej najožje zvezani. Zakoni, po katerih duša misli, čustvuje in

hoče, zajedno so tudi pravila, po katerih se ima obrazovati in razvijati raznovrstno duševno delovanje. Zategadelj je treba, da je vsak pedagog ob enem tudi psiholog.

§. 3. Človeški organizem.

Človeško telo deluje po posamnih organih, ki so zloženi z različnih delov, namreč s kosti, z mišic, z žil in z živcev. Te organe delimo v tri skupine: v hranila, gibala in občutila.

Kosti so telesu opora; na to oporo so pripete mišice. Vrh tega branijo kosti najnežnejše in najobčutljivejše organe našega telesa ter zapirajo v sebi večji del živčevja. Razne kosti so med seboj vezane nepremično ali pa gibko.

Mišice so ona rudeča, krvnata in vlaknata tvarina, katero navadno imenujemo meso. Ker so prožne in krčljive, izvršujejo vsa gibanja. Mišice dajo gibajočo silo, kosti pa določajo mer nastajočemu gibanju. Da se pa mišica skrči in da potem nastane gibanje, treba je, da jo na to vzbudi živec, čegar najtanjši konci so pripeti na mišična vlakna.

Vsa delovanja organov spremljajo kemični procesi (presnove); zato se snovi neprestano izpreminjajo v prvinah teh organov. To delo opravlja kri, iz katere so nastali vsi deli našega telesa. Po prebavilih v telo vsprejeta in v njih preinačena živila razvaja kri po vsem telesu. Za to opravilo je nameščena posebna naprava, žilje, ki izhaja iz srca ter se v brezštevilnih žilah in žilicah razrašča po vsem telesu. Iz srca teče kri po odvodnicah ali arterijah k posamičnim organom ter nadomešča in obnavlja povsod vse, kar se je obrabilo, bodisi z duševnim, bodisi s telesnim delom. Ko je vzprejela vase vse te iztrošene in onemogle dele, potemni in se zbira kot temna kri v privodnicah ali venah, ki jo zopet privajajo srcu. Od tu gre kri v pluća, kjer oddaja razkrojine (kot ogljikovo kislino, vodo), ali pa vsprejemlje kisik; potem se zopet izliva v srce, od koder se znova napoti na krvni obtok.

Živci oskrbujejo gibanje mišic; vrhu tega proizvajajo občutne pojave. Brez njih ne bi se mogli gibati, ne občutiti,

in naše življenje bi bilo podobno spanju brez sna ali jednoličnemu življenju živali. Po živčevji se razlikuje žival od rastline. Živčevje veže dušo in telo, ono posreduje samohotno gibanje in občut; oba ta znaka povzdigujeta žival nad rastlino.

V kemičnem pogledu so živci skoro od same beljakovine, tolsče in nekoliko fosforove kisline. Razločamo sivo in belo živčno tvarino. Vsi živci vkup se imenujejo živčevje. To se deli v osrednji del, namreč v možjane in v hrbtenjačo, in v obkrajni del, to je v živčne ozle (ganglije) in v živčne niti. Možjani so zaprti v koščeni lobanji, hrbtenjača izpolnjava duplino v hrbtenici, živčni ozli so razmetani po vsem telesu, zlasti v prsni in v trebušni duplini, a živčne niti so razvedene skoro po vseh telesnih tkaninah. Na možjanih razločamo tri dele, namreč velike možjane, male možjane in prodolženi (podaljšani) mozeg. Velike možjane je lahko spoznati, ker se na njihovi površini nahajajo mnogi zavoji in orisi. Mali možjani so sestavljeni od neštevilnih drug na drugem naloženih lističev. Prodolženi mozeg je pravo za pravo nekoliko razširjeni nastavek hrbtenjače. Možjani imajo v sredi štiri otlina, ki so napolnjene z neko tekočino. Ako možjani obolé, razmnoži se ta tekočina, in konec tej boleznij je smrt. Možjanski zavoji segajo globoko v možjane; a čim bolj so razviti ti zavoji, tem večje so človekove duševne sposobnosti. Popolnoma razviti človeški možjani tehtajo 1.5 — 1.75 kg, pri ženski pa nekoliko manj v razmeri z manjšo težo njenega telesa.

Iz možjanov izvira 12 parnih živcev, kateri se razpletajo po raznih delih glave, po nekaterih delih vrata, pluč, srca in želodca. Iz hrbtenjače izvira 31 ali 32 parnih živcev, ki se simetriško razraščajo po zadnjem delu glave in po vseh ostalih delih telesa.

Obkrajno živčevje so vsi po telesu razvedeni, z živčnih vlaken zloženi kosmiči, ki so podobni konopcem in nitim ter izvirajo nekaj iz možjanov, nekaj iz hrbtenjače. Ti konopci se potem dalje cepkajo in po telesu razpletajo, ali pa nabreknejo v živčne ozle ali ganglije, iz katerih zopet izvirajo živčne niti. Obkrajno živčevje zatorej delimo na troje, namreč

v možjanske in hrbtenjačne živce in v živčne ozle. Zadnji so zloženi z živčnih stanic in so med seboj kakor tudi z osrednjim živčevjem vezani po živčnih nitih. Od osrednjih organov se ločijo mnogobrojni živčni pleteži in razpletajo svoja vlakna po pojedinih delih telesa. Na vsem telesnem površji skoro ni najti mesta, kjer ne bi bilo živčnih vlaken.

Med temi živčnimi vlakni razlikujemo po njih delavnosti (anatomično ne najdemo razlike) dvoje živcev, in to občutne in gibne. Prvi donašajo osrednjemu organu, možjanom, posamične, po različnih telesnih delih vzprejete vnanje dojme (mike ali vtiske), in v možjanih nastane občut, ki ustreza dotičnemu vtisku. Gibni živci pa prepošiljajo od osrednjih organov (možjanov, hrbtenjače ali živčnih ozlov) dobljene notranje vtiske mišicam, ki se na to pobudo skrčijo, in vsled tega nastane gibanje. Občute morejo proizvajati samo oni živci, ki gredo do možjanov; a samohotna gibanja izvajajo samo oni živci, ki izvirajo iz možjanov in se razpletajo v povprek progastih mišicah. Kakor hitro se gibanje izvrši, naznanja občutni živec vspeh tega gibanja možjanom, kjer nastane mišični občut. Tisti živci pa, ki od raznih telesnih delov gredo samo do ozlov ali do hrbtenjače, ne morejo vzbujati nikakeršnih občutov, in po njih vojeni dojmi preskočijo tu neposrednje na gibne živce, idoč v gladke mišice. Tako nastajajo nehotna gibanja, katerih se ne zavedamo. Ako podvežemo ali pretrgamo gibni živec, preneha vsako gibanje. Ako pa prerežemo občutni živec, ne vzbuja ta živec v možjanih nikakeršnega občuta več. Dojem v občutnem živci vzbuja torej le občut, a gibni živec proizvaja le krčenje mišic, nikakor pa ne občuta.

Vse živčevje vkup razločamo v dve glavni skupini, namreč v vegetativno in animalno živčevje. Prvo oskrbuje osobito nesvestna in nehotna gibanja, prebavo, dihanje in krvni obtok. Na ta opravila ne moremo neposrednje vplivati. Središče vegetativnega živčevja so živčni ozli ali gangliji. Ta najmanjša živčna središča so zvezana tudi z velikim simpatičnim živčnim konopcem, ki začinja na vratu in se desno in levo ob hrbtenici razteza tja do medenice.

Animalno živčevje izvršuje vsa samohotna, naši volji pokorna gibanja in posreduje občute. Svoje pravo središče ima to živčevje v možjanih in se nadaljuje v hrbtenjači.

Živčevje nadzoruje delovanje posamičnih organov, urejuje in vzdržuje je v potrebni vzajemnosti, z druge strani pa oskrbuje vse občevanje z vnanjim svetom in posreduje duševno delovanje po možjanih, zlasti po stanicah sive tvarine. Živčevje je torej duši orodje. Kar poživlja in moč daje živcem, to pospešuje tudi dušno življenje; kar pa slabí živčevje, ono škoduje tudi duševnemu razvoju. Kolike važnosti je živčevje za razvitek duševne delavnosti in sposobnosti, razvidimo tem bolj, ker se more dokazati, da so občuti vir vsem drugim duševnim pojavom. Možjane moti pri njih delu zlasti vsak pritisek, bodisi udarec, pretres, naval krvi proti glavi, preobilna možjanska tekočina, ali kri, izstopivša iz pretrgane žile in razlivša se čez možjane. Nasledki so: omotica, vrtoglavost, besnost, mrtvoudnost, nesvest, odrvenelost in celó smrt.

§. 4. Pregled duševnih pojavov.

V prvih dneh svojega življenja izvršuje človek skoro izključljivo le vegetativna opravila. Vse moči življenja v otroškem organizmu merijo pred vsem na telesno rast. Občut in samohotno gibanje se dalje časa komaj zapazuje. Duh še trdno spi, kakor ne bi še nikakor bival. Oko in uho ste sicer občutljivi za svetlobo in za zrak, a vendar se nam zdi, da otrok še ničesa ne vidi, ničesa ne sliši; otrok še kar nič ne mara za vnanji svet. Šele malo po malo se vpirajo njegove oči v predmete in se na njih vstavljajo; a dokaj časa mine, predno si otrok razjasni občute, na ta način pridobljene, in predno se jih zaveda.

Ker je naša duša v neprestani dotiki z vnanjim svetom, zato vodi živčevje vnanje mike in občute k duši, in duša jih potem začuti. Obratno pa duša zopet po živčevji deluje na mišice ter po njih gibanji stopi z vnanjim svetom v dotiko in zvezo. Vsak občut zapusti v nas vtisek. Čim večkrat se isti občut ponavlja, tem močnejši je vtisek. Naposled moremo

imeti ta vtisek, ne da bi ga vzbudil kak vnanji dojem; to se pravi, moremo si predstavljati predmet dotičnega občuta.

Predstave so naša stalna svojina. Pozneje dobljene predstave krepčajo prejšnje, ako so ž njimi istovrstne. Ako pa so jim nasprotné, otemné prejšnje. Vender ne izgine predstava nikdar popolnoma iz naše zavesti, in moremo jo v gotovih okolnostih obnoviti (reprodukovati). Na tem so osnovani pojavi spomina in drugi duševni pojavi.

Čim večkrat se ponavljajo občuti in predstave, tem bolj se jih zavedamo in tem bolj moremo razlikovati ta dva pojava. S tem se zavedamo, da ima občut svoj vzrok zunaj nas, predstava pa more nastati brez vnanjega mika. Vsled tega smatramo vsak občut za učinek kakega vnanjega mika. Občut, ki se odnaša navzven, imenujemo za *znavo*. Največ predmetov nam vzbujajo razne živčne mike, tedaj razne občute. Ako se ti občuti odnašajo na isti predmet, nastane sestavljena tvorina, in mi zaznavamo predmet z več znaki. Temu predmetu ustreza potem v naši zavesti skupna predstava.

Ako nedostaje skupni predstavi posamnih delov, ali če se vrinejo v njeno vsebino drugi deli, obnavlja se predstava nenatančno, in njena tvorina se izpremení. Na ta način obnovljene predstave imenujemo *domišljene*; svojstvo pa, ki ustreza temu pojavu, zove se *domiselnost* (obraznost). Na podlagi načina, kako nastajajo občuti in predstave, razvija se polagoma mišljenje. Pri tem se vežejo predstave po svoji objektivni jedinstvenosti. Kakor hitro se otrok jasno zaveda svojega občuta, loči in razlikuje te občute ter si stvarja s tem svoje prvotne pojme, sode in sklepe, ki bivajo vedno sovršenejši, čim bolj se razvija predstavljanje.

Z občuti začne duša občevati z vnanjim svetom. To občevanje stori, da si stvarja duša lasten svet s pomočjo predstav, na ta način pridobljenih. To stvarjanje je tem sovršenejše, čim bolj se pri tem delovanji razvija mišljenje. Na ta način spoznavamo vnanji svet.

Vzajemno delovanje predstav v zavesti provzročuje neko trpno ali tvorno stanje, ki se pojavlja kot čustvo ali kot teženje.

Spoznavanje, čustvovanje in hotenje je torej najtesneje zvezano. Spoznavajoč vsprejemlje duša vtiske vnanjega sveta, stvarja predstave in jih najsovršeneje spaja s pomočjo mišljenja. Vsled vzajemnega delovanja predstav nastajajo čustva; njih tvorni izraz je hotenje. Iz tega sledi, da se dušeslovje deli v nauk o predstavah, v nauk o čustvih in v nauk o težnjah, in da imamo torej tri glavne dušne moči ali vzmožnosti, namreč: spoznavnost, čustvenost in voljo (želenje).

§. 5. O človeški duši v obče.

Vse, kar je, nahaja se ali samo ob sebi ali na nečem drugem. Ono, kar je samo ob sebi, imenujemo v obče bitje (realnost ali substancijo), a ono, kar opazujemo na nečem drugem, zovemo svojstvo ali stanje (pojav). Tako je n. pr. barva, vonj, teža, glas i. t. d. nekaj, kar je v resnici, toda ni samo na sebi, temveč se pojavlja na nečem drugem. Barva, vonj, glas i. t. d. torej niso bitja, nego samo pojavi. Na sebi opažamo razne pojave, moči in lastnosti, ki so popolnoma različne od telesnih pojavov; tako n. pr. spoznavamo, mislimo, čutimo in hočemo, in vsega tega se zavedamo. Iz tega sklepamo, da mora v vidnem našem telesu bivati in delovati neko nevidno bitje, katerega ne zaznavamo z vnanjimi čutili. To bitje imenujemo dušo.

Kaj je človeška duša? To vprašanje obravnava, kakor smo že omenili, umovno dušeslovje. Izkustveno dušeslovje je razpravlja le toliko, kolikor je mogoče na podlagi izkušenj.

1. Opazovanje samega sebe nas uči, da je duša od trupla popolnoma različno bitje. Ako bi bila duša samo prosto svojstvo naše telesne organizacije, ne bi mogla nikdar biti samostalna. Naše telo se more pohabiti, mogoče je, da mu nedostaje najbistvenjših delov, n. pr. možjanov, a duša ostane vkljub temu vedno cela in nedotaknena. Strokovnjaki dokazujejo, da se telo vsakih sedem let tako iztroši in premení, da od prejšnjih sestavin ne ostane skoro nič trohice. Ako bi torej naša duša bila samo učinek telesne tvarine,

morala bi občutiti to premeno. A ona je vedno ista in nepremeljiva. Starček si je popolnoma svest, da je oni in isti, kateri je bil kot dete, kot mladenič in kot mož.

Nedoumno je, kako bi duševne sposobnosti mogle biti samo posledica telesne delavnosti. Svobode, zavesti, pametnosti, pojmov o kreposti in pregrehi, o resnici in laži i. t. d. ne more proizvajati tvarina, kateri gospoduje nesvobodna in nezavestna prirodna sila. Naša duša je torej nad vsem telesnim bivanjem: ona je breztelesna (breztvarna)

2. Duša je vedno jedna in ista. Opazovanje samega sebe nam dokazuje, da je misleči „jaz“ vedno jeden in isti, in to od trenutka, ko smo se ga zavedli, pa do današnjega dne in do smrti. Svojstvo našega telesa se je med tem mnogotero preinačilo, naše misli in naša čustva so se premenila; ono pa, kar v nas misli in čuti, to je in ostane taisto. Duša je torej stanovitno bitje.

3. To bitje je duhovno. Naše misli in naši pojmi so duhovni po načinu, kako nastajajo in po svoji vsebini. Odvrgli so čutnost in obdržali duhovnost, katere ne moremo zaznavati s čuti, temveč si jo moremo le misliti. Zato mora tudi načelo mišljenja biti nekaj višjega, duhovnega, nadčutnega; kajti učinek ne more biti večji od vzroka. Vsebina naših misli ni le čutnost, temveč so popolnoma nadčutni predmeti, kakor kažejo pojmi o večnosti, resnici, pravici, kreposti i. t. d. Pojem duha je le mogoč, ako si ga mislimo o duhu. Učinek mora vedno ustrezati vzroku. Izkušnja nas uči, da imamo svobodno voljo, s katero neomejeno gospodujemo nad telesom. To pa je le mogoče, ako je naša duša duhovna in brez čutnosti.

4. Duša je tudi jednostavno bitje. Vsi naši občuti in vse naše predstave izvirajo iz jednega samega središča. Skupne predstave in zaznave o predmetih z več znaki so v naši zavesti spojene v celoto. Ta spojitev je vrhu tega tako tesna, da se moremo v istem času jasno zavedati le jednega samega občuta, jedne same predstave. Združitev mnogoterosti v jednoto je mogoča le pri nerazdelnem delovanju jednega in istega jednostavnega bitja.

5. Iz tega sledí nadalje, da je duša tudi neumrljiva. Kar nima delov, ne more razpasti, umreti. Srce samo nagiba človeka na neumrljivost, ker se le v njej kaže dovršenost človeškega življenja. Ta nesmrtnost je človeku tako svojstvena, da brez nje nikakor ne umeva človeškega življenja in teženja. To svojstvo mu je prav tako bistveno, kakor ono občuta, mišljenja i. t. d. Človek vidi povsod le umiranje in propadanje, zato so vsi narodi vseh časov verovali v neumrljivost, t. j. v večno življenje svoje duše. Nobeno pozemeljsko blago ne more zadovoljiti človeškega hrepenenja po blaženosti. To zadovoljstvo najde človek šele na onem svetu, ker ne moremo verjeti, da bi mu bil Stvarnik zato vsadil v srce to hrepenenje, da bi se človek mučil že na tem svetu. Pa tudi pravičnost božja nam razodeva večno življenje. Na tem svetu mnogokrat zmaguje hudobnost, dobrota pa se zametuje. Krepost in blaženost, pregreha in kazen se ne skladajo. Pravično se more ta neskladnost izravnati le na onem svetu. Da se to zgodí, ne bode dvomil noben pameten človek. Vse družabno življenje terja nesmrtnost duše; ž njo stoji in propada. Zanikanje nesmrtnosti pomeni toliko, kakor razrušenje socialnega reda.

Iz vsega se torej vidi, da je naša duša samostalna, breztelesna, stanovitna, duhovna, enostavno in nerazdelna, torej neumrljivo bitje, samosvestno, umno in svobodno.

Duša je samostalna, ker more sama ob sebi obstajati; — breztelesna, ker jej ni treba nikakega prostora ter je povsem druge lastnosti od telesa; — stanovitna, ker je v kljub vsej spremeni telesa vedno jedna in ista; vendar ni izključeno, da ne bi mogla raznotero delovati in se nahajati v raznih stanjih; — enostavna, ker nima nikakih delov in ni niti zložena niti razsežna; — ona je naposled neumrljiva, ker njeno življenje ne preneha po smrti telesa.

§. 6. Vzajemno delovanje duše in telesa.

Akoravno je duša bistveno različna od telesa, vendar je ž njim v tesni zvezi. Truplo in duša ste združeni v jedno

in isto človeško prirodo; to dvoje šele stori človeka. Iz te ozke zveze prihaja znano vzajemno delovanje duše in telesa. Ves čas vpliva duša na telo, telo pa na dušo.

Izkušnja uči, da potrebuje popolno delovanje naše duše zdravega in popolnoma razvitega telesa. S telesom se razvija tudi duša, ž njim vspeva, ž njim cvetè, ž njim tudi propada, vender pa ne umrje ž njim. Umstveno obrazovanje se torej ne sme prezgodaj začeti, ker to škoduje duhu in telesu. Z uspešnim ali naruševim delovanjem telesnega organizma pospešuje ali ovira se tudi duševno delovanje. Zato vidimo, da se živahni občuti zrcalé tudi na telesu, in da more volja gospodovati nad telesom. Srce nam utriplje od veselja ali od bojazni, v strahu in v britkosti obledimo, od srama zarudimo; v veselji se poveča moč srca, pomnožé in ojačijo se nam udarci; kri udari iz srca v glavo, zato se obraz lepo porudeči, oči bolj žaré, dihanje je hitreje in lažje, mišice pak so živjše in jačje. Ako pa obide človeka kako nepovoljno čustvo, n. pr. žalost, tedaj bíje srce slabeje in tišje, lice prebledí, dihanje je počasno in tesnobno, mišice skoro otrpnejo, a oči ne žaré. Ako se žalost poveča, utegne se človek onesvestiti, pa tudi umreti.

Kakor delujejo čustva na srce, tako deluje tudi srce na čustva. Kdor ima popolnoma zdravo srce, ta je, ako nima, dugih zaprek, vedno vesel in zadovoljen. Kdor pa ima bolno srce, ta je otožen in slabe volje. Tudi drugi organi delujejo na dušo. Vsaka napaka v želodci ali nepravilnost v črevih vpliva na um in osobito na čustva, vzbujajoč žalost ali obup.

Na tem vzajemnem delovanji duše in telesa je osnovano tudi to, da se navadno že po vnanjosti more vsaj nekoliko spoznati človekova notranjost. Dobrota in blagost duše razvedruje namreč telo, zlasti lice; zloba pa, zavist in strast je izpači in nagrdí.

Oči so tako rekoč najvernejši tolmač duše. Ostroumje ali bebost, odkritosrčnost ali podlost sijejo navadno že iz oči. Pa tudi v glasu, v govoru, na lici, v gibanji in držanji telesa se izražuje duša. Kadar ostrmimo, sklepamo roki nad glavo, v stiski vijemo z rokama, preteč stiskamo roki; z glavo kimaje

pritrjujemo, odkimaje zanikujemo, glavo vsklonivši kljubujemo, z glavo majaje se čudimo i. t. d.

Telo dovaja duši po svojih čutih neprestano vnanje vtiske, vzbuja občute, zaznave in predstave. Obratno pa tudi duša neprestano giblje telo. Telesni organi morajo neprenehoma služiti dušnim mislim; kakor mogočna gospodarica jih uporablja duša za razna dela.

Telo in duša ste torej, akoprav bistveno različni, ustvarjeni drugo za drugo. Telo ne more pogrešati duše, in duša ne telesa. Nju ločitev pomeni smrt.

Človek nadkriljuje druga bitja že s sovrsenostjo svojega telesnega organizma. Pred vsem pa ga njegov pametno misleč duh in njegova duša visoko povzdigujeta nad vse stvari. Vsled svoje duše je človek scroden izveličanim duhovom, podoben je Bogu. Samosvesten, pameten in svoboden duh človeški ima neomejen nagon usovrševanja, razmišlja najvzvišenejše resnice, izražuje se v besedah, svoboden je v svojem delovanji in deležen nesmrtnosti. Še večjo prednost pred drugimi stvarmi nam kaže človek v nadprirodnem oziru. Milost Izveličarjeva mu je vdihnila nadprirodno podobo božjo, vzprejela ga je za prijatelja in otroka božjega ter mu določila, da stopi v popolno občestvo z Najvišjim duhom. Iz te prednosti človeške pa nastaja vzgojitelju sveta dolžnost, da z vso ljubeznijo in z vso resnobo premotruje človeka in njegovo dušo; kajti le na taki podlagi doseže gojenec večni namen svojega življenja, izveličanje v Bogu.

Pravo dušeslovje.

Prvi oddelek.

Predstave.

A. Postanek predstav.

§. 7. Občut.

Občut je prva in najjednostavnejša delavnost naše duše. Nastane pa, ako vzprejme duša kak mik po posredovanji čutil. Mik (dojem) sam na sebi še ni občut, kajti ta nastane šele v duši, ne pa že v živčevji. Pri vsakem občutu stopi mik v dotiko z dotičnim živcem, kateri ga vodi k možjanom; tu ga vzprejme duša na nek skrivnosten, nerazjasnjen način, to je, duša občuti mik, ki ima torej svoj izvir ali v človeku samem ali pa zunaj njega.

Da občutimo, treba je:

1. Da kak vnanji predmet deluje na kako čutilo, n. pr. pritisek, zvok, svetloba, toplota i. t. d.

2. Da se vsled tega vzbudi dotični občutni živec. Ko se fizična gibanja (zvoka, svetlobe, pritiska i. t. d.) dotaknejo občutnega živca, vzbudé v njem neko stanje, ki se spozna po negativni izpremembi električnega toka, krožečega v živci; ta tok se razširi do osrednjih organov živčevja z izmerno brzino.

3. Da se ta vzbujenost prenese v možjane kot v središki organ živčevja.

4. Da se vsled tega vzbudi v duši ono delovanje, ki je potrebno, da si je ona v svesti odnosnega vtiska ter ga tudi občuti.

Vsled tega razlikujemo trojno delovanje čutov: fizično, fizijologiško in psihično.

Občute delimo na telesne ali notranje in na čutilne ali vnanje. Notranji občuti nastanejo s pomočjo onih živcev, ki izvirajo ponajveč iz hrbtenjače ter se razpletajo po vsem organizmu. Zato se imenujejo tudi občni (vseobči) občuti. Po vnanjih občutih občujemo z vnanjim svetom. Ti občuti nastanejo s pomočjo onih občutnih živcev, ki se razraščajo v posebnih vnanjih organih ali čutilih. Čutila so organi telesnega organizma, s katerimi vzprejemlje naša duša vnanje vtiske. Človek ima petero čutov in tedaj tudi petero čutil: oko za vid, uho za sluh, nos za vonj, jezik za okus in kožo za tip.

§. 8. Telesni občuti.

Organi telesnih občutov so v širjem pomenu vsi občutni živci, ki so posrednje ali neposrednje v zvezi z možjani. Najmanj sodelujejo pri teh občutih oni čutni živci, katerim so obkrajni konci pristopni le posebnim mikom (n. pr. vidni in slušni živec), a najbolj kožni živci, ki se razraščajo po vsem telesu.

Telesni občuti nastanejo, ako se organske premene našega telesa razširijo do možjanov, in ako se jih na ta način zaveda duša.

Občutne živce razdraživajo različna opravila v življenji. Zategadelj prihajajo duši ves čas življenja neprestani občuti, vsled katerih se zavedamo stanja telesnega svojega organizma.

Vsakojaki čutni živci dajó nam občute o pravilnem ali nepravilnem stanji vesoljnega organizma, kažejo nam, ali se čutimo zdrave ali ne, poročajo nam pa tudi, kako delujeta toplota in mraz na naše telo.

Jako mnogo občutov nastaja s pomočjo tega čutila. Temu vzrok je to, ker je površje občutne živčne tvorine jako razširjeno in ker nemirno življenje neprenehoma vzbuja te živce. Ker so kožni živci jako razširjeni po telesu, ne moremo si misliti, da bi vodili vsak poedin mik samega zase do možjanov in do duše; marveč morajo se posamno vzbujeni večji živčni pleteži in osrednji deli zjediniti v skupen tok.

Vsakokratna povprečnina tega občutnega toka je vseobči ali životni (telesni) občut. Vzmožnost tega občuta moremo pa nazvati vseobči ali životni čut.

V vseobčem občutu se manj ali več izravna mnogotera in nasprotna vsebina onih občutov, iz katerih je sestavljena. Od tod prihaja karakteristična temnost njegova. Temu nasproti se spojé pretežnejši prvotni občuti v ojačeno skupnost, in potem imamo ali fizično ugoden ali bolešno neugoden občut.

Vsled tega životnega občuta vemó, da živimo, pa tudi, kako (telesno) živimo. Zato moremo ta občut zvati tudi „tlakomer našega telesnega življenja“ ali „životno vest“. Sosebno pa občutimo, da je naše telo v ravnotežji, da prebavljamo in dihamo, da delujejo mišice in da se utrudimo; čutimo, kako nam utriplje srce, kako vrè kri i. t. d. Po teh občutih nadalje tudi doznavamo stanje, v katerem se nahajajo posamni organi (bolečina, glavobol, zobobol), in s kakim vspehom vršé ti organi svoja opravila (glad, žejo, znujenost, medlost). Vsi ti občuti so nekoliko nejasni in temni, in težko se določi mesto, kjer se ravno pojavljajo. Največkrat se razprostirajo po vsem telesu. Tako so nedoločni n. pr. neprijetni občuti vročine in mraza, prijetni občuti v topli kopeli, občuti, katere nam provzroča trganje, tiščanje i. t. d.

Telesni občuti imajo to posebnost, da ne ponehajo, ako tudi odstranimo dotični predmet, ki provzročuje občut; kajti ta predmet je naše lastno telo. Ti občuti se spojé z vsemi ostalimi dušnimi stanji. Iz tega je razvidno, kako važni so za duševno življenje, pa tudi, kako potrebno je, da si utrjujemo telo in tako ostajamo nezavisni od njih.

Ti občuti nastanejo torej zlasti vsled tega, da vsaka izvanredna premena v življenji vzbuja občutne živce. Zato je treba pri tem paziti na dvoje, da li se namreč ta premena prilaga delavnosti življenja ali ne. V prvem slučaju je občut prijeten, v drugem pa neprijeten. Zdravje je prijeten, a bolečina neprijeten občut.

§. 9. Čutni občuti.

Obkrajni konci čutnih živcev so zvezani s posebnimi, jako umno prirejenimi pripravami. Te priprave vodijo samo določene mike do občutljivih živčnih koncev; imenujejo se čutila. Zaradi tega je vsakega čutila živec občutljiv zgolj za svojo svrhu. Semkaj gredó brbončice tipa, organi okusa in vonja, uho in oko.

Občuti kakega čuta se razlikujejo od vseh drugih po svoji vrsti in se jim nikakor ne morejo primerjati, n. pr. zvok in svetloba, toplina in vonj. Vsak čut ima tako rekoč svoj poseben govor, s katerim odgovarja na vse vnanje mike, in to celó na najneprijetnejše, ki niso prikrojeni za njegov organ. Udarec na kožo provzročuje bolečino, na oko svetlobo, na uho hruš. Električni tok provzroči na jeziku občut okusa, v očesu učinek svetlobe, v ušesu vtisek zvoka. Solčni žarki, provzročujoči v očesu svetlobo, storé, da koža občuti toploto.

To posebnost čutnih živcev moremo imenovati specifično (vrstno) energijo čutov. Vzroka temu je iskati ali v vzbujenosti občutnih živčnih vlaken samih ali v načinu njih obkrajnega in osrednjega okončevanja. Ta vrstna posebnost se dodava čutnemu dojmu bodisi s pomočjo posebnih končnih tvorin, v katerih se okončuje čutni živec, bodisi s pomočjo lastnih prevodnih organov, skozi katere mora živec prehajati v središči samem, predno stopi v zavest. Kjer se vnanji dojem ne dotika čutnega organa, temveč neposrednje čutnega živca, tam ne nastane v duši specifični občut tega čuta. Ista stopinja topline, ki deluje skozi kožo na živec in provzroča občut mraza, učini bolečino, a ne mraza, ako neposrednje vpliva na živec. Svetlobni žarek, ki pada na optični aparat in vzbuja vid, nima tega posledka, ako neposrednje vpliva na vidni živec. Mesto, kjer vidni živeč vstopa v oko, slepo je.

§. 10. Opip ali tip.

Organ tega čuta so brbončice (papile) v telesni koži in one jezikove bradavičice, v katerih se okončujejo tipalni živci. Brbončice so neznano majhne bradavičice na gornji strani

usnjice. V njih se okončujejo ali laskavice, ki so podobne petljam ali zankam, ali pa živčni končiči v podobi majhnih jajastih telesec, tipalnih telesec. Najgosteje so brbončice posejane konci jezika, konci prstov, na dlani in na podplatu, kjer so poredane v vrste ter delajo zaobločene črte. Najdalje narazen stojé brbončice na hrbtu.

Opip nas poučava, kje se nahaja kaka stvar, kako težka je, kakove je postave in kakšnega površja, da li je trdna ali tekoča, trda ali mehka, da li je ravna, gladka, raskava, mrzla ali topla i. t. d. A da to čutimo, mora se koža in po njej tudi brbončice dotekniti teh stvari. Pri tem se v bradavičicah vsled mehničnega vpliva izpremení leža molekulov. Čim večja je ta premena, tem večji je občut, ako so sicer okolnosti jednake.

Kakor vnanji pritisek deluje tudi premena toplíne; kajti ob gorkoti se koža raztegne in torej manj pritiska na konec živcev, v mrazu pa se zgubánči in provzroči večji pritisek na živce.

Tipalni živci, okončujoči se v brbončicah, vodijo dobljeni dojem do možjanov, in v njih nastane tipni občut.

Koža pa ni povsod jednako občutljiva za opip. Vzamemo li v roke kako šestilo s topima konicama, čutimo konci jezika dva vbodca, ako ste konici samo 1 *mm* narazen; na konci prstov čutimo dva vbodca, ako je konica od konice odmaknena 1.5 *mm*, na rudeči ustni je treba, da ste konici razmakneni 3.3 *mm* i. t. d., na sredi hrbta pa celó 68 *mm*.

Opip je pri slepcih bolj razvit nego pri onih, ki vidijo, zato jim po nekoliko nadomešča vid. Konci prstov so oči tipalnega čuta. Občutljivost tega čuta se razširi na orodje, s katerim otipljemo vnanje stvari; s pomočjo tipa hodi slepec s palico po ulicah. Pa tudi pri onih, ki dobro vidijo, opaža se, kako tip pomaga vidu. Otroci namreč niso zadovoljni, da samo vidijo predmete, ki se jim dopadajo, nego hočejo jih tudi tipati, nosijo jih celó k ustom, kakor bi jih hoteli okušati.

Od tipalnega občuta moramo razlikovati „mišične občute“. Ti nastanejo, ako se skrči mišica, ki vpliva s tem na obkrajni konec občutnega vlakna. S pomočjo tega občuta

se ovestimo, da deluje mišica in kako deluje. Mišični občuti spremljajo često tipalne občute in dopolnjujejo večkrat zaznave, ki jih dobivamo od tipalnih občutov. Tako n. pr. razlikujemo lažje dvojni uteži, ako gibljemo roko, na katero ju polagamo zaporedoma.

§. 11. Okus.

Organ okusa je jezikova sluznica, po kateri se razhajajo okusni živci. Sluznica je na jezиковi gornji strani, ob straneh in na konci osuta z ostrovastimi, kijastimi in nitkastimi bradavicami, ki se nahajajo deloma tudi na nebu. Da kakova stvar v nas vzbuja občut okusa, mora biti raztopna v ustni slini, ker samo tedaj more delovati na okusne živce v jezиковi sluznici. Dobljeni dojem vodijo ti živci do možjanov, kjer potem nastane okusni občut. Vpliv je tudi tukaj, kakor pri vonjalnem dojmu, kemične lastnosti, zategadelj vzbujajo tudi jednake tvarinske spojine specifično jednak okus. Slično sestavljene snovi imajo sicer navadno sličen okus (n. pr. sladkorjeve vrste sladak, kisline kisel), vendar ne velja to brez izjeme; tako ima n. pr. mišnica ali arzenik (arzenikova kislina) sladak okus; nekatere soli imajo „slan“ (solitar), druge zopet „sladak“ okus (ocetno kislisvinčni okis). Z okusom torej razlikujemo, kaj je sladko, kislo, grenko, slano i. t. d. Neraztopne stvari za nas nimajo nikaškega okusa. Okusni živci ne morejo delovati, ako je jezik suh ali preveč s sluzjo obložen (bel jezik). Z okusnim občutom ne smemo zamenjati onih občutov, ki jednakomerno delujejo na sluznico vse ustne dupline (torej ne izključno na okusne živce). Tak občut imamo, kadar nas peče poper, paprika. Nekatere snovi proizvajajo takov dojem poleg okusnih dojmov; tako ima n. pr. solitar slano-hladeč, druge stvari imajo zopet trpek okus. Mnogo stvari pa vzbuja ob enem okus in vonj; take imajo aromatičen okus. Semkaj štejemo napačno tudi take, ki imajo pravo za pravo le vonj. O tem se lahko uverimo, ako zatisnemo nos in s tem zaprečimo, da ne more zrak skozi njega.

Okus nima na duševni razvitek dosti vpliva. Važnejši je za vegetativno življenje, namreč kot „čuvaj prebavja“, ker dobro služi pri pokušanji in preiskavanji živeža. Okušajoči imamo namreč prijetne ali neprijetne občute, ki nam dokaj gotovo kažejo, kaj organizmu koristi in kaj škoduje.

§. 12. Vonj.

Vonjalo je sluznica nosne dupline, v kateri se razprostira vonjalni živec. Občut vonja vzbujajo nam samo ona telesa, ki so hlapna, ki namreč hlapé od sebe neizmerno drobne delce v zrak. Vsakdo vé, kako kafra navidezno izgine; mali delci se namreč neprenehoma odločivajo na površji in plavajo potem v zraku. Jednako je pri vseh dišavnih snovéh ali vonjavah. Ti deli prihajajo z zrakom do nosne sluznice, kjer razdražujejo vonjalni živec; ta pa priobčuje potem nastali dojem možjanom, kjer nastane občut vonja. Ima li ta dojem pred vsem mehanično ali kemično lastnost, sicer ni določeno, a verojetno je, ker bi si drugače ne mogli do dobra razjasniti, zakaj ima vsaka dišeča snovna spojina svoj poseben duh ali vonj. Ako je sluznica suha ali pa tudi premokra, tedaj vonjalni živec ni občutljiv.

Vsebina (kakovost) vonjalnih občutov zavisí od kemične različnosti vonjav. Razne vrste vonja ne zaznamujemo z določnimi izrazi. Za njih označevanje jemljemo razne vzore. Tako n. pr. pravimo, da kaka stvar diši po mošku, po klinčkih, po vanilji, po gnjilih jajcih, po gnjilih ribah i. t. d.

Jakost vonjalnega občuta zavisí od posebnosti vonjave, od množine delcev, ki razdraživajo vonjalni živec, od tega, koliko časa traja vpliv, in od slučajne občutljivosti vonjalnega živca. Slednji se more tako močno razdražiti, da deluje ta dojem na vse živčevje. Nekatere dišave omamijo človeka, druge ga zopet vzbujajo in oživljajo; take rabimo, da koga probudimo iz omotice ali nesvesti.

V duševnem pogledu niso vonjalni občuti važni, kajti le malo pomorejo, da spoznamo stvari. Važnejši je vonj za vegetativno življenje, zlasti kot „čuvaj oddušja“. Kar

nam neprijetno diši, to je našemu organizmu navadno tudi škodljivo.

Okus in vonj imenujemo navadno tudi kemična čuta. Oba sta si nekoliko sorodna, kolikor namreč vonjalni občuti vzbujajo občute okusa, in obratno. Oba sodelujeta kot praktična čuta, kajti okus je v neposrednji zvezi s hranitvijo, vonj pa z dihanjem. Oba spremljajo životni in tipalni občuti. Oba prav malo pripomoreta teoretičnemu spoznavanju vnanjega sveta. Ker služita bolj rasti vegetativni nego spoznavanju, razvita sta bolj le pri živalih, a še tu jednostranski. Zato ju imenujemo nižja čuta; semkaj gre tudi opip, ki ima vrhu tega tudi mehanično lastnost. Vid in sluh pa imenujemo višja, dinamična čuta, ker vplivata na duševni razvitek človeški.

§. 13. Sluh.

Organ sluha je uho, ki je zloženo s slušnega živca, z vnanjega, srednjega in notranjega ušesa. Da se v naši zavesti vzbudi občut sluha, potrebno je pred vsem, da se tresi (nihaji) zraka skozi uho privajajo slušnemu živcu. Vnanje uho prestreza in zbira zvočne valove zraka, vodi jih skozi sluhovod do bobniča, ki se vsled tega začne tresti in ž njim tudi slušne koščice, namreč kladvece, nakovalce in stremen. Zadnji strese opnico na jajastem okenci, in ta zaziblje vodo v labirintu, kjer razločamo: predvor, polža in tri obloke. Vsa duplina je polna vode — labirintne vode, kamor vstopajo mnogobrojna vlakenca slušnega živca. Ta vsprejmlje dojme ter jih dalje vodi.

Slušni občuti so mnogoteri; v obče pa jih moremo deliti na dvoje, in to v hruše in zvenke. Hruš se razlikuje od zvenka s tem, da se zvok pri njem trese nepravilno in neurejeno, pri zvenku pa se trese zvočilo in zvok dalje in pravilno. Zato je hruš največkrat neugoden, a zvenk bolj ali manj ugoden občut. Mnogo zvokov nas uprav boli, n. pr. tuljenje, cviljenje, škripanje i. t. d.; zopet drugi nam prijetno doné, n. pr. ubrano zvonjenje, petje, sviranje i. t. d.

Zvočni pojavi so po svojem bistvu mnogotero sestavljena gibanja. Naše uho pa je tako popolno ustvarjeno, da je občutljivo celó za prvine teh gibanj in da posreduje v duši ravno tako raznotere občute, ustrezajoče tem prvinam. Tako povzroča brzina tresajev ono posebnost zvenka, ki jo moremo razlikovati kot višino glasa (tona). Razmah pa povzroča zvočno jakost.

Jednostavni zvok, ki ga proizvajajo tresi v popolnoma enakih časih, imenuje se ton (glas). Pojedini glasovi imajo razno višino. Jeden je glavni glas; ta je jasnejši od drugih; pri navadni pazljivosti slišimo samo ta glas; drugi so njegovi višji glasovi.

Valovi v oblokih pretresajo slušne dlačice, kar nam po vsi priliki vzbuja samo razne hruše. Vodni valovi v polži pa ganejo Cortijev organ, in po njem zaznavamo določene glasove. Človek ima tako tenak sluh, da v jedni sekundi čuti in razloča devet raznih glasov, ako nimajo izpod 14 tisoč in ne nad 70 tisoč tresov v jedni sekundi.

Kako važen je sluh za duševno delovanje, najbolj kaže človeški govor.

§. 14. Vid.

Organ vida je oko, ki je zloženo z vidnega živca, z zrkla in s postranskih organov. Kristalna leča deli je v dva prostora. Prednji prostor izpolnjava neka vodena tekočina, zadnji pa zdrizasta steklovina. Zrklo je zaodeto z več, druga vrh druge ležečimi kožicami. Od zunaj je videti ponajprej trdo beločnico; spredaj je vanje vstavljena tenka, popolnoma prozorna roženica. Pod beločnico je razprostrta nežna, črna, žametasta kožica, žilnica, po kateri se razpletajo krvne žilice. Ondi, kjer začinja roženica, prehaja v prosto visečo šarenico, ki je pri človeku modra, siva ali rujava. Podobna je krožcu z okroglim predorom v sredi, z enica imenovanim. Pod žilnico leži tretja plast, namreč mrežnica, ki je malo ne vsa spletena s pretenkih vejic vidnega živca.

Oko je zelo podobno temnici (camera obscura); zato je za vid pred vsem potrebna svetloba, ki v žarkih izhaja od svetečih ali osvetljenih teles ter skozi zenico vstopa v očesno temnico. Šarenica se lahko krči in razširja, in z njo se zožuje in povečuje tudi zenica. Skozi ozko zenico prihaja malo, skozi široko pa mnogo svetlobnih žarkov v oko. Črna žilnica in zadnja stran šarenice posrebljete vso v notranjem očesu odbito svetlobo. Svetlobni žarki, prihajajoči od kakega telesa v oko, križajo se blizu središča lečnega sistema, zloženega z roženice, leče, steklovine in očesne mokrine, in narejajo na mrežnici vzvrteno ali zmanjšano sliko in ob enem vzbudé trese določene trajnosti. Ta slika razdraži vidni živec, in njega vlakna priobčujejo ta dojem možjanom. Vsled tega nastane v naši duši vidni občut, ustrezajoč vnanjemu predmetu. Hkrati presojava tudi njega ležo, veličino in oddaljenost, in sicer so nam pri tem v pomoč premnoge izkušnje, ki si jih pridobivamo že od prve mladosti.

Z vidom zaznavamo svetlost, barvo, obliko, velikost, gibanje, oddaljenost i. t. d. S samim vidom razlikujemo neposrednje vendar le samo barvo in svetlost. Obliko, ležo, velikost, oddaljenost, gibanje in obseg predmetov zaznavamo pa le posrednje, in sicer iz slike, ki nastane na mrežnici, in iz tega, kako se gibljejo oko in njegovi deli, da postane ta slika jasna na mrežnici. Tako zaznavanje potrebuje višjo duševno delavnost, nego je občut. Pri tem zaznavanji nam pomaga tudi tip.

Najmanjša oddaljenost, pri kateri oko še dobro vidi predmet, imenuje se *dogled*, ki je pri zdravem očesu 21 do 24 *cm*. Tako oko, kateremu moramo primakniti predmet, da pade njega slika na mrežnico in ne pred njo, zovemo *kratkovidno*; ono pa, kateremu se mora odmakniti predmet, da njega slika ne pade za mrežnico, je *dalekovidno*. Vendar se oko lahko prilagodi raznim daljavam, in njega sposobnost gledé tega je za čudo velika.

Tvornost vida je jako velika in prekaša ostale čute. Čim bolj pa je predmet oddaljen, tem manjši se nam vidi. To se ravna po vidnem kotu, ki ga delate premi črti, po-

tegneni od skrajnih toček kakega predmeta k očesu. Izkušnje so dokazale, da človeško oko pri dobri razsvetljavi še jasno razloči v steklo vražene črte, ki so $0\cdot007\text{ mm}$ druga od druge oddaljene. Tako črto gleda oko v kotu dveh do treh sekund, in nje slika na mrežnici meri $0\cdot000\cdot13\text{ mm}$. Ako preseza oddaljenost premer predmetov 5000krat, tako da je vidni kot manjši od 40 sekund, tedaj oko ne vidi več predmeta.

Kratkovidnost nastane, ako ste roženica in leča preveč izbokli, ker se vsled tega svetlobni žarki nekoliko oddaljenejših predmetov preveč lomijo. Dalekovidnost provzročuje pa obratna napaka, ker se potem svetlobni žarki bližjih predmetov ne lomijo zadosti. Prvo napako odpravi vboklo, drugo pa izbolo steklo.

Ako mrežnica izgubi občutljivost, nastane črna slepota, ki je neozdravna; ako se pa pomoti leča ter postane neprozorna, pravimo, da je prišla bel na oko.

Kakor pri zvoku višino glasú, tako občutimo pri vidu tudi barvo, kajti mrežnica je sestavljena iz raznih osnovnih organov, ki so določeni za pojedine glavne barve. Glavne barve so: rudeča, rumena in modra; ostale so prehodne barve. Bela so ona telesa, ki vse svetlobne žarke odbijajo v njihovi prvotni zmesi, črna telesa jih pa vse vsrkajo. Senca je manjša stopinja svetlobe, tema popolni nedostatek taiste.

Svetloba, ki se trese počasneje, nego se trese rudeča, in hitreje, nego vijolična, našemu očesu ni občutna.

Vid in sluh sta višja (teoretična, objektivna) čuta. Ž njima ne občutimo samo gibanja lastnega telesa in njegove neposrednje okolice, nego občutimo gibanje tako rekoč vsega sveta. Vid in sluh sta za duševni razvoj človeški veleznamenita. Vender je za naše spoznavanje oko še mnogo važnejše, nego uho.

Čutni občuti so vir vsem predstavam. Zato bodi prva skrb vzgojitelju, da pospešuje razvoj in usovrševanje čutne delavnosti otroške. Vrhu tega mu je zaprečiti, da se čutni organi ne poškodujejo z nespretno uporabo i. t. d. S tem se pokvari dovršeno čutenje in vsled tega prvi pogoj duševnega razvijanja.

§. 15. **Koliko kateri čuti pripomaga spoznavanju vnanjega sveta. (Spoznavalnost čutov.)**

Pojedini čuti jako različno sodelujejo pri duševnem življenju. Životni čuti proizvajajo skupno zaznavanje lastnega organskega življenja. Kemični čuti so v ozki zvezi s telesno hranitbo in z dihanjem. Tip in vid se delita v zaznave prostornih razmer, svet časovnih premen pa pripada sluhu.

Spoznavanju vnanjega sveta pripomaga nedvomno največ vid, kajti devet desetih vseh čutnih zaznav vsprejemamo po njem. Njegovi dojmi so izmed vseh najjasnejši in najrazločnejši. Zato si izposojuje jezik uprav od tega čuta svoje slike za sovršenost spoznanja: ideje, uvidnost, očitvidnost, nazor i. t. d. Zaznave ostalih čutov v svrhu znanstvene primerjalnosti moramo izvajati šele iz optičnih zaznav.

Vidu pomaga opip, da popravlja in pregleduje razne zaznave. Vidne zaznave so le ploskvene podobe, neredko samo „optične obmane“; s pomočjo tipa pa se uverimo o trdnosti vnanjih stvari in o njih tvorni posebnosti. Oba čuta sodelujeta torej v najožji zvezi.

Sluh le malo pomore, da pojmujeemo to, kar se razprostira v prostoru, pač pa zaznavamo z njegovo pomočjo ono, kar se dogaja in kar postaja v času. Brezglasna tihota je podoba odrvenelosti in smrti; vsako gibanje, vsako izpreminjanje, vsako življenje je navezano na vzbujanje zvoka. Toda ne samo to, kar se dogaja zunaj v svetu, temveč tudi to, kar se godi v notranjosti naši, prikazuje nam sluh, in kakor prihaja zvenk iz notranjosti in zavisí od tvorne kakovosti zvočnega budila (slame, lesa, železa, srebra, napete kože, zvonovine), tako odpira sluh našemu ušesu skrite posebnosti teles, ki so nepristopne očesu in roki, in ki nam tako posebno doné v raznih prirodnih glasovih, v čudapolnem človeškem glasu, pred vsem pa v jeziku in v godbi.

V znanosti in umetnosti sta torej vid in čuti uprav odločujoča, vendar vsak v svoji posebni stroki. Oko prevladuje v prirodnih znanostih, v zemljepisu, v zemljemerstvu, risanju, pisanju, slikarstvu, rezbarstvu i. t. d.; uho pa odločuje v je-

ziku, v glasbi, v petji i. t. d. Vsled tega obrazujeta ta čuta tudi srce in voljo.

Tako sodelujejo čutne zaznave, da bi nam pomogle do spoznanja vnanjega sveta. Z raznimi čuti pridobljene in na iste vnanjosti se odnašajoče zaznave se zjedinjajo v naši zavesti v skupno predstavo, v kateri je središče vidni zaznavi; zato jo zovemo **nazor**.

Vsota naših nazorov tvori krog naše čutne izkušnje in ob enem tvarino, katera je podlaga vsemu našemu duševnemu delovanju. V prvi dobi življenja in v naslednjih letih otroških in mladostnih se ta krog najbolj razširi; toda že v srednjih letih doseže stalnost. Potovanje v tuje kraje, občevanje z ljudmi, obiskovanje razstav, gledališč, galerij, muzejev, menažerij, zbirek umetelnih, tovaren in delalnic, rudnikov, ogledovanje redkosti, vse to more jako razširjati ta krog čutne izkušnje. Nazori tako rekoč pojasnjujejo življenje naših predstav; kjer nedostaje teh nazorov, ondi je vse mišljenje prazno premenjanje misli. Po pravici smatra torej nova didaktika nazornost poučevanja za glavno zahtevo in terja, kjer koli je možno, dokazovanje in poskuševanje. („Orbis pictus“ Amosa Komenskega je izhodišče v tej meri.)

§. 16. Gibanje.

S čuti v jako ozki zvezi je gibanje. Gibala so mišice in gibni živci. Mišice se skrčujejo in proizvajajo s tem vsa vnanja in notranja gibanja, kolikor jih izvaja telo samo. Da se pa to zgodi, treba je, da mišico vzbudi živec. Gibanje se deli v **samohotno**, n. pr. pri mišicah na okostnici, in **nehotno**, n. pr. gibanje želodca, črev, srca, vseh ogrodi pri dihanji i. t. d. Samohotno gibanje je odvisno od naše volje, nehotno pa je nezavisno od nje.

Kadar se je samohotni mišici skrčiti, mora jej naša volja po živci poslati ukaz, in mišična vlakna se na to povelje skrčijo, in gibanje se izvrši. Kadar se je pa nehotni mišici krčiti, vzbudi jo k temu dotični živec, ne da bi mi znali za to. Med obema so taka gibanja, katerim je povod,

ne pa vseh osnovan v dušnih stanjih; tako gibanje zovemo samogibanje (avtomatično gibanje).

Nehotna gibanja so ali odsevna (refleksna) ali instinktivna. Odsevna gibanja nastanejo, ako osrednji organ (možjani, hrbtenjača ali gangliji) prenese na gibni živec prejaki dojem, vsprejet po občutnem živci. Med tem ta dojem ni vzbudil nikakeršnih občutov. Tako gibanje je n. pr. kašljanje, kihanje, zevanje i. t. d.

Instinktivna gibanja se proizvajajo iz raznih povoljnih in nepovoljnih občutov. Tako n. pr. se smejemo, ako nas kdo šegače, zarudimo v lice, ako se sramujemo i. t. d. Tudi samohotne mišice izvajajo odsevna gibanja pri polni zavesti, ako občutni dojem v možjanih že prej preskoči na kakov bližnji gibni živec, predno smo se osvestili o tem občutu. Tako n. pr. nehoté zaklopneto očesne vejice, ako se očesu nahodoma kaj približa; tako tudi hitro umaknemo roko, ako se jej približa ogenj, dasi ga ne vidimo; takisto obledimo, videči se nahodoma v opasnosti, in zavezamo, ako opazimo, da zeva kdo drugi; prav tako iztegnemo roki, kadar omahnemo, pa se bojimo, da ne bi padli i. t. d. Tudi v nesvesti, v omamici, v snu, v omotici, izvajajo progaste mišice taka odsevna gibanja (pri kloroformovanih, pijanih ljudeh, pri mesečnjakih).

Raznokatera gibanja, ki so sprva vsa samohotna, vršé se sčasoma po dolgotrajnih vajah prav mehanično. Tako gibanje je n. pr. hoja ali odigravanje kake muzikalne skladbe. Ako je naša volja sprožila prvo gibanje, vrši se vse ostalo, kakor pri kakem stroji. Večkrat se vrši kako gibanje, ne da bi hoteli. Tako n. pr., ako hočemo vpogniti srednji prst na roki, vkrivé se več ali manj tudi ostali prsti; ako zamežknemo z jednim očesom, zatisne se tudi drugo; kadar delamo kako ročno delo, krivimo usta i. t. d. Taka gibanja imenujemo sogibanja.

Istotako morejo tudi nehotna gibanja postati samohotna, n. pr. smejanje, trepetanje i. t. d. To se opaža osobito pri glumačih, kateri umó takova gibanja uprav prirodno izvajati.

§. 17. Zaznavanje.

Ko se dete rodi, ne vidi pojedinih predmetov, nego občuti samo svetlobne žarke. Novorojenec občuti, ali ne vé za mesto, kjer nastane občut, ni za predmet, od katerega izhaja. Toda zgodaj že se zaveda, da občute provzročujejo vnanji predmeti. Dete seza po zvonci, ki se mu blišči pred očmi, in kmalu se uveri, da zvonec vzbuja zvenk. Spočetka je vsak občut občen in neizvesten. Vsak pa pušča v duši nek sled, in čim večkrat se ponavlja kateri občut, tem bolj se krepeča tudi dotični sled, in dete ga vedno bolj razlikuje od drugih. Naposled išče duša vzroka dotičnemu dojmu ter tako spozna, najde dotično stvar, ki je delovala na čute, t. j. ona z a z n a, zapazi predmet, od katerega je došel dojem. V zaznavanji se torej zrcalé vnanji predmeti, in duševna moč jih spoznava. Zaznave so podlaga vsemu spoznavanju. Zaznavamo pa reči, svojstva ali dogodke. S telesnimi občuti zaznavamo le pojave na našem telesu, s čutnimi občuti pa svojstva vnanjih predmetov. Barva, zvok, vonj, okus, trdost in teža so posebnosti vnanjih stvari, katere zaznavamo s čuti in jih kot svojstva prenašamo na vnanje predmete. Z a z n a v a n j e (percepcija) torej ni družega, nego na vnanjost prenešen občut. Vender ni vsakemu občutu iskati vzroka v kakem določenem predmetu. Občut je včasih zgolj oseben. V tem slučaju izhaja večinoma iz kakega nenoormalnega stanja čutil.

Sam zase nam noben občut ne predstavlja predmeta. Predstavljamo si ga šele, ako združujemo več občutov. Pri tem delujejo najbolj vidni občuti, ker so najobčnejši in najsovršenejši. Med vsemi čuti sega vid najdalje ter najhitreje in najjasneje zapazi največ pojedinosti. Zato je vidna predstava za vsako zvezo tako rekoč deblo in jedro, okrog katerega se zbirajo ostali občuti. Ker si predstavljamo prostor, kaže se nam vidna predstava kot prostornost. Ostale predstave so nje svojstva. Zato si predstavljamo vnanje predmete z več znaki.

§. 18. **Nazor.**

S pojedinimi občuti razpoznavamo samo pojedina svojstva in dobivamo le pojedine zaznave o predmetih. Tako vidimo n. pr. obliko, barvo sladorja, občutimo njegov okus, tipamo njegovo trdost in težo. Da dobimo popolno sliko sladorja, treba nam je vse te pojedine zaznave in občute v zavesti sestaviti v celoto. Tako z raznih zaznav jednega ter istega predmeta sestavljeno duševno sliko zovemo nazor. Oko, vid, kot najimenitnejši in najboljšežnejši čut, daje temu skupnemu vtisku ime, akoravno tudi druga čutila sodelujejo pri tem, samo da se okoli zaznave zbirajo, kakor okoli jedra. **Nazor** je torej skupnost raznih zaznav, katere duša po vseh čutilih vsprejema od pojedinih predmetov. Tako n. pr. vidimo pri soli belkasto barvo in kockasto obliko, okušamo slanost, otipljemo hrapavost in slišimo prskanje pod prsti. Združimo li vse te zaznave v jedno, dobimo nazor soli.

Združevanje raznih čutnih zaznav (občutov) v nazor ni samosvestno ali samohotno delovanje naše duše, temveč le vspeh njene lastne jednote. Z nazorom pa se končava čutno zaznavanje in predstavljanje. Nazornosti najbližnje so tvornice onih predstav, katere pridobivamo z mišljenjem.

Iz tega razvidimo, da je nazor podlaga vsemu duševnemu delovanju. Zato bodi nazorovanje vsestransko in namlanja naj se v prvi vrsti na prirodo. Ako pa to ni mogoče, treba je ogledovati vsaj dobre slike raznih predmetov. Novejša didaktika dovolj skrbi za pripravna sredstva v tej meri.

Nazor tedaj ni samo prazno gledanje stvari, kot se navadno misli, in kakor to ime krivo označuje, nego je popolno in vsestransko razpoznavanje predmetov, pri čemer je potrebno, da sodeluje tudi duh sam. Divjaki n. pr. imajo jako ostru čutila, toda njih duh ni sposoben, da bi natanko sledil predmetom v prirodi, zato so duševno topi ter nimajo toliko in tako popolnih nazorov, kot prosvetljeni narodi.

B. Ob obnovi predstav.

§. 19. Predstave.

Vsak novi občut je sprva nejasen in nesvesten. Zato ga je treba večkrat ponavljati. Taka ponova stori, da se občutov potem zavedamo jasno in krepko. Tak občut, taka zaznava ne izgine popolnoma iz naše duše, marveč neki vtisek ostane v duši tudi še tedaj, ko dotični predmet nič več ne deluje na naše čute. Ta vtisek je tem jačji, čim večkrat se ponavlja ista zaznava. Naposled se ojači ta zaznava tako, da se more v zavesti pojavljati tudi brez vsakega vnanjega dojma. Taki duševni pojavi se skladajo z vsebino občutov, podobni so ostankom onih predstav, ki ostajajo v duši. Razlikujejo se od njih le toliko, ker prihajajo v zavest brez svojih živčnih dojmov. Take pojave imenujemo predstave, dotično dušno delavnost pa predstavljanje. Predstava je torej samostalno obnovljena zaznava.

Predstave imamo v svoji duši o vsem, kar koli moremo zaznati s svojimi čutili, nikakor pa ne o tem, česar ne občutimo. Zato ni v predstavi ničesar, kar ni bilo že v zaznavi, iz katere je nastala predstava, t. j. vsebina (kakovost) predstave se sklada z vsebino zaznave. Razlika je samo v jakosti (intenzivnosti), ker so predstave navadno temnejše od zaznav.

Po vsebini so predstave jednake ali nejednake; zadnje so ali prispodobne ali neprispodobne.

Jednake so one predstave, ki se ne razlikujejo po svoji vsebini, nego samo po jakosti. Take predstave nam vzbujajo n. pr. zvenulja, kadar doñ ali slabo ali jako. Prispodobne (ali protivne) so one predstave, katerim je vsebina deloma jednaka, deloma pa nejednaka, n. pr. predstave raznih barv ali raznih glasov (tonov). Neprispodobne (ali raznolične) so one predstave, katerim je vsebina tako različna, da jih nikakor ne moremo primerjati (prispodabljati), n. pr. glas in barva.

Predstave (v širjem smislu) zovemo često tudi druge čine našega spoznanja, namreč občut, zaznavo, pojem i. t. d.

§. 20. Združevanje predstav (asocijacija).

Vsak zavesten občut provzroča v naši duši predstavo. Takih predstav imamo brezštevilo, kajti dobivamo jih po životnem občutu in po peterih čutilih. Ker pa je duša jednostavna, zato stopajo tako dobljene predstave med seboj v različno vzajemno delovanje. Vsled tega predstave druga drugo ojačujejo ali zatemnjujejo in se bolj ali manj združujejo med seboj.

To vzajemno delovanje predstav se vrši po nastopnih zakonih:

1. Istodobne in jednake predstave se zlagajo v jedno samo. Čujem li n. pr., da se na petih jednako ubranih goslih svira isti glas, tedaj nastane v moji duši predstava samo o enem glasu (a ne o petih). O sladkem okusu sladorja morem imeti samo jedno predstavo, četudi sem ga že tisočkrat okušal.

2. Istodobne in neprispodobne (različne) predstave se združujejo v skupno predstavo (komplikacijo, skupino). Pri tem se nič ne izpremeni vsebina in jakost pojedinih predstav. N. pr. V predstavi sladorja so zložene predstave oblike, barve, trdosti in okusa, ne da bi se bila opovrgla katera posebnih predstav.

3. Istodobne in prispodobne (protivne ali nasprotne) predstave se niti ne združujejo, niti ne spajajo, nego opovirajo ali slabé druga drugo.

Čim več raznovrstnih glasov, oblik, barv i. t. d. zaznavamo v istem času, tem manj temna in zapletena je predstava o vsakem pojedinem glasu i. t. d.

Vender se tudi prispodobne predstave morejo združiti v jedno skupino predstav, ako prevlada ono, po čemer so si jednake. Tako združevanje se navadno zove stapljanje. Odtod je skladnost med najraznovrstnejšimi glasi v glasbi.

mešanje raznih barv v slikarstvu ter urejanje raznih oblik v kiparstvu in stavbarstvu.

Na ta način nastanejo v duši skupine in vrste predstav.

Skupino imenujemo več v neko celoto združenih predstav, ki so istodobno nastale v zavesti. S predstavo hiše so spojene tudi predstave zidovja, vrat, oken, sob, strehe i. t. d., tako tudi onih predmetov, kateri jo obkrožujejo. Vender se jednako lahko ne združujejo vse predstave, ki istodobno stopajo v zavest. To je zavisno od kakovosti predstav, od njih množine in od drugih okolnosti. Tako se n. pr. medsebeno lažje zlagajo predstave: zidovi, vrata, okna, sobe, stroha i. t. d., nego li predstava hiše s predstavami onih predmetov, ki smo jih zaznali okoli nje.

Kar smo rekli o skupinah, to velja tudi o vrstah predstav. Vrste imenujemo vse one predstave, katere so iz sebe stopile v zavest ter so v neki medsebeni zvezi. Desetinski številni sostav sestoji n. pr. iz nekega ustanovljenega reda jedinic, kjer vsakih deset jedinic nižje vrste tvori jedno jednico višje vrste. Isto tako tvorijo dogodki jednega dne, tedna, meseca, leta, veka i. t. d. cele vrste predstav.

§. 21. Zaviranje predstav.

Zaviranje se ne odnaša na vsebino, temveč le na jakost predstave. Pri tem se ne izpreminja predstava sama, temveč oslabi le njena moč.

Predstave se zavirajo popolnoma ali deloma. Popolnoma se zavirajo v snu, v nesvesti i. t. d., deloma pa v navadnem stanju duše. Deloma se predstave zavirajo, ako istodobno v zavest stopijo skozi protivne predstave, katere s prejšnjimi niso v nikaki zvezi. V tem slučaju prevladujejo jačje predstave, slabejše pa otemnjevajo. Čim krepkejše pa so predstave, tem večja je njih jasnost in s tem več predstavami se morejo združiti. Vsled zaviranja ne zatemné predstave nahoma, nego malo po malo. Nasprotne predstave se namreč

upirajo druga drugi ter se tako vzajemno slabé in zatemnjujejo, dokler med njimi ne nastane neko ravnotežje. Izkušnja pa nas uči, da ni nikdar popolnega ravnotežja med predstavami, ker se v zavesti neprestano pojavljajo nove predstave, katere s prejšnjimi stopajo v razne zveze in protivnosti; vsled tega so nekatere jasnejše, druge pa otemnjevajo. V duši je torej neprestano gibanje, rasteenje in padanje predstav.

§. 22. **Obnova (reprodukcija) predstav.**

Izkušnja nas uči, da se morejo otemnele predstave, ki so se že nahajale v duši, znova vračati v zavest, ako je prilika ugodna. Taka povrnitev ali ponova predstav se zove **reprodukcija (obnova)**. Predstave, ki so prišle v drugič v zavest, zovejo se obnovljene ali predstave v ožjem pomenu, katere je treba ločiti od občutov, ki izhajajo iz neposrednjih čutnih dojmov.

Obnova predstav more biti posrednja ali neposrednja. Neposrednja je obnova, kadar se nam zatemnela predstava znova pojavlja v zavesti z lastno silo, t. j. brez vsake druge pomoči. Tako se n. pr. more predstava o kaki nezgodi, na katero smo pozabili med delom, neposrednje obnoviti, ko prestane posel. Predstava o kaki melodiji se večkrat reprodukuje brez vsake pomoči, neposrednje.

Posrednja je obnova, kadar kako predstavo privede v zavest druga predstava ali drug občut, ki je v zvezi s prvo predstavo. Ako se n. pr. obuja predstava o kaki melodiji s predstavo o dotičnih besedah (tekstu) ali s tem, da slišimo kako slično melodijo, tedaj je to posrednja obnova.

Vzrok neposrednji obnovi je enakost ali pa sličnost, posrednji pa istodobnost ali zaporednost.

Vsled neposrednje obnove spoznamo kako osebo ali stvar ter se spominjamo. Na posrednji reprodukciji je osnovano vzbujanje predstav po znamenjih, ki niso nič podobna zaznamovani stvari, temveč se le vsled istodobnosti odnašajo nanjo.

Ravno tako se obnavlja združevanje onih predstav, ki so druga poleg druge ali ki se pojavljajo zaporedoma.

Vsaka predstava, ki more druge predstave obnoviti, imenuje se pomočna predstava.

Z ozirom na to, kako se odnašajo pomočne predstave k reprodukovanim, imamo štiri posebne zakone reprodukcije: 1. zakon sličnosti (analogije), 2. zakon protivnosti (kontrasta), 3. zakon istodobnosti (koeksistencije) in 4. zakon zaporednosti (sukcesije).

1. Zakon sličnosti. Slične predstave obnavljajo druga drugo. Premišljujoči kak vesel dogodek reprodukujemo takoj predstave, katere smo imeli v kakem prejšnjem sličnem slučaju. Tako more pogled na gos v nas vzbuditi slično predstavo labuda, kakor tudi obratno. Ako slišim peti pesem, slično neki drugi, katero sem slišal o drugi priliki, pride mi prejšnja brž v spomin. Na tem zakonu so osnovane metafore (prenosi), alegorije in parabole.

2. Zakon protivnosti. Protivne predstave se vzajemno obnavljajo. Protivne predstave so take, ki so slične in nasprotne, in pri katerih nasprotnost nadvladuje sličnost. Protivnost je le poseben slučaj sličnosti. N. pr. Predstavljajočim si tuje bogastvo stopa nam lastno uboštvo tem krepkeje pred oči. Tako so si protivne tudi nastopne predstave: palača in kočja, velikan in pritlikovec, bolezen in zdravje, zima in poletje, svoboda in sužnjost, neusmiljenost mačehina in ljubezen umrle matere i. t. d. Na tem zakonu je osnovano mnogo učinkov v umetnosti, n. pr. razdelitev svetlobe in sence in sestava barv v slikarstvu, menjava tragičnosti in komičnosti v drami, tako tudi zbadljivi učinek ironije v nasprotju s sarkazmom in z evfemijo.

3. Zakon istodobnosti. Predstave, katere so istodobno nastale v zavesti, vzbujajo druga drugo in sicer po posrednji reprodukciji, ker so deli skupne predstave. Predmet pomaga obnavljati znake, vzrok posledice, znamenje stvar, ime osebo, in obratno.

Pri tem združujemo to, kar se nahaja v prostoru in času slučajno drug poleg drugega, a ne pazimo, spada li gledé

vsebine resnično v jedno vrsto ali ne. Ako se je otrok spekel, boji se ognja, ker se s predstavo o plamenu pojavlja v njegovi zavesti ob jednom občut bolečine.

4. Zakon zaporednosti. Predstave se vzbujajo v istem redu, kakor so se izvirno pojavile v zavesti. Ta zakon je le razširjeni zakon istodobnosti, kajti predstave, ki zaporedoma prihajajo v zavest, ostajajo vendar tudi nekaj časa v nji, zato se tudi vzajemno obnavljajo.

N. pr. Prvi stavki kake pesmi pripomorejo naslednjim stavkom k reprodukciji.

Na temelji tega zakona se spominjamo potnih in zgodovinskih dogodkov i. t. d.

Navedeni zakoni obnove so istiniti, a niso stalni. Po stalnih zakonih biva samo to, kar se pod istim pogojem dogaja vedno na isti način. To pa pri gori navedenih zakonih ne biva v vseh slučajih. Zato morejo veljati samo tedaj, ako se ne gleda na logično strogost.

Vežanje in ponavljanje raznih predstav na podlagi teh zakonov reprodukcije imenujemo združevanje predstav ali asocijacio idej.

§. 23. **Obnova vrst.**

Vrsta nastane, ako prihajajo predstave druga za drugo v zavest. Prva predstava cele vrste se spoji z naslednjo, ta zopet s tretjo i. t. d. Za prvo predstavo je prišla v zavest druga, za to tretja. Vzemimo tretjo predstavo; ta najde, da ste obe prejšnji predstavi združeni v skupno predstavo, v kateri je prva že bolj otemnela od druge. Zato se tretja predstava tesneje spoji z drugo nego s prvo. Tako je nastala vrsta, in tako jo je mogoče tudi obnoviti. Prva predstava cele vrste se zove začetni člen. Ta more reprodukovati vse druge člene cele vrste v prvotnem redu. Ako se reprodukuje prva predstava, tedaj pomaga vsem drugim členom, ker pa je z drugo vrsto bolj spojena nego s tretjo, in s to bolj nego s četrto i. t. d., zato se morajo reprodukovati v istem redu, kakor so prišle prvotno v zavest.

Krajni (konečni) člen vrste reproducuje prejšnje člene istodobno, ker je z istimi spojen v skupno predstavo. V tej reprodukovani predstavi pa je predzadni člen najjasnejši, ker je z zadnjim najbolj združen, vsak prejšnjih členov pa je vedno manj jasen.

Ako primerjamo srednji člen s prejšnjimi ali naslednjimi, tedaj je ta člen v prvem slučaju krajni, v drugem pa začetni. Tak člen reprodokuje torej prejšnje člene istodobno, naslednje pa zaporedoma.

Reprodukovanje more zastati, ako se vsled čutnih zaznav ali reprodukcij v vrsto vrinejo take predstave, katere prvotno ne spadajo vanjo. Nasproti je vrsta tem trdnejša, čim manj more njeno reprodukcijo ovirati kaka nasprotna predstava. N. pr. Prihod imenitne osebe more nevajenega govornika tako zmešati, da umolkne za nekaj časa.

Včasih gre istodobno po več vrst skozi našo zavest, tako da se njih jednakomni členi med seboj stikajo. Učenec se uči na glas, da se to, kar vidi in sliši, združi z onim, kar si misli.

Večkrat so členi glavne vrste začetni členi sovrst. N. pr. Zaporednost zgodovinskih dogodkov, znanstvena razdelitev posameznih predmetov v šolskih knjigah.

Ako se več vrst križa v skupnem srednjem členu, potem more reprodukcija preskočiti z vrste na drugo vrsto, posebno tedaj, ako je predstava, v kateri se ostale križajo, tesneje spojena z bližnjo predstavo v sovrsti. Tako moremo preskočiti s pripovedi, pesmi v drugo pripoved, pesem i. t. d. O trdnosti nekaterih vrst v naši zavesti se tudi lahko prepričamo, ako jih reproducujemo v obratnem redu. Pri tem začnemo reproducovati ob enem pri obeh krajnih členih, in obe nasprotni vrsti se vzajemno prodirate. Čim večkrat ponavljamo vrsto ali združeno predstavo, tem lažje jo nepretrogoma reproducujemo. Večkrat se nam vrste tako dobro vtisnejo v spomin, da jih lahko obnovimo, če tudi ne mislimo na njih vsebino. Taka reprodukcija se imenuje mehanična.

S členi kake vrste je večkrat združeno telesno gibanje. N. pr. Gibanje govoril, kadar obnavljamo pesmi ali

molitve, gibanje nog, kadar poslušamo godbo; tako tudi vse vrste predstav in gibanj, ki so podlaga ročnostim in navadam. Treba se nam je dolgo časa vaditi, t. j. reprodukcijo dotične vrste ponavljati, da nam delo postane lahko. Zato veljajo zakoni, po katerih se reproducirajo predstave, tudi za združevanje predstav z gibanjem.

§. 24. Kaj ovira in kaj pospešuje obnovo predstav.

Predstave se obnavljajo zdaj počasneje, zdaj hitreje z ozirom na individualnost in na posebne prilike pojedincev.

Obnova predstav se ovira:

1. Ako se v istem času, kadar hočemo obnoviti kako predstavo, čezmerno razdražujejo čutila, osobito pa, ako se vsled tega porajajo v duši takove predstave, ki so popolnoma protivne onim, ki bi se imele obnoviti. Kraj bučeče godbe ne more se človek mirno učiti, niti razmišljevati.

2. Ako je srce človeku preveč ganeno ali razburjeno, n. pr. v razburjenosti (srditosti, veselosti, strahu i. t. d.), ker se tedaj duša z vso živahnostjo bavi z onimi predstavami, ki so izzvale razburjenost.

3. Ako se človek preveč zamisli v kako stvar, ali ako se z vso voljo vznese v kakov predmet, ker tedaj zavest meri na določene predstave, kar ovira lastno prosto gibanje predstav. N. pr. Mislitelj pozabi na jed, ako tudi kaže ura navadni čas obeda. Ko se hočemo spomniti kakega imena, ne pride nam na um.

4. Ako se na kakov koli način zapreči redno delovanje možjanov in v obče vsega živčevja. Vsled znatnejšega udarca po glavi more se povsem zaprečiti obnova predstav, isto tako izza težke bolezni n. pr. legarja ali vročinske bolezni, vsled nezmernega vživanja opojnih pijač i. t. d.

Obnovo predstav pospešujejo okolnosti prejšnjim nasprotno:

1. Ako se odstrani vse ono, kar bi moglo preveč razdraživati čutila. Zato zaklopimo oči in ušesa, poiščemo samotnih krajev, kadar hočemo, da tem preje obnovimo kako predstavo.

2. Ako se potrudimo, da nam je zavest čista in srce mirno. — Kadar je človek brez skrbi in mirne duše, obnavljajo se predstave same po sebi.

3. Ako si človek mnogo ne razbija glave, in ako gleda, da mu volja ni preveč zavzeta s kakim predmetom, obnavljajo se predstave najprosteje. Kje je izgubljena stvar, spomnimo se navadno najlažje, kadar nanjo niti ne mislimo ter je ne iščemo. Tako tudi v snu.

4. Ako je živčevje popolnoma zdravo, osobito pa, ako se zmerno pospešuje krvni obtok. Po zmernem sprehodu v svežem zraku ali po zmernem vživanji opojnih pijač je obnova predstav mnogo hitrejša nego navadno.

§. 25. Spomin.

Malo po malo si nabira dete v duši bogat zaklad izkušenj. Tako pridobljene predstave ostanejo svojina duše. Včasih sicer otemné, vendar obdrže sposobnost, da se znova vračajo v zavest. Na to obnovo predstav se opira ono duševno delovanje, katero imenujemo spomin. Toda ne more se vsaka obnova imenovati spomin, marveč samo ona, katera nam podaja predstave neizpremenjene, t. j. tako, kakor so se prvotno pojavile v zavesti. Spomin (pamet, pomnjevost) je torej vzmožnost duše, predstave tako obdržati, da jih o priliki lahko in natanko obnavljamo.

Spomin je za vse duševno življenje človekovo silne važnosti. Brez spomina ne bi bilo pravega znanja, nikakove izkušnje.

Spomin je tem sovršenejši, čim več predstav si človek pridobiva brez truda in brez izgube časa, čim dalje jih obdržuje in čim lažje in zvestejše jih obnavlja.

Na sploh imamo dober in slab spomin.

Prednosti dobrega spomina so torej: lahko prisvojevanje, velika obsežnost, trajnost, vernost in služnost.

Spomin je lehak, kadar more urno in brez velikega napora vsprejemati veliko množino raznih duševnih tvorin. Obsežen je, kadar more mnogo in raznotero obdržati in neizpremenjeno obnoviti. Trajen je, kadar more zapomnjeno

dolgo obdržati. Verem (zvest, zanesljiv) je, če skupne predstave in vrste obnavlja uprav v onem redu, v katerem so prvotno stopile v zavest.

Reprodukcija je osobito zavisna od tega, kako je kakšna predstava zvezana z drugimi, ki jej pomagajo reprodukovati. Vsled tega je tudi spominska sovršenost zavisna od tega, kako so predstave združene.

Služen spomin obnavlja predstave rad in urno o vsaki priliki.

Zvest spomin je zavisen od tega, kako močno je bilo prvotno pojmovanje in kolikokrat ponavljamo predstave.

Trajnost, s katero se obdrži kaka predstava v spominu, zavisi od števila in od jakosti njenih pomoči.

Lehkota spomina zavisi od pazljivosti in od svežesti v pojmovanji.

Obseg in služnost spomina zavisita od tega, koliko pomaga spominu razum in domišljija.

Te vrline spominske so redkokdaj združene. Kdor si urno in mnogo zapomni, navadno kmalu pozabi. Kdor si pa težko zapomnjuje, večinoma tudi zvesto in dolgo ohranjuje. Marsikdo zna in vé veliko, a ne more svojega znanja vsakokrat uporabljati.

Prirodno in prvotno delovanje spominsko je mehanično. Pri takem delovanji se predstave ponavljajo zato, ker smo si jih zapomnili hkrati ali zaporedoma, ne oziraje se na njih vsebino. Zapomniti si moremo stvari, o katerih nimamo nobenega razuma. Tako je n. pr. učenje na pamet (na izust); pri tem se ne brigamo za notranjo zvezo predstav. Toda mehanično učenje na pamet (memorovanje) terja mnogo časa in truda, kajti mehanično spojene predstave moremo le z večkratnim ponavljanjem obdržati. Tak spomin je zvest (verem) in trajen, toda služnosti in spretnosti mu nedostaje, ker takoj opeša, kadar koli se spominska tvarina le nekoliko izpremeni (n. pr. kadar izprašujemo). Ta spomin se opira na zakon istodobnosti in zaporednosti. Priporočati ga moremo zlasti tedaj, kadar je treba utrditi take predstave, ki so spo-

jene samo na vnanji način, n. pr. kadar se učimo tujih besed, imen, števil i. t. d.

Šele pozneje se razvije razumni (judicijski) spomin (sodno ali umovito zapominjanje). Delovanje takega spomina se označuje s tem, da predstave pomorejo druga drugi do reprodukcije. Take predstave so gledé svoje vsebine v tesni dotiki med seboj, t. j. one so razumno urejene in združene. Razumevanje notranje zveze predstav nam zeló olajšuje memorovanje, kajti združevanje predstav po njih vsebini je mnogo tesnejše, nego ono po njih vnanji dotiki. Razumevanje pa je stvar razuma (razsodnosti), zato sodelujeta tu spomin in razum. Razumni spomin je mnogo sovršenejši nego mehanični, kajti po vsebini spojene predstave so mnogo tesneje zvezane med seboj in si pri reprodukciji mnogo bolj pomagajo. Vender moremo ta spomin uporabljati šele, ko se razvije razum.

Mnogokrat ni moči razumno zjediniti tvarine, katero si nam je zapomniti. V takih slučajih je treba, da podpiramo mučno in nezanesljivo mehanično delovanje spomina s tem, da umetno z raznimi pomočnimi sredstvi združimo predstave. Ta način spominskega delovanja imenujemo umetni ali domišljati (ingenijski) spomin (bistroumno zapomnjevanje). Osnovan je na zakonu sličnosti ali protivnosti, včasih tudi na zakonu istodobnosti. Na ta spomin se opira tudi tako zvana mnemonika ali mnemotehnika, t. j. umetnost, ki po stalnih pravilih pomaga spominu s pomočnimi sredstvi. Ker med pojmom in med številom ni prave zveze, zato gre uporabljati to umetnost soseбно za števila. Novejša mnemotehnika, v kateri sta si največ imena pridobila Oton Reventlov in Herman Kothe, izpreminja števila v besede in pojme po tem-le obrazci: 1 = t, d; 2 = n, v; 3 = m, w; 4 = r, q; 5 = s, š; 6 = b, p; 7 = f, pf; 8 = h, j; 9 = g, k; 0 = l, z; samoglasniki so brez pomena. Vender je tako učenje zamudno in nezanesljivo. Da bode umetno združevanje izpolnjevalo svojo svrho, namreč pomagalo reprodukciji, ne sme predaleč zaiti s pravega pota, ker nastane drugače ravno vsled tega zmešnjava. Nekaterih predstav

nikakor ni moči združiti. V tem slučaju more pomagati le koeksistencija in sukcesija predstav, potem pa mora delovati mehanični spomin.

Neznane reči si zapišemo, in zapomnimo si jih lažje že zategadelj, ker med pisanjem večkrat ponavljamo dotično predstavo. Kar vidimo, zapomnimo si lažje, nego to, kar slišimo itd.

Dober spomin ni prirojen, temveč pridobljen. Zavisen pa je od zanimanja in od pazljivosti, tako tudi od večkratnega ponavljanja. Za kar se človek zanima, to si lahko zapomni. Spomin je zavisen tudi od prirodnih svojstev in od drugih izobraževajočih razmer dotičnega telesnega ustrojstva. Nekatere bolezni morejo spomin jako oslabiti. A tudi izboljšati ga moremo, ako pametno postopamo in ga pričnemo vaditi o pravem času. Dober spomin je podlaga vsemu duševnemu razvitku. Razum ne more vspešno delovati, ako nima na izbiro množice predstav. Brez spomina bi bilo delovanje naše duše omejeno na ozki krog predstav, katere nastajajo v posamnem trenutku.

Spomin je različen v posameznih starostnih dobah. Najkrepkeje deluje v otroški dobi. V prvih letih se uči otrok gibati z rokama, z nogama, z govorili; kmalu pa spoznava stvari okoli sebe, urejuje jih v skupine in vrste. V tej dobi si prisvoja materini jezik. Ta moč spomina traja še tudi v poznejših otroških letih. Otrok se usposobi, da se lahko naučí kakega drugega jezika, zapomni si imena in števila, telo se mu usposobi za razne umetnosti. V tej dobi prevladuje mehanični spomin. Z 12. letom se konča nazorovanje. Kar še nedostaje, naučí se pozneje. Slovnica in besedni zaklad v materinščini je dokončan, tako tudi razgledovanje v prostoru. Barve, glasovi, imena, števila, osebe in stvari — vse to se je vtisnilo otroku v spomin. V mladeniških letih se pridobljena tvarina spaja v nove tvarine, pri čemer sodelujeta razen spomina tudi razum in domišljija. Mladenič živi v že znani okolici, ki mu podaja le malo novih vtiskov. Nadaljni pouk mu pomore na podlagi znanih glasov, da se seznanja z zgodovino, s prirodoznanstvom in z drugimi znanostimi.

V moških letih je spomin še stalnejši. Človek prosto in samostojno uporablja, kar si je prej nabral. V tej dobi se le težko naučimo kakega novega jezika, ohranimo si le težko imena in števila. Spomin peša, kajti živčevje ni več tako občutljivo in vsprejemljivo. V starosti delovanje spomina hitro zginjuje. Stare predstave pozabimo, novih ne obdržimo. Ostajajo le najvažnejši dogodki in le one predstave, katerih smo se največkrat zavedali. Pri tem pa se dogaja, da se starček vender le še lažje spominja dogodkov iz svoje otroške dobe, nego onih, ki so se vršili pred jednim ali pred dvema letoma.

S pomnjevostjo se ne sme zamenjati spominjanje samo. Spominjamo se, kadar se zavedamo, da smo prav tisto predstavo, katero imamo sedaj, imeli že preje. Ako se samohotno spominjamo s pomočjo raznih sredstev, tedaj pravimo, da se domišljamo. V tem slučaju hočemo namreč dopolniti reprodukcijo, dokler popolnoma ne ustreza prvotni zaznavi. Ako se spominjanju pridruži izrečni sôd, da se sedanja predstava popolnoma sklada s prejšnjo, tedaj jo znova spoznamo.

Mnogo naših predstav je tako otemnelih, da jih ne moremo obnoviti, ondaj smo jih pozabili. Temu je krivo, ker nedostaje tvornih pomočnih predstav, ali ker so preslabe v primeri z jakostjo in s številom nasprotij. Popolnoma ne moremo pozabiti nobene predstave, ker je vedno mogoče, da se obnové predstave, o katerih smo menili, da smo jih popolnoma pozabili, ako se na kateri koli način odstrani nasprotje. V snu, v bolezni, na smrtni postelji se take pozabljene predstave pojavljajo često zeló jasno.

§. 26. Domišljija.

Zložene predstave, ki se nahajajo v otroški duši in katere se o priliki znova pojavljajo v zavesti, obnavljajo se prav redko zvesto in neizpremenjeno. Največkrat se obnova izpreminja, bodisi da izpadajo posamezni deli predstave, bodisi da priraščajo takove predstave, katere prvotno niso spadale k tvorini obnovljenih predstav. Posamezni deli skupnih pred-

stav se pomešajo med seboj, in takih zvez ne moremo zvati povrnitev starih predstav, temveč dobljene predstave se pretvorijo v nove podobe. Take preinačene reprodukcije imenujemo domišljene, in razlog temu pojavu zovemo domišljijo ali fantazijo (vobrazbo), moč duše pa obraznost. Domišljija je torej ona sposobnost duše, s katero ustvarjamo takove predstave, ki se, ako ne po vsebini, pa vsaj po obliki razlikujejo od prvobitnih naših predstav.

Domišljija deluje torej tako, da prvotne tvorine predstav izpreminja z odločevanjem (abstrakcijo), dodavanjem (determinacijo) ali sestavljanjem (kombinacijo). Njeno delovanje je torej trojno: odločujoče, dodavajoče in sestavljajoče.

Ako od skupne predstave odstranimo pojedine dele, tedaj se tako delovanje domišljije zove odločujoče. Na odločujoči domišljiji so osnovane tako zване splošne podobe, n. pr. „drevo“, „žival“, „rastlina“, „hiša“, „človek“ itd. Ako imamo n. pr. predstave o petih različnih drevesih, kot so hrast, bukev, breza, jelka, vrba, tedaj se ojačijo in v jednoto zlijó one predstave, katere ustrezajo vsem skupnim znakom predmetovim; raznorodne posamezne predstave pa se opovirajo in zategadelj izpadajo. Tako si predstavljamo n. pr. v splošni podobi drevesa pred vsem leseno deblo z vrhom; predstave pa, odnašajoče se na obliko vej, listja, cvetja itd., izpadajo, ker so pri raznih drevesih raznolične.

Ako kaki predstavi pridenemo novih delov, tedaj se tako delovanje domišljije zove dodavajoče. N. pr. Prijatelja si predstavljamo z več dobrimi svojstvi, kakor jih ima v resnici. Narodne pravljice poznajo orjake in orjaške deklice.

Ako dele raznih predstav spajamo v nove predstave, tedaj se tako delovanje domišljije zove sestavljajoče. Na tem je osnovana domišljija pesnikov, slikarjev, umetnikov sploh, kateri navadno ustvarjajo slike iz delov, ki se v resnici nikjer ne pojavljajo skupno. To dela pesnik, pripisujoč junaku svoje pesmi vse mogoče vrline in prednosti; to dela tudi skladatelj, skladajoč iz raznovrstnih akordov svoj glasbotvor; to dela

naposled tudi slikar, ustvarjajoč iz najnežnejših prednosti človeškega telesa podobo angelja.

Domišljija napravlja nove sestave iz raznih delov onih predstav, katere so že prej bile v zavesti. Domišljija ustvarja torej le v formalnem oziru nove slike in je po tem takem naravna posledica duševnega razvitka. Ker v domišljiji duša svobodno deluje sama zase, zato je ona precejšnji napredek v duševnem razvitku.

Domišljija je sploh z vsem dušnim življenjem tesno združena in spremlja človeka od prve mladosti, ko pride k zavesti, pa do njegove smrti. Pri deci je domišljija jako tvorna. To se vidi zlasti pri otroških igrach, kjer n. pr. iz vsake palčice postane puška ali celo konjiček. Mala deklica pestuje punčico ter se ž njo pogovarja. Kako delujoča je domišljija na vse strani, razvidimo, ako pomislimo, da so sanje, pravljice, mitologija, vzori, skoro vsi umotvori, vesele in nevesele podobe o prihodnosti več ali manj utvori fantazije.

Sosebno tesno je domišljija zvezana s čustvi, kakor so veselje, upanje, ljubezen, bojazen, ljubosumnost itd. Domišljija ni pri vseh ljudeh jednako razvita. Vzgoja in pa vnunji vplivi, kakor podnebje, hrana, tovarišija itd., povzročujejo često, da postane domišljija živa, močna in ognjena, ali pa bolna, slaba in mlačna.

Svojstva dobre domišljije so: izvirnost, bujnost, živahnost, razdražnost, pravilnost, čistost in jasnost. Domišljija je izvirna, ako lahko ustvarja iz najraznovrstnejšega gradiva nove sestave; — bujna, ako ustvarja množino raznih slik iz jedne ali več vrst; — živahna, ako tvori slike, ki se resnici bližajo tako, da se nam zdí, kakor bi se vresnici nahajale; — razdražna, ako jo je lahko vzbuditi, da deluje; — pravilna, ako se njene slike zlagajo z zakoni lepote; — čista, ako se slike zlagajo z zakoni dobrote; in naposled jasna, ako posamne slike izražuje nazorno.

Domišljija je prevelike važnosti za duševni razvitek vsakega človeka. Ona posreduje predstave takih predmetov, ki niso pristopni neposrednjemu nazoru. Domišljija širi na takov način kroge predstav; ona nagiba človeka na velika in vzvišena

dela, krepí mu voljo v odločevanju ter mu olajšava trudne in naporne poslove. Pravomerno razvita domišljija nam daje upanje do boljših časov, tolaži nas v nesreči, oblažuje čustva, daje pogum v nesrečah, kaže nam vzore, katere bi radi dosegli, ter nas navdušuje za lepo, dobro in pravo.

Domišljija pa je lahko človeku škodljiva in celó pogubna, ako je ne vlada razum. Bolna ali pa ognjena, držna, razdražna domišljija zabrede mnogokrat na kriva pota, moti mirno mišljenje, vnema divje strasti, nesrečo slika večjo, kot je v resnici, ter sili človeka v pogubno brezdno; stori ga nesposobnega in nerabnega za praktično življenje. Domišljija je važna tudi za telesno življenje in zdravje človekovo, kajti njena moč se kaže mnogokrat pri postanku raznih bolezni in tudi pri ozdravljenji.

Zato ima tudi pouk velik del svojega vspeha zahvaljevati živi domišljiji mladine. Učitelj naj torej skrbi, da se pravilno in redno razvija domišljija otroška; opisuje naj in v podobah počituje tuje in oddaljene predmete. Domišljija pa stvarja med tem zraven spadajoče tvorine predstav — p o s r e d n j e n a z o r e — s tako živahnostjo, da morejo te tvorine popolnoma nadomesčati neposrednji nazor. Najbolj se razvija domišljija z neposrednjim nazorom. Ker namreč učitelju ni mogoče, da bi dobil sleharni predmet v svoje roke in v svojo bližino, mora si pomagati s podobami in z obrazci. Posebno se vzbuja domišljija pri pogledu lepih slik in kipov. Polagoma se more nazor nadomestiti z opisovanjem in pripovedovanjem. Tu se pokaže delovanje domišljije v mnogo večji meri, nego pri samem nazoru. Ravno tako se domišljija vzbuja in razvija s čitanjem, katero pa bodi mladini primerno. Domišljijo ostrupijo grde, polzke in malovredne predstave. Take predstave, potem občevanje in čitanje, zlasti pa slabi vzgledi so vir npravstveni propalosti mladine. Domišljija prireja pot mišljenju, ker pretvarja tvorine predstav, pridobljene z nazorom, v nove podobe, izpuščaje slučajnosti in nebistvenosti. Te nove podobe so zeló podobne pojmom.

Da je pouk večkrat brez pravega vspeha, krivo je največ to, ker se preveč terja od domišljije. Otroci vidijo večkrat

jedino le jednolično okolico svoje domačije, kako naj si potem predstavljajo pri zemljepisnem pouku obkrajno gorovje, plaine, puščave, morja in jezera, ladjedelnice in pristanišča. Videli so morda le nekaj domačih živali in rastlin, kako naj si potem v živalstvu in rastlinstvu v domišljiji ustvarjajo živalskih in rastlinskih podob.

§. 27. Sèn.

Sèn imenujemo pravilno vračajočo se onemoglost osrednjega živčevja, pri kateri izgine tudi samozavest. Sèn je podoba smrti, a razlikuje se od nje in od popolne nesvesti s tem, da v snu delujejo vsi prebavni organi nepretrgoma, dà, še mirneje in z večjim vspehom nego za budnosti. Pa tudi duh popolnoma ne miruje, njega delovanje odseva v neskladnih sanjah. Ako prestane torej delovanje naše zavesti, a da se s tem ne moti zajedno tudi delovanje življenja, tedaj spimo.

V snu počiva možjanska tvarina, in ker se jej v tem obrabljeni deli nadomeščajo, usposobljuje se za daljno delovanje. Čim več so se za budnosti možjani napenjali, bodisi z duševnim delom, bodisi z dušnimi potresi, in čim delavnejše so bile mišice, tem potrebnejši je človeku sèn. Utrujenost, starost, životni ustroj in način življenja ima odločiti, kako dolgo mora sèn trajati. Po snu je človek bistrejši, vedrejši in krepkejši v vsakem pogledu. Kadar trdno spimo, ne občutimo, pa tudi nimamo predstav, ker to oboje more biti samo tedaj, kadar smo pri popolni zavesti. Ako delujejo krepki dojmi na našo zavest, tedaj se mora ona probuditi in svoje delovanje začeti; mi se vzbudimo iz sna, t. j. bdimo. Toda pri slabejših dojmih se delovanje naše zavesti ne probudi popolnoma, nego samo na pol, in mi sanjamo. Take slabe pobude se nam prikazujejo namreč kot nekaj drugega, nego so v resnici. Vsled spajanja predstav, katere so od prej bile v naši zavesti, tvoré se od njih v duši raznovrstne slike. Tako n. pr. zanosi nas žvrgolenje tičev v pevsko kolo, škripanje kolesa na mesto, kjer pokajo topovi i. t. d. Živahni ob-

čuti, predstave, čustva in težnje, katere so za budnosti bile zelo krepke in živahne v naši zavesti, pojavljajo se često na novo v snu in tvoré vsled svoje živahnosti včasih jako čudne slike in pojave. Zato sanja navadno zdravnik o svojih bolnikih, učitelj ob učencih i. t. d. Nade in želje, katere nam polnijo srce, kaj rade se pojavljajo in izvajajo v snu.

K pravim sanjam se štejejo tudi nekateri fantastični pojavi, pri katerih menimo, da bdimo. Razlagati si jih moremo največkrat tako, da spimo le na pol in kratko, in da med tem sanjamo. Od pravih sanj se le malo razlikujejo tako zvane sanje za budnosti.

Sanje spadajo torej v vrsto domišljijinih slik. Zato ne obsegajo nič novega, nego po največ sestoje iz raznih elementov onih predstav, katere si je človek prisvojil za budnosti. Ako bi torej kdo trdil, da je v snu govoril jezik, katerega ni nikdar čul, ali da je razvijal pojme, o katerih ni nikdar nič znal, ne bi mu mogli tega nikakor verjeti.

Ako je stanje telesno pokvarjeno ali nepravilno, tedaj so navadno tudi sanje jako čudne in neugodne. To se godi zlasti za mrzlice, kadar se človek zvečer preobje i. t. d. Kdor trpi od navala krvi ali od težkega dihanja, občuti v takih trenutkih strašen sèn, katerega prosto ljudstvo zove môro.

§. 28. Porazmeščevanje (lokalizovanje) in odnašanje občutov na vnanji svet (projiciranje).

Akoravno je občut neko dušno stanje, vendar ga odnašamo na mesta, ki se nahajajo zunaj duše. Tako premestimo zvenk v ušesa in ga odnašamo na donečo struno, akoravno občut zvenka nima ničesar, kar bi neposrednje kazalo na uho in na struno. Dete sprva ne odnaša občuta navzven. Zato mu v tej dobi ni treba držati roke pri operaciji. Ono se ne prime mesta, kjer se mu kaj izrezuje, ker še ne vé, kje je izvir bolečine, katero občuti.

Šele polagoma se učimo, da odnašamo občut na ono mesto, kjer se začenja živčni dojem. Potem šele menimo,

da smo z očmi doumeli vidni, z ušesi slušni občut, in tedaj porazmestimo občut. Ravno tako polagoma odnašamo prvi povod občuta na vnanje stvari, prisojujoč jim svetlobo, zvok i. t. d.

Porazmeščevanje in odnašanje občutov se začinja že v prvi dobi človeškega življenja. Razvija se zajedno z onim dušnim delovanjem, katero pomore otroku, da razlikuje svoje telo od drugih stvari. Otrok opazuje, da se menjajo predmeti, kateri mu provzročajo občut. Deli njegovega telesa pa ostajajo vedno blizu njega; ako se jih dotakne, provzročajo mu občut; sliši in čuti ob jednom, ko vpije; vidi in ob jednom čuti, ko se giblje; opazi razliko, ako se z roko dotakne svojega ali tujega telesa. Polagoma ga izučí izkušnja, da more občute premeniti, da n. pr. preneha občut, ako vzmakne tipajočo roko, ako zapre oči i. t. d. K temu pride še samovoljno gibanje, katerega si je otrok v svesti iz mišičnih občutov. Na ta način vedno razločnejše opazuje, da mu pri vsem vnanjem menjanji ostanejo občuti. Naposled se mu mora razviti predstava lastnega telesa kot sedeža teh občutov. Te pa prenaša ob jednom na vnanje mesto, kjer imajo svoj izvir. Že zgodaj zapazi otrok, da so dojmi okusa, tipa, vida in sluha tesno združeni z vnanjimi stvarmi. Po zakonu reprodukcije se tudi predstava svetilnice spojí s svetlobnim občutom, predstava zvona z občutom zvoka i. t. d. v celoto; prisojati se mora torej svetloba svetilnici, zvok zvonu i. t. d. Sploh je porazmeščevanje in odnašanje občutov le potreben posledek reprodukcije. Privajamo se obema vedno bolj; tako da se moremo naposled v tem oziru prevariti. Tako misli n. pr., komur odrežejo nogo, da čuti bolečino v nogi, akoprav že dolgo nima noge. Kdor je gledal vzhajajoče solnce, prestavi modrozeleno solnca na vsako poljubno mesto nebeškega obloka; tako menimo, da čutimo z robom zobovim, s koncem lasu, da tipamo s koncem palice po tleh.

Tam pa, kamor ne segajo naši čuti, — v notranjosti našega telesa, tam se prav nič ali le nepopolnoma porazmeščuje občut, tako se tudi napačno odnaša na svetski prostor, kateri je našim čutom le nepopolnoma pristopen.

§. 29. Predstava časa.

Vse, kar zaznavamo s čuti, predstavljamo si kot časovno ali prostorno. Toda niti časa (kakor biva drugo za drugim) niti prostora (kakor biva drugo poleg drugega) ne moremo neposrednje zaznavati s čuti.

Čas je osnovan na menjavi predstav. Ko ne bi bilo izpreminjave, tudi ne bi bilo časa. Od te menjave ne dobimo sicer neposrednje, vendar pa posrednjo predstavo in sicer s pomočjo reprodukcije, katera nam omogoči, da primerjamo predstavo in določamo, kaj je bilo prej, kaj poznej. Kar je časno, vzbuja v nas neprestane občute, ki ustvarjajo nepretrgane vrste, v katerih se pokazuje vsak člen le jedenkrat. Zato zavzema vsak člen v predstavi trdno nepremakljivo stališče med drugimi in je vsled tega tudi obdrži, ako se ista vrsta natančno reprodukuje. Ako me n. pr. nekaj spominja na včerajšnji dan, prihajajo mi dogodki tega dneva v določenem redu v spomin; vsak člen ima svoje določeno stalno mesto med drugimi, jedno je prej, drugo poznej. Ako se zavedam oblike, v kateri so združeni ti členi, tedaj imam predstavo časa. Časovna vrsta ima le jeden začetek in jeden konec in se ne more preobrniti, da ne bi se razrušilo njeno bistvo. Melodije ne moremo obratno peti, dneva ne obrniti, tako da bi si mislili večer pred poludnevom in poludan pred jutrom.

Ako obnovim več časovnih vrst skupaj, n. pr. dogodke jednega tedna, ostanejo tudi posamne časovne vrste nepremakljivo druga poleg druge. Zadnjemu dogodku v ponedeljek sledi prvi dogodek v torek, konečnemu členu v torek sledi začetni člen v sredo i. t. d. Iz posamnih vrst se sestavlja tako rekoč prema črta. Ako pa si mislim k temu druge dogodke, predstavljam si jih vedno zopet na katerem koli mestu te preme črte. Zato ni raznih časov, temveč le jeden čas.

Ako povzamem več jednako velikih časovnih vrst v splošno predstavo (tedne, dni, leta), otemné razne vsebine teh

vrst vsled ovire; nasprotno se ojačijo in spojé jednake veličine časovnih vrst. Na ta način dobimo splošno podobo časovne daljine — praznega časa, n. pr. mesec, leto. Ako si združeno predstavljamo vse mogoče prazne časovne daljine, ovirajo se tudi te v vsebini; njih vsebina pa je le dolgost. Na ta način nastane ona splošna predstava, v kateri je vsled ovire otemnela tudi velikost te časovne črte. Začetek in konec sta zatemnela, to je predstava večnega časa, večnosti.

Objektivno merimo čas s tem, da štejemo premene, ki se popolnoma natančno ponavljajo, n. pr. nihanje, premikanje meseca okoli zemlje, zemlje okoli solnca i. t. d. Subjektivno merimo čas po tem, kako se vrši naše predstavljanje. Čim odločnejše je to predstavljanje in čim manjkrat vsled ovir se ustavlja, tem krajši se nam dozdeva minuli čas.

§. 30. Predstava prostora.

Vse vnanje stvari si postavljamo pred oči v prostornih razmerah. Določevanje teh razmer ne zavisi od naše osebne samohotnosti; to določujejo predmeti sami. Mi ne moremo tega, kar je blizu, smatrati za oddaljeno, kar je veliko, pa za majhno, ali obratno.

Ako imamo torej prostorne razmere s čutnimi občuti, tedaj ti odnosi niso še v občutih, temveč se nahajajo v njih skupnosti. Da dobimo predstavo prostora, treba je torej obnavljati predstave.

Prvo podlago, na kateri si predstavljamo prostorne razmere, podaja nam posebni način, kako doumevamo svoj tip in vid. Roka tiplje namreč istodobno že ono, kar je drugo poleg drugega, oko pa dobi sliko, ki je sestavljena z več predmetov. Ti v prostoru osnovani miki pa nejednako delujejo na kožo in mrežnico, ker ste obe nejednako občutljivi, in iz tega izvira nagon, da se giblje dotični organ. Mišični občuti, katere posreduje gibanje čutil, združijo se s čutnimi občuti in razmaknejo zadnje tako rekoč v predstavah; ob jednem pa natančneje določujejo te predstave, ki se nahajajo druga poleg druge.

Prve predstave o prostoru nam posreduje pač tipajoča roka. Pozneje pa prevzame njeno mesto oko, ki mnogo dalje seza in hitreje pojmuje, nego počasna in okorna roka; vendar potrebuje tudi oko, da je pri vsaki novi predstavi podpira in nadzoruje roka. Ostali čuti nam le malo pomorejo pri razgledovanji v prostoru.

Ker je prostor vedno na miru, mogoče je njegove člene večkrat si predstavljati. Časovna vrsta se neprestano izpreminja, zato si jo moremo predstavljati le v jedni meri; prostor pa dounevamo v različnem redu. Vsak člen prostorne vrste more postati torej začetni člen; vsled tega se jasno obnavlja tudi predstava o stalnosti posamnih členov.

Združevanje v prostorni vrsti se torej jako razlikuje od združevanja v časovni vrsti. Ako se obnavlja kak srednji člen časovne vrste, obnavljajo se posrednje kot skupna predstava pač tudi prejšnji členi; člen za členom se razstavlja le polagoma v zaporednosti. Ako pa se obnavlja kak srednji člen prostorne zveze, obnavlja se člen za členom v bližnji vrsti, in to brez ozira na mer, v kateri se nahaja.

Ako se s pomočjo domišljije ne oziramo na vsebino predstav, ki so združene v prostoru, tako da ostane le oblika te zveze, tedaj nastane splošna podoba črte, ploskve in prostora sploh. V tej predstavi prostora so obmeri brez meje, in domišljija nam predstavlja tak prostor v njegovi brezkončnosti.

Subjektivno merimo prostor po tem, kako natezamo pri tem presojevanji svoje mišice. Od večjega navora mišic je zavisna tudi večja daljava predmetov. Sicer pa velja tudi za subjektivno merjenje prostornosti ista izkušnja, kot za merjenje časa, da se nam namreč prostor dozdeva tem večji, čim večkrat ga merimo.

§. 31. Obmana čutov.

Obmane so osnovane na zamenjavanji obnovljenih predstav z zaznavami. Imamo jih pa dve vrsti, namreč iluzije (prevare) in halucinacije (čutna mamila).

Iluzije nastanejo, ako se v resnici dani občuti napak razlagajo ali pretvarjajo v smislu gospodujočih predstav. Večkrat se namreč zgodi, da človek čutne predmete smatra za nekaj drugega, nego so v resnici, ter se mu dozdeva, da jih vidi dvojno, napačno ali drugače pobarvane. Tako smatra strašljivec bučanje vetra za tuljenje pošasti, a nočni potnik ima često štor za razbojnika, senco kakega predmeta za prikazen; semkaj spada tudi neizogibna prevara čutov, vsled česar se nam vidi, da je drevored na oddaljenem konci ožji, oddaljena hiša manjša, vzhajajoči mesec večji i. t. d.

Halucinacije nastanejo, ako nam se same predstave zaradi svoje izvanredno žive reprodukcije prikazujejo kot pravi istiniti občuti. Tako se zdi razbojniku, da ga neprestano preganja duh njegove žrtve. Mnogokrat se dozdeva človeku, da pred njim stoji pokojni oče ali mati ter da mu mrzlo svojo roko poklada na čelo i. t. d.

Obmanam more biti povod ali v nas ali zunaj nas. Ako jim je povod v nas, tedaj so ali duševne ali telesne lastnosti. Telesni povod obmanam je največkrat v narušenem živčevji. Zaradi tega bléde človek za vročinske bolezni, v pijanosti, ob smrti, ob uživanji opojnih živil i. t. d.

Halucinacijam je navadno duševni povod, ter se največ pojavljajo v razdraženosti (srditosti, strahu i. t. d.), kadar postanejo stanovitne predstave tako živahne, da se človeku dozdevajo kot resnične stvari. Tako ni mogel učeni angležki filozof Hobbes biti brez luči, ker je drugače videl duhove okoli sebe.

Pa tudi v takih slučajih, kadar izvirajo halucinacije iz obnovljene predstave, zdi se, kakor da bi pomagala in sodelovala čutila. Ako si namreč človek pri zaprtih očeh pred očuje kakov utvor fantazije, a za tem naglo otvori oči in pogleda na kako belo steno, zdi se mu, da vidi utvor na njej. To nam zajedno razjašnjuje, zakaj se mnogi sanjarji (halucijanti) ne morejo otresti svojih obman, če tudi so osvedočeni o njihovi netemeljitosti. Tako se pripoveduje, da je učeni vojvoda Ollivarez umrl iz strahu pred takovimi prikaznimi, ki so ga dan in noč preganjale, akoravno se je s poskusi osvedočil, da so prevare čutov.

Halucinacije in iluzije morejo postati trajne, kakor n. pr. pri duhobolnikih, in se potem zovejo blodne (stalne) ideje. Tako se zdi mnogim bolnikom, kateri so bolni na želodci ali na črevih, da imajo v telesu kače, žabe i. t. d. Največkrat je vzrok temu pojavu kak telesen občut, ki izvira iz bolezni. Često postanejo take obmane tako silne, da jih skoro ni moči premagati.

D. Ob umnosti.

§. 32. Mišljenje.

Psihično delovanje mišljenja se razvija prirodi primerno iz teka reprodukcije. Ako je n. pr. otrok večkrat zaznaval, da so telesa, ko se jim je izmaknila podstava, padla na zemljo, tedaj že naprej določa isti pojav pri tem ali onem telesu, to pa vsled tega, ker se mu obnavlja prejšnja predstava. Na podlagi tega pripisuje otrok temu ali onemu in naposled vsem telesom svojstvo teže. Na tak način izvaja otrok že različne sklepe iz sličnosti (analogične sklepe) in sklepe iz posebnosti na splošnost (indukcijske sklepe).

Dokler se ti prvotni sklepi izvajajo le vsled reprodukcije in s pomočjo sestavljajočega delovanja domišljije, dotle še nikakor niso proizvodi mišljenja, otrok je, kakor pravimo, še nerazumen. Vrhu tega poučuje otroka vsakdanja izkušnja, da so sklepi, na ta način izvedeni, večkrat protivni istinitosti. Polagoma se učimo previdnosti. Zato vidimo, da navadno pred vsakim sklepanjem omahuje naša zavest malo po malo, t. j. mi preudarjamo, pri čemer sodeluje navlaščno domišljanje. Tako spominjanje pomore, da reprodukuje analoge slučaje in da se moremo odločiti, kar ko nečno storí, da osujemo sôd. Ko dospè otrok na to stopinjo duševnega razvitka, tedaj pravimo, da začenja misliti, da s svojim duhom razumeva bistvo stvari. Tako mišljenje imenujemo razumno, katero izvira iz posebne vzmožnosti, iz razuma, t. j. iz sposobnosti za mišljenje. Od zdaj nadalje prisoja ali odreka otrok temu ali onemu predmetu znake

šele tedaj, kadar jih je poprej dobro premislil. Otrok sodi in pride tako do prvih pojmov o predmetih, popolnjevaje in popravljaje splošne podobe, nastale vsled domišljije.

Podlaga mišljenju je sklepanje, t. j. ono izvajanje sôdov, katero je oprto na preudarjanje; iz tacih nastanejo zopet pojmi. Mišljenje je torej svestno združevanje predstav z ozirom na njih vsebino, in proizvodi mišljenja so pojmi, sôdi in sklepi. Psihologično začenjamo prej soditi, potem šele snujemo pojme in sklepe, kajti pojmi so le posledek našega presojevanja stvari, — sklepi pa le posredovani sôdi. Dušeslovje ne razpravlja pravil teh proizvodov, ono samo opisuje razne pojave.

§. 33. Pojmi.

Pojmi se razvijajo iz predstav. V pojmih pregledamo celo vrsto predmetov, predstava pa nam kaže samo posamezen predmet. Najprvo se pojavi v naši zavesti splošna predstava ali podoba, nastala iz več posamnih in enakih predstav. Razne izkušnje pa izpreminjajo te splošne predstave in iz njih se polagoma razvijajo psihični pojmi. Ako smo dobili n. pr. predstave različnih lip, spojé se te predstave v splošno podobo o lipi sploh. V tej podobi se jednaki znaki po obnovnem zakonu sličnosti pobujajo in ojačujejo, nejednaki znaki pa se vzajemno ovirajo in zato otemné v splošno predstavo. Potem imamo splošno podobo „lipe“ pred sabo, v kateri se nahajajo bistveni znaki posamnih lip; drugi znaki jedne ali nekaterih lip pa se izgubé.

Pojem je torej splošna predstava, sestavljena z enakih znakov več prostih predstav.

Človek n. pr. opazi prvokrat v svojem življenji več raznih opic ter si o vsaki posebej stvarja predstavo, kar se najbolj vidi na tem, ker jih šteje. Ko pa si je svest onega, kar imajo te predstave zajednega, t. j. ko jim zbere jednaka svojstva, počne izločevati njihove posebnosti, in on ne vpraša nič več za ime vsake pojedine opice, nego za ime,

katero pripada vsem. To je znak, da se je v njegovi duši porodila splošna predstava, za katero je treba tudi občnega znamenja.

Ta pojem pa je nestalen, ker so različni tudi krogi predstav pojedinih ljudi.

Od tega pojma različen je logični pojem. Ako namreč iz splošne predstave odločimo vse, kar je nejednako, slučajno, in ako si kot celoto mislimo le to, kar je jednako, bistveno, imamo logični pojem.

Logični pojem „lipe“ torej ne ustreza nobeni resnični lipi, ker mora ta obsezati tudi slučajnosti. Logični pojem si torej le mislimo, tak pojem je logičen ideal. Logični pojmi so končni smoter vsega mišljenja, vsega spoznanja. Znake, brez katerih si ne moremo misliti predmeta, zovemo bistvene ali potrebne, ker stvarjajo bistvo predmetov. Vse druge znake pa imenujemo nebistvene ali slučajne.

Pri postanku pojma imamo več duševnih delavnosti, namreč: 1. obnovo istovrstnih predstav, 2. refleksijo (razmišljanje — preudarjanje), 3. abstrakcijo (odločevanje) in 4. kombinacijo (sestavljanje).

Pred vsem se obnavljajo istovrstne predstave. Predstave, od katerih hočemo, da naredimo pojem, morajo se istodobno pojaviti v zavesti. Vender ni dovoljeno, da so pri snovanju pojmov samo neke predstave iste vrste v zavesti, nego treba je, da se v njih pojavijo vse razen jedne. Inače bi dobili kriv pojem, ker bi se nam mnogi znaki zdeli bistveni, ki pa so samo slučajni.

Potem pride refleksija, t. j. preiskovanje bistvenih in slučajnih znakov istovrstnih predstav. Ko so se tako po refleksiji določili jednaki in nejednaki, bistveni in slučajni znaki, pristopi abstrakcija ali odločba. Treba je namreč, da se odločijo ali razstavijo slučajni znaki od bistvenih, ter da se ti čim bolj ojačijo. Pri tem je treba paziti, da se ne odloči niti preveč niti premalo znakov, ker pravi pojem nastane samo tedaj, ako obseza vse bistvene znake, ter ako nima nobenega slučajnega znaka.

Poslednja in najvažnejša duševna delavnost pri postanku pojmov je kombinacija ali spajanje bistvenih znakov v jedno celoto, t. j. v občno predstavo, katero zovemo pojem.

Vsebino pojma imenujemo vse bistvene znake, kateri so v njem združeni. Skupnost predmetov (predstav) pa, ki jih obseza kak pojem, imenujemo njegov obseg. Pojmi z manjšo vsebino imajo večji obseg, ker čim manj znakov imajo, tem več predmetom so ti znaki skupni. Višji pojmi imajo večji obseg, toda manjšo vsebino.

Ako ustreza pojem samo jednemu predmetu, imenuje se poseben (individualen) ali poedin. Ako pa se nahaja pojem na celih skupinah predmetovih, imenuje se občen ali razreden.

Posebni in občni pojmi nastanejo iz čutnega nazora po abstrakciji. Z abstrakcijo pa pridemo tudi do pojmov o takih predmetih, ki se ne nahajajo sami ob sebi, ampak le na drugih samostalnih bitjih in na samostalnih stvareh. Pojme delimo torej na abstraktne in konkretne.

Pojem je jasen, ako nam je njegova vsebina vsaj toliko znana, da ga ne zamenjujemo z drugimi, osobito s sorodnimi pojmi. Jasne pojme imamo samo od jasnih predstav in nazorov. Zato je treba, da se dotični predmeti dovoljno in dostikrat gledajo. Razločen je pojem, ako je njegova vsebina popolnoma razložena, da torej ne mešamo znakov jednega pojma z znaki drugega. Razločni pojmi so ob jednem tudi jasni, a jasni niso vsekar tudi razločni.

Popisi so navadno jasnejši, krepkejši in trajnejši od prostih predstav, ker nastanejo vsled ponavljanja in združevanja onega, kar je predstavam iste vrste jednako, in ker jim znaki niso tako mnogobrojni ter se lažje učvrste v zavesti. In zaradi tega se pojem težje pozabi nego pojedine predstave, od katerih je nastal. Zato je snovanje pojmov jako znamenit čin v razvitku duševnega našega življenja ter nam v mnogem oziru olajšuje pouk.

Pojem izražujemo z besedo.

§. 34. Sôdi.

Sôd nastane iz primerjanja dveh pojmov. Primerjajoč dva pojma, treba je namreč določiti odnošaj med njima, da li se drug z drugim zlagata ali ne. Sôd je torej logični izraz za vzajemno razmerje dveh pojmov. Predno sodim, moram preudarjati, kajti bistvo sôdovo je v tem, da odločim, ali je kak pojem stvari lasten ali ne. Razne sôde izrekamo s stavki.

Vsak sôd ima podmet (subjekt), povedek (predikat) in vez (kopulo). Podmet je oni pojem, na katerega se odnaša drug pojem, povedek pa oni, ki se odnaša na drug pojem. Vez je jezikov izraz, s katerim se povedek odnaša na podmet.

Od logičnega sôda se razlikuje psihični. Ta nastane brez navlaščnega preudarjanja; zato tudi niso taki sôdi brez-pogojno veljavni. Ako otrok pri prvem pogledu jelke sôdi: Jelka je drevo, — zgodi se to, ker obnavlja predstavo. Na ta način nastane mnogo krivih sôdov, n. pr. kamen je organsko bitje.

Mnogo psihičnih sôdov izvira neposrednje iz zaznave, n. pr. svetlo je, diši. Pri tem pravo za pravo ne deluje mišljenje; vender so taki sôdi veljavni. Kakor iz sôdov sploh nastanejo pojmi, tako nastanejo iz teh brezosebnih sôdov prvotni pojmi. Tu se tako rekoč razklada postanek sôda s postankom pojma. Te prvine vsega mišljenja bi mogli ravno tako imenovati izraz pojma kot sôda.

Z ozirom na to, ali podmetu z vezjo povedek pridajemo ali odrekamo, imamo trdilne ali nikalne sôde. N. pr. Železo je kovina. Kri ni voda.

§. 35. Sklepl.

Sôdi so gledé svoje veljavnosti zavisni često drug od drugega. Zato je móci v mišljenji izvajati sôd iz sôda. Tako izvajanje neznanega sôda iz jednega ali več znanih sôdov se imenuje sklep (zaključek). Znani sôdi se imenujejo prednji reki

ali prednjaki; sôd pa, ki se izvaja iz njih, zove se *izvod* (sklep, zaključek, zaključni sôd). Pri tem imamo *deduktivno* in *induktivno* sklepanje. Pri prvem postopamo od splošnega sôda do posebnega, pri drugem od posebnega k splošnemu. N. pr. Deduktivno: Vsa telesa so težka; zrak je telo; torej je zrak težak. Induktivno: I. raste, goba raste, mah raste i t. d.; tedaj vse rastline rastejo.

Po indukciji v ožjem smislu sklepamo iz posameznih slučajev na splošni zakon; pri analogiji pa iz sličnih prilogov na nek poseben slučaj. Kakor uči logika, brezpogojno veljaven je le deduktivni sklep, induktivni pa le pogojno, ker morejo prednjaki obsezati vse mogoče slučaje, ki se nahajajo v izvodu. Zato večkrat krivo sklepamo po nepopolni indukciji. Vender je mnogo na ta način dobljenih sôdov nedvomljivih (n. pr. vsi ljudje so neumrljivi). Indukcije ne moremo pogrešati, ker nam pomore, da dobimo pred vsem splošne sôde, ki so podlaga deduktivnim sklepom. Po indukciji si bogatimo izkušnjo in nabiramo splošne resnice. Po dedukciji to izkušnjo uporabljamo za vsak poseben slučaj.

Psihično sklepanje se razvija iz predstav. Po zakonu reprodukcije prihajajo namreč predstave, ki so bile večkrat med seboj zvezane, vzajemno v zavest, in sličnost se obnavlja s sličnostjo. Dokler je psihični sklep nezavesten, mora biti omahljiv in ne more biti brezpogojno veljaven, kakor tudi psihični pojem in psihični sôd nista. Polagoma sklepamo previdneje, ker preudarjamo. Psihični sklepi se bližajo potem malo po malo logičnim.

§. 36. Razum in pamet.

Razum se pojavlja v pojmih, sôdih in sklepih. Razum je torej sposobnost pojmovanja, sojenja in sklepanja. O živalih, ob otrocih in onih odraslih ljudeh, pri katerih so predstave samo slučajno združene, pravimo torej, da so nerazumni. Ako ti mnogokrat vender le zadenejo pravo, zgodi se največkrat vsled nekaterih temnih predstav, ki se udeležujejo odločevanja; vsled teh predstav se taki ozirajo le na varje po-

vode, ne pazeč na razlog, po katerem sodijo. Mišljenja ni brez samozavesti, kakor ni samozavesti brez mišljenja. Samo človek misli, zato ima le človek razum. Sposobnost za razumnost je človeku prirojena, kakor ima tudi tica dar za petje. Ali razum ipak ni prirojena realna moč naše duše, kajti, ko se rodimo, nimamo nikakega pojma, ne sodimo in ne sklepamo. Razum se razvija z nami polagoma pod gotovimi pogoji, in ta razvitek biva neprestano od prve mladosti pa do najdaljše starosti.

S starostjo se oslabi spomin in domišljija, razum pa se vedno bolj krepča. Na razvitek razuma vpliva pred vsem vzgoja in pouk. Kako važen je ta vpliv, dokazuje nam stanje divje vraslih ljudi in surovih prirodnih narodov.

Človeku je dana moč, da prodira s svojim duhom do zadnjega vzroka vsega stvarstva ter najde svrho, namen raznih bitij. Ko tako iščemo zadnjega vzroka, svrhe vseh reči, pridemo do neustvarjenega ter najdemo Boga, Stvarnika nebes in zemlje. Vzmožnost pa, zaznati in spoznati, kar je višjega, nadčutnega v stvareh, imenujemo pamet (um) na katero se opira umno mišljenje.

Pamet (um) je torej ona vzmožnost naše duše, po kateri v stvareh zaznavamo kaj višjega, vzvišenega ter se povzdigujemo od čutnega do nadčutnega, od časnega do večnega, od minljivega k neminljivemu. S pametjo spoznavamo svojega Stvarnika, vzrok in konec vsega stvarstva. Vprašujoč namreč po razlogih: odkod? kam? čemu? in iskajoč svrho vsemu stvarstvu, uvidimo naposled, da ne moremo vsem stvarcem in vsem pojavom najti konečnega razloga na tem svetu, in da mora biti neko bitje, katero nima povoda v nekem drugem bitji, nego je samo od sebe. To vrhnje bitje, katero je povod sebi in vsemu, kar je na svetu, in katero je jedino prava in večna resnica, zovemo Bog.

V otroku se že zgodaj vzbudi pamet, a popolnoma se razvije šele v možki dobi. Komaj začčenja dete govoriti, že stavi mnogo in raznih vprašanj: zakaj, kako in čemu je to ali ono; otrok postaja pameten. Pazljivo posluša, ko se mu pripoveduje o Bogu, o nebesih, o stvarjenji i. t. d. Pravo

začne razločevati od nepravega, resnico od laži i. t. d. Pameti mora služiti vse delovanje razuma. Pamet vodi človeka do najvišjega spoznanja, požlahtnjuje mu vse druge dušne moči, ako se jej dajo voditi. Dar pameti dokazuje, da je človek sličen Bogu. Pamet se torej bavi z najčistejšimi moralnimi načeli in z najvišjimi verskimi resnicami.

Pred storjenim dejanjem nam kaže pamet, kaj in kako storiti in česa ne; po storjenem dejanji pa nas hvali, ako smo jej bili poslušni, ali pa nas graja, če nismo ravnali po njeni zapovedi. To npravstveno spoznavanje pameti imenujemo vest, t. j. notranje prepričanje o tem, kar je npravstveno najboljše. Delavnost pameti je glas vesti. Glas vesti se že zgodaj obudí v otroškem srci. Zato bodi vzgojitelju prva skrb, da ohrani mladini vest čisto in tenko.

Pamet človeška pa sama na sebi ne more povoljno odgovarjati na vsa vprašanja, ki se jej stavijo, zato vedno v dotiko stopa z drugimi pametnimi bitji, od katerih je zavisna toliko bolj, kolikor manj je še sama razvita. Tako nastane vera, ki je v tem, da neko reč zato imamo za resnično, ker je nek drugi to povedal. V veri naša pamet priznava umstvenost drugih ljudi, uklanja se njihovi izreki, dokler nima razloga dvomiti nad resničnostjo dotične izreke. To bi se zgodilo, kadar bi zaznali za kako laž, za neodpustljivo zmoto, za protislovje in sploh za dejanje, ki je nasprotno npravstvenemu zakonu. Vsa moralna in intelektualna omika se najprej opira na vero; šele v poznejšem življenji v marsikateri zadevi namesto vere stopa znanje, čeravno se tudi takrat ne izhaja kar brez vere. Vse občevanje med ljudmi se večinoma naslanja na vero, ki je podlaga mnogim vednostim (n. pr. zgodovini, zemljepisu). Vera je torej zahtevk in delavnost pameti. To velja še v večji meri ozirom na najvišje resnice, o katerih človek želi izvedeti kaj zanesljivega in gotovega. A tu čuti naša pamet, bodisi sama ob sebi ali tudi z umom drugih ljudi združena, da je preslaba ter ne more povoljno odgovarjati na vsa vprašanja. Zato išče pojasnila o samem sebi pri tistem, ki jo je ustvaril. Ta božji odgovor na prevažna vprašanja pameti imenujemo razodetje, katerega torej zahteva

tudi pamet. Naša pamet pa tudi to zahteva, da verujemo razodenju, po katerem Bog, večna resnica, govori človeku. Tako je torej tudi nadprirodna vera zahtevak in delavnost pameti; in ker se v nadprirodni veri dajemo voditi najvišji pameti, tedaj je sv. vera res najvišja umstvenost.

V navadnem življenji se zamenjuje razum in pamet, toda po tem, kar smo doslej učili, more vsakdo uvideti, da to ni isto.

§. 37. Govor (jezik).

Vnanji svet prihaja v našo dušo v obliki občutov, zaznav in predstav. Iz predstav se razvijajo pojmi, čustva, težnje in ostali duševni pojavi, kateri ustvarjajo notranji svet ali svet naše duše. Ta svet je sam po sebi neviden in neobčuten, moremo pa ga odkriti s pomočjo besed ali govora. Kakor je vnanji svet ozko zvezan s svojimi slikami v duši, tako je ozka zveza med besedami in predstavami. Beseda ni samo prazen glas ali mrtva zveza praznih glasov, nego je uprav telo predstave, a predstava je njena duša. Jezik je torej neko vtelesenje naših misli ali sploh notranjega našega dušnega stanja. Govor je torej umetno sredstvo, s katerim se najjasneje in najpopolneje utelešujejo naše predstave, in katero največ pomaga, da jih moremo tudi drugim priobčevati.

K govorjenju nam pomorejo glasila: dihala, jabolko, jezik, nebo, nos in ustni.

Naše besede so večinoma zvoki za splošne pojme. Večkrat moramo namreč z isto besedo imenovati več v glavnem enakih, drugače pa dosta različnih predstav. Posebne besede imamo samo za take predmete, kateri se povsem pojedino pojavljajo, kot n. pr. za Ljubljano, Zagreb, Triglav itd. Predmet splošnega pojma pa ni pojedina reč, temveč razred pojedinih reči, ki se sicer zlagajo po neki notranji sličnosti, v resnici pa niso nikdar zjedinjeni, n. pr. vsa, ta, prva itd. drevesa. Zato jih tudi ne moremo z jednim samim pogledom označiti, temveč odnašati moramo enakost na enakost, kar se zgodi, ako jim damo imena.

Razločujemo pa govorjenje s telesnim gibanjem, z besedami in s črkami. Besedno govorjenje je le človeku lastno. Res, da se tudi živali razumevajo med seboj; toda njihov glas je brez prave oblike in vsebine. Njih znaki so le bolj prirodni izrazi njih vsakokratnega osebnega stanja; zato jih moremo primerjati govorjenju s telesnim kretanjem gluhonemcev. Razum in govor sta v jako ozki zvezi. Čim sovršenejši je razum, tem popolnejša je beseda, s katero se izjavlja. Plemenita duša govori lepše; usovršen razum išče tudi sovršenega govora. Kjer se nahaja mišljenje, tam je govorjenje. Jezik torej pospešuje mišljenje, in od njega je zavisna zlasti jasnost mišljenja.

Kakor pri pojedinci, tako se tudi pri celih narodnih jeziki ali govor ravna po stopinji njihove obrazovanosti. Glavni znak usovršenega jezika je njegovo bogastvo in značajnost njegova, t. j., da ima dovolj in za pojedine pojme točno označenih besed.

Z jezikom dobiva znanost in omika večji tek. Dete ga najde pri odraslih ljudeh ter se ga uči od roditeljev in vzgojiteljev. Vsak rod se začenja nadalje obrazovati tam, kjer so obstali predniki, prisvojujoči si znanje in izkušnje prejšnjih rodov. Ta znanstveni zaklad se največ nahaja v slovstvu narodov.

§ 38. Primena (apercepcija) predstav.

Predstave, katere smo si že pridobili z zaznavanjem (s percepcijo) in zrenjem, stopajo med seboj in s predstavami, na novo v zavest prihajajočimi, v nekako vzajemno delovanje. Posledica takemu delovanju je pretvarjanje jedne ali druge predstave. Navadno se prilagodi nova predstava onim krogom predstav, kateri so v duši že trdno ukoreninjeni. Vender se tudi prigodi, da kaka nova predstava pretvori starejšo zvezo predstav. To vzajemno delovanje, pretvarjanje in konečno združevanje predstav zovemo apercpcijo ali primeno (prisvojevanje). Neizpremenjeno vzprejemanje predstav pa imenujemo percepcijo (zaznavanje).

Starejša predstava se imenuje apercipujoča, nova pa apercipovana. Apercipovanje se vrši tako, da se nova predstava primerja s starejšo in da se mora po njej kot starejši ravnati.

Imam li n. pr. pojem o ravnem trikotniku, pa slučajno opazim sferičen trikotnik, tedaj bode v meni nova ta predstava vzbudila sorodno starejšo predstavo trikotnika, in vsled tega bode nastalo vzajemno neko delovanje, po katerem se znaki sferičnega trikotnika na jedni strani ojačijo, na drugi strani pa se po izvršeni prisvojitvi sploh usovrši moj pojem o trikotniku.

Na apercepcijo se opira mnogo psihičnih pojavov. Apercepcija provzročuje, da se nam izkušnje razširjujejo, čistijo, popravljajo in urejujejo.

Naše mišljenje, sosebno sojenje, naslanja se na apercepcijo. Pri sôdu namreč podrejujemo vedno neznano znamenju, novo staremu, posebno občnemu i. t. d., a pojmi nastajajo ravno po sestavljanji enakih znakov več prostih predstav. Pri tem se postavljajo različne predstave druga proti drugi. Take predstave si delajo zapreke, dokler preudarjamo; naposled, kadar izrekamo sôd, pa se apercipujejo. Kadar premišljamo, vrši se apercepcija tako, da si stopajo navadno starejše predstave nasproti. Apercipovane predstave so sicer manj samostalne, toda tem jačje. Po tem, v kakeršnem stanu se nahajajo naše vsakokratne izkušnje, ravna se razumevanje novih predstav. Jedno ter isto zaznavo razumevate dve različni osebi večkrat različno. Pri vsakem človeku se v teku časa z ozirom na posebne njegove razmere in na način obravnavanja osnujejo stanovitni krogi predstav, kateri si nove predstave prisvojujejo in po svoje uravnavajo. Ako je novo vstopivša in krepkejša predstava nasprotna starejši, spočetka bolj ovira apercipujoče predstave; polagoma pa prevladujejo zopet zadnje, ker so dalje časa trajale in se zato okrepcale. Apercipujoče predstave dajejo našemu življenju neko stalnost in soglasnost. Brez njih bi bili v neomejni oblasti vnanjih vtiskov. Z menjavo tega, kar je okoli nas, menjali bi se tudi naši nazori.

Večkrat se tudi prigodi, da nove predstave premené starejše. Takova premena se nikdar ne zgodi brez velike duševne borbe. Taka premena pa tudi nastane vsled raznih izkušenj; in tedaj se nam očistijo načela, nazori, uverjenja.

Tudi pri memorovanji deluje apercepcija. Od načina, kako se to godi, zavisna je sovršenost spomina. Ako na novo vstopivša predstava ne najde nobene zveze predstav, kateri bi se primenila, tedaj se ne more vzdržati. S kolikor več predstavami pa se združi nova predstava, tem bolj si jo zapomnimo in tem več pomočkov najdemo, kadar jo hočemo obnoviti.

Z vsakim nadaljnim primenjanjem se urejajo naše izkušnje v trdno združene kroge predstav, kateri tvoré med seboj zopet celoto. Ta se sicer vsak dan, dà, vsako uro izpreminja; vendar ostaja vedno neko trdno stoječe deblo, okrog katerega se vse ureja in oklepa.

Apercepcija je pri vzgoji in pri pouku zeló važna, ker je napredek otroka v mnogem oziru zavisen od kolikosti in kakovosti onih predstav, katere si je otrok prisvojil prej, nego je vstopil v šolo. Zato je treba, da učitelj spozna krog teh predstav ter da nadalje deluje na podlagi tega kroga. Vedno naj združuje neznanó z znanim, novo s starim i. t. d., drugače bi bilo poučevanje brezvspešno.

§. 39. Pazljivost.

Kadar prevladajo posamezne predstave s svojo jasnostjo vse druge tako, da se same nahajajo v zavesti, pravimo, da smo zbrani, pazljivi ali pozorni. Pazljivost ali pozornost se namreč imenuje stanovitno usredotočenje (koncentracija) in izključljiva mér zavesti na nek poseben občut, na neko predstavo ali celo zvezo predstav.

Takovo stanje se provzroči na več načinov, bodisi da krepki, novi, nenadni in nepričakovani občuti siloma vstopijo v zavest, bodisi da pride kaka predstava ali vrsta predstav vsled apercepcije v zavest, ali naposled, da je zavest pod vplivom

volje odprta vstopajočim predstavam. Z ozirom na to razločamo troje vrst pazljivosti, namreč: *a*) prvotno ali čutno, *b*) primenjajočo (apercipujočo) in *c*) samohotno pazljivost. Poslednji nasprotni ste prvi dve vrsti kot nehotna pazljivost. Nehotna pazljivost se javlja brez naše volje ali pa še celó proti njej, in to pri raznih ljudeh za razne predmete. Pri tem odločuje največ njih sposobnost in naobraženost. Prvotna pazljivost je zavisna od jakosti, od trajanja in od množine vtiskov. Tako n. pr. vzbujajo našo pozornost požari, grom in tresk, vihar, hud smrad i. t. d. Najkrepkejši in najtrajnejši vnanji vtiski vzbujajo največ našo pazljivost; vsled prekrepih razdražeb pa otrpne pazljivost.

Prisvojajoča ali apercipujoča pazljivost zavisi pred vsem od tega, more li vstopivša predstava ali vrsta predstav gladiti pot apercipovanju, ali ne. Apercipujoča pazljivost teži tudi po razumevanji, zato se imenuje umstvena (intelektualna) ali duševna.

Novi in redki predmeti bolj delujejo, nego navadni. Pa tudi znani predmeti morejo vzbujati našo pozornost, ako se pojavljajo v nenavadni, a prijazni obliki. Najbolj pa vzbujajo pozornost oni predmeti in pojavi, kateri so deloma znani, deloma pa neznani. Tako vzbuja tudi podobnost ali nasprotje nove zaznave s prej pridobljenimi predstavami umstveno pazljivost. Vender se nasprotje ne sme pojavljati samo na sebi, ker bi je potem ne mogli odnašati na določene predmete. Podobnost se ne sme prevreči v enakost, ker bi potem nove zaznave ne mogli razlikovati in tedaj tudi ne opaziti.

Samohotna pazljivost izhaja iz naše volje. Ker pa volja ni absolutno svobodna, zato tudi pazljivost ne more biti absolutno samohotna. Včasih bi bil kdo rad pazljiv, pa ne more biti. Samohotne pazljivosti se je treba navaditi. Zato ni čuda, ako se pri otrocih ne pokazuje takoj, ko pridejo v šolo.

Trajno pazljivost na kak stanoviten predmet zovemo zanimanje (interes). Predmete pa, ki morejo na poseben način vzbujati in mikati našo pazljivost, imenujemo zanimljive ali interesantne. Zanimanje ni

pri vseh ljudeh jednako, temveč se ravna po večji ali manjši izomiki dotičnega človeka. Kaka neznana rastlina zanima bolj prirodopisca nego jezikoslovca. Znana oseba nas bolj zanima, nego neznana; novoiznajdeni denar kakega rimskega cesarja zanima starinoslovca, ne pa kmeta i. t. d. Pouk nam množi znanje o pojedinih predmetih, s tem pa vzbuja tudi naše zanimanje za nje. Z napredovanjem pouka postaja torej tudi naše zanimanje raznovrstnejše in mnogostranejše.

Od otroka ne moremo pričakovati duševne pazljivosti. Njegovo predstavljanje se udaja le najkrepkejšim čutnim vtiskom in mikom novih predmetov. Zato je najtežja naloga prvega pouka, da vzbuja otrokovo pazljivost. Po pazljivosti učencev se lahko sodi, koliko je vreden pouk učiteljev. Ako je pouk mikalen, pazijo učenci, drugače ne. Le počasi se razvije iz nehotne pazljivosti samohotna. Najboljša sredstva, da se vzbudi v otroku pazljivost, torej so, da se pouk naslanya na že znane predmete, da se primerno uvede in da se vzamejo na pomoč čutni miki.

Pazljivosti nasproti je raztresenost, pri kateri se naša zavest razdeljuje, vsled česar postanejo znova pristopajoče predstave nejasne in površne. Povod raztresenosti je često izven nas, a ona se pojavlja osobito ondaj, kadar v istem času v zavest sili mnogo raznih predstav. Ako je pazljivost na posebno visoki stopinji, pravimo, da je napeta. Človek z napeto pazljivostjo se ukvarja samo z jedno stvarjo, vse drugo mu ni mar. Večkrat smo raztreseni, ker vstopajoče predstave ne najdejo opercipujočih predstav, torej ako dobivamo samo popolnoma nove zaznave ali take, ki se kar nič ne odnašajo na predstave, katere imamo v istem času. V tem slučaju smo zamišljeni. Tako se n. pr. dogodi, da človek išče knjige, katero ima pod pazduho.

§. 40. Zavest in samozavest.

Naša duša ne vsprejemlje vedno vtiskov vnanjega sveta. V snu, v nesvesti, za smrti itd. ne občuti ničesa. Kadar more duša vsprejemati vtiske vnanjega sveta, pravimo, da je

človek pri zavesti, t. j. da vé za ono, kar je okoli njega in v njem. Zavest je torej ona sposobnost naše duše, po kateri ona zna, kar je okoli nje in v njej. — Moglo bi se reči, da je duša za časa zavesti budna, a za časa nezavesti, da spi.

Zavest imenujemo tudi skupnost vseh svojih predstav.

Najvišja stopinja zavesti je samozavest, t. j. zavest (predstava) o samem sebi.

Pri zavesti je predmet spoznavanja vnanji svet, pri samozavesti pa duša sama. Ona je torej ob jednom subjekt in objekt. Jedinствena predstava o tem, kar se godi v moji duši in kar se nahaja v njej, stvarja predstavo o moji osebi ali o moji osebnosti, katera se navadno označuje z besedo „jaz“. Ta predstava je najobsežnejša in najodločnejša v duševnem našem življenji.

Ko se dete rodi, ni pri popolni zavesti. Ono sicer občuti, toda to čutenje je zelo nejasno in temno. Šele čez neka dni sledi raznim predmetom, a to je znamenje, da se v njem vzbuja in razvija zavest. Čim večkrat se ponavljajo pojedini občuti, tem jasnejši so otroku. Tako začne ne samo iskati nego tudi spoznovati razne predmete okoli sebe. Naposled spozna tudi svoje lastno telo. Otrok vidi, da se njegovi telesni občuti skladajo z vidnimi in tipalnimi občuti, vidi, da so predmeti, kateri mu obujajo občute, vedno blizu njega, akoravno se vnanje stvari često menjajo; opazuje, kako se gibanje njegovih udov sklada z mišičnimi občuti; uveri se, da občuti prenehajo, ako se ne dotakne predmeta, ako zapre oči i. t. d. Vse to stori, da otrok vedno bolj pojmuje razliko med svojim telesom in med drugimi predmeti in da se polagoma zaveda samega sebe.

Ta prva samozavest pa je še nejasna, kajti otrok še ni sposoben, da bi mogel jasno obnavljati predstave. Ako govori otrok o samem sebi, ne imenuje se „jaz“, nego tako, kakor čuje, da ga imenujejo drugi. Šele ko more obnavljati predstave, začenja spoznavati svojo osebo. Od zdaj nadalje zaveda se malo po malo svojih predstav, čustev in teženj in

uvidi, da je vsemu temu izvor in početek on sam, da se v njem vse to zbira in steka. Svoje telo spozna kot pravo gibajoče središče vseh občutov in predstav.

Obnova predstav se vrši vedno hitreje ter je vedno sovršenejša; domišljija začne delovati. Na drugi strani se razvijó v otroški duši razločna čustva in preidó v težnje. Te otrok z vsakim dnevom bolj izraževa z gibanjem, z dejanjem. Iz tega sledi, da se otrok od dne do dne vedno bolj čuti kot samostalno in samodelalno bitje, in čim bolj spoznava druge „jaze“, tem jasnejši mu postaja lastni „jaz“.

Nepravilno delovanje domišljijino prehaja polagoma v razumno in pametno mišljenje. Osamele predstave se uredé v kroge predstav, ki se razširjajo in utrjujejo vsled apercepcije, med seboj pa ustvarjajo celoto, tvorino predstav. Vsakokratno zvezo predstav more vsako spoznavanje apercipovati; zaradi tega se nam zdi, kot bi bila nek notranji čut, notranje oko, katero umeva predstave ter vidi, kako celó starejše predstave, pojavljajoče se v zavesti, kakor nekaj zunaj stoječega pristopajo v čut. V tem notranjem čutu nima le mišljenje svojega izhodišča in uhodišča, marveč se od tu določajo tudi čustva in težnje. Zato je ta čut središče našega jaza, sedež naši samozavesti.

Zveza predstav, katera se nahaja v nas, stori, da si svoj „jaz“ vedno le mislimo. To najlažje opazujemo, kadar se zbudimo iz globokega sná. Zavemo ali osvestimo se šele tedaj, kadar se vrnejo predstave, katere smo imeli nazadnje; to pa se zgodi največkrat z zaznavanjem tega, kar je okoli nas. Med tem se jako izpreminja to, kar nas obdaja, in ker imamo v sanjah tudi žive predstave, zato nas te premene in te predstave večkrat tako opovirajo, da se dalje časa ne moremo domisliti ali osvestiti.

§. 41. Ideja in idejal.

Kakor moremo od bistvenih znakov raznih predstav sestavljati pojme, tako moremo od najčistejših in najsovršenejših oblik pojedinih pojmov zlagati nove višje

predstave, katere zovemo ideje ali sploh misli. V ožjem smislu pa pomeni ideja one splošne pojme, ki so najbolj nadčutni.

Ideje nam kažejo stvari take, kakeršne ustrezajo naši osebni zahtevi, a ne takih, kakeršne se posebej pojavljajo na svetu. Tako n. pr. pojem o človeku priliči vsem ljudem, ali ideja o človeku, in če je tudi sestavljena z oblik in črt, katere so se posebej pojavile na mnogih ljudeh, ipak ne odgovarja popolnoma nobenemu posebnemu človeku na svetu. Ideje nastanejo torej samo v mislih, in zdi se, kot da bi izhajale iz nekega drugega višjega sveta, kjer je vse popolno in dovršeno. Ideje nam stavi pamet pred naše duhovno oko kot neke voditeljice in vzore na potovanji skozi življenje, da bi se po njih ravnali in jih skušali uresničevati.

Najvišje in najčistejše ideje so resnica (istina), dobrotta in lepota. Te tri ideje je vtisnil Stvarnik v vesoljno stvarstvo. Najvišja izmed njih je ideja dobrote; torej ne more biti v resnici nič lepo, ako ni dobro. Prav tako je tudi ideja resnice obče veljavna. Ako bi se kaj ne ujemalo z resnico, ne more biti niti dobro, niti lepo. Ideje pa se najožje strinjajo in prešinjajo. Kjer je jedna in sicer popolnoma, tam ste tudi obe drugi. Vse tri ideje lahko združujemo v jedni ideji, v popolnosti.

Vse pa nadkriljuje ideja božestva, ker je v njej vse to združeno v popolni in najsovršenejši obliki. Človek si more ustvariti idejo o vsem, kar koli se more zamisliti v neki veličini in sovršenosti. Kar ne more biti veliko in vzvišeno, o tem se težko zamišlja ideja.

Ideje, katere so tako živahne, da se v zavesti pojavljajo kot posebne jasne predstave, imenujejo se vzori ali idejali. Ako si pa vstrajno prizadevamo, da v sebi uresničimo ideal, da postanemo nekak snimek vzora, da si one predmete, o katerih mislimo, da so najbližji naši ideji, s pomočjo domišljije sami usovršujemo, pravimo, da imamo idealnost, vzornost. To dela pesnik, pripisujoč junaku svoje pesmi vse mogoče vrline, večkrat tudi take, katerih morda, ako je zgo-

dovinska oseba, niti ni imel. Ideja je torej nekaj abstraktnega, idejal pa nekaj konkretnega.

Na stvarjanje idejalov deluje pred vsem vzgoja, kateri je naloga, mladino voditi k pravim idejalom, kajti brez idejalnosti ni višjega prizadevanja. V vzornosti pa človek zmaga zemeljsko ter postane ves nekako duhovit. Poleg tega vpliva na idejalnost tudi okolica, duh časa in običaji. Razni ljudje si torej ustvarjajo razne idejale, kateri so z ozirom na njih individualno sposobnost več ali maj dovršeni. Idejal čez vse vzvišen je Kristus. V njem se je včlovečil Bog, absolutna sovršenost, ter je na ta način vidno stopil pred nas. Najvišja idejalnost je torej v posnemanji Kristusa, v hoji za njim. Kristus mora zato tudi v vzgoji biti najvišji vzor. On je prvi pedagog, vzrejujnik človeštva. Vsakeršna vzgoja brez Kristusa zgreši namen ter vodi v nesrečo!

§. 42. Darovitost.

Razum in s tem vzmožnost mišljenja ni pri vseh ljudeh jednaka. Nekateri pojmujejo lahko, drugi težko. Ta razlika razumske sposobnosti je osnovana na darovitosti ali na prirodnih darovih, t. j. na oni prednosti razuma, katera je bolj zavisna od prirojenih svojstev, nego od vzgoje in od pouka. Razne stopinje darovitosti in razvitka so v obče sposobnost ali dobra glava, talent (bistra glava) in velem (genij).

Sposobnost ali dobra glava se kaže v tem, da podano tvarino lahko razumevamo in si jo prisvojujemo. Ta tako zvana doumljivost je torej posebno določena spoznavnost, združena s krepkostjo spomina. Sposobnosti nasprotna je slaba, počasna glava. Talent (bistra glava) pa je neka sovršenost miselnosti (umnosti), sosebno razuma. Nasprotna je neumnost, slaboumnost (zabitost).

Dober razum se kaže kot dovtipnost (dovtip), ostroumnost (ostroumje), globokoumje in velem (genij).

Dovtipnost je sposobnost, s katero brez velikega napore odkrivamo sličnosti v različnih stvareh ter jih slikovito

izražavamo s pomočjo domišljije. Dovtipi so navadno šaljivi, toda morejo biti tudi resni. Prigodni so, ako navajajo bistvene znake sličnih stvari; razumni pa, ako vzbujajo razmišljanje; prazni, ako odkrivajo samo neznatne znake, in naposled živahni, ako podajajo dovolj povoda in gradiva za domišljavost. Dovtip se more izvreči v neslanost in prismuknjenost.

Ironijo in persiflažo imenujemo one dovtipe, kateri pod pretvezo hvale in priznanja zasmehujejo kakove nakaze.

Ostroumje je sposobnost, s katero lahko opažamo različnosti v sličnih stvareh. Izrod ostroumja je pretenkost. Ostroumje postaja prenapeto in se zove pedantnost, ako išče tudi najmanjše razlike. Dovtipnost brez ostroumja prehaja v preprostost, a ostroumje brez dovtipnosti v suhoparnost.

Globokoumje je sposobnost, s katero prodiramo s svojim pogledom tudi v najmanjše znamenitosti ter se ne zadovoljavamo samo s površino, nego pojave spoznavamo v njih skriti bistvenosti. Brez globokoumja ni pravega vspeha v znanstvenem delovanju. Izrod globokoumja je modrovanje (glavo si beliti).

Veleum (genij) je najvišja stopinja razuma z ozirom na darovitost in na razvitek. Veleum ustvarja nekaj novega in v sebi izvanrednega in vzornega. Omejen je največkrat na določen krog znanosti, zato govorimo o znanstvenem, umetnostnem geniju. Veleumi so jako redki.

Drugi oddelek.

Čustva in afekti.

§. 43. Čustva v obče.

Raznoteri občuti, zaznavanja, predstavljanja i. t. d. provzročajo v naši duši neko ugodnost ali neugodnost, prijetno ali neprijetno stanje, ki je bolj ali manj razločno. Predstave namreč pospešujejo ali ovirajo v zavesti druga drugo; s tem vzajemnim delovanjem pa ob enem vzbujajo v duši stanja, ki so nam znana kot čustva in poželenja. Ta pojava sta sicer zunaj našega spoznavanja, vendar pa spremljata naše občute in predstave, vplivata na mišljenje in vtisneta vsemu našemu duševnemu življenju ono posebnost, katero označujemo z besedo dušnost (čud, srce). Čustva in željenja so tudi med seboj tesno združena, zato jih ne kaže preveč ločiti.

Kaj je čustvo? V navadnem govoru se rabi ta izraz zelo različno. Tako imenujemo čustvo ali čut že lakoto ali žejo. Dihaje svež, vonjav zrak, govorimo ob ugodnem ali prijetnem, tipaje mrzle predmete, o neprijetnem čutu. Tako govorimo tudi o čustvu resnice, lepote in dobrote, o čustvu strahú in upanja, srama, kesanja itd. Kakor koli so taka stanja tudi različna, nekaj vkupnega vendar le zaznamenjujejo. Pa skupnost leži prvič v naglasu, t. j. v tem, da se nam ta čustva kažejo kot prijetno ali neprijetno stanje; drugič v tem, da izhajajo iz istovrstnega vira, vsled katerega se naše telesno ali duševno delovanje očitvidno pospešuje ali ovira. Vendar je velika razlika med ugodjem, katero občutimo, sedeč v topli kopeli, in med onim, katero nam vzbuja kaka duhovita zabava, — med bolečino, katero občutimo, kadar se v roko vrežemo, in med ono, katero provzroči razžaljenje naše časti. Tako nikakor ni vse jedno, izvira li ugodje iz pospeševanja našega telesnega delo-

vanja ali iz soglasja med našimi predstavami, — provzročuje li neugodje poškodovanje naših telesnih organov, ali pa opoviranje med našimi predstavami. Iz tega razloga razlikujemo torej čutna in duševna čustva. Prva čustva niso pravo za pravo nič drugega, nego občuti, ter se od enakovrstnih razlikujejo le po naglasu; imenujemo jih naglašene občute. Zato je najbolje, da te občute popolnoma ločimo od pravih čustev. Vsled tega govorimo o čustvih le toliko, kolikor se neposrednje zavedamo, da se v istem hipu povečava ali umanjšuje naša duševna delavnost. A na tek predstav vplivajo tudi ugodni ali neugodni občuti, predstavljajoči nam dušna stanja. Telesni blagor in gorje (hudo in dobro) ima velik vpliv na duševno delavnost, zato deluje posrednje na postanek in tek čustev. Na drugi strani pa vidimo, da čustva in razpoloženja duše znatno prenarejajo naglašene občute. Med temi občuti in med čustvi biva torej neko vzajemno delovanje. Izkušnja uči, da v ugodnem razpoloženji duše lahko prenašamo telesne bolečine, katere bi nam bile v neugodnem razpoloženji neznosne. Telesno zdravje nas odobrovolji, bolezen pa ozlovolji. To izvira iz vzajemnega delovanja med telesom in med dušo; vsled tega vzbujajo organska stanja posrednje tudi psihična, in obratno. Na drugi strani posredujejo občuti, prihajajoči v zavest, reprodukcijo mnogovrstnih predstav, iz katerih morejo nastajati in se spreminjati čustva.

Akoravno so čustva zavisna od naglašanih občutov, vendar nam je njih pravega vzroka, njih najbližnjega vira iskati v predstavah. Predstave so pred vsem zavisne od spominjanja in osobito od domišljije. Iz reprodukcije teh predstav izvirajo tudi čustva. Mogli bi govoriti tudi o reprodukciji, o spominu in o domišljiji čustev. V pravem pomenu pa ni reprodukcije čustev, ker je ta le posrednja posledica reprodukovanih predstav. Zlasti je fantazija bogat vir čustev. Razum pa sploh kroti čustva, in to je prav, kajti urejajoč in vodeč domišljijo, vpliva posrednje tudi na stanje čustev. Osobito pa je razum, ki zapreči, da ne nastanejo čustveni prestresi, ako pa so že nastali, stori, da se isti ublažé. V

tem pa pamet še prekosi razum. Vender je mišljenje samo na sebi bogat vir čistih in krepkih čustev. Mišljenje in čustvovanje se vzajemno pospešujeta.

Z mišljenjem se čustva čistijo in blažé, večkrat pa čustva vspodbujajo na mišljenje, na daljno delovanje. Iz tega sledi, da tek naših predstav spremljajo skoro vedno tudi čustva. Le redkoma se nahajajo v našem življenji trenotki, ko uživamo dušni mir. A čustvene pobude imajo včasih tako malo moči, da neopazno nastopajo, naraščajo in padajo. Le jačje pospeševanje in oviranje predstav zaznavamo kot čustva.

Čustvo je torej povoljno ali nepovoljno, prijetno ali neprijetno, ugodno ali neugodno stanje naše duše, nastalo s tem, da smo si svesti, da se je pospešila ali zaprečila njena delavnost.

Sedež čustvom je srce, kakor je glava organ mišljenja; zato pravimo: „Dobre glave je — — — dobro srce ima“.

Ker nam torej čustva predočujejo dušna stanja, ki so s predstavami in s tekom predstav v tesni zvezi, zato je kakšnost čustvenega življenja najstrožje zavisna od načina, kako se razvija življenje predstav. Razvijanje, razširjevanje in usvrševanje krogov predstav učini, da se razvijajo, razširjujejo in plemenitijo tudi čustveni krogi človeški.

§. 44. Vsebinska, značaj, jakost in trajnost čustev.

Na sebi so čustva temna subjektivna stanja, zato ne moremo govoriti o pravi vsebini čustev. S tem mislimo le vsebino onih predstav, v katerih ima čustvo svoj sedež. Toda tudi to ni vedno na mestu, ker se večkrat vsled svoje male jasnosti odtegnejo naši zavesti pojedine predstave, po čegar sodelovanji postane čustvo.

Po značaji (tonu) nam se čustva prikazujejo kot nekaj povoljnega ali nepovoljnega, zato se dele v ugodna in neugodna. Ugodna so ona čustva, katera pospešujejo delovanje naše duše, a neugodna ona, ki je ovirajo. Radost je ugodno, žalost pa neugodno čustvo.

Jakost čustev zavisi sosebnost od tega, je li pospeševanje ali opoviranje predstavljanja precejšnje in navadno, ali ne. Jaka čustva pa nimajo vedno jakih predstav za podlago. Večkrat vzbujajo slabe in temne predstave najkrepkejša čustva (n. pr. strah, tesnoba i. t. d.).

Trajnost čustev zavisi od neoslabljenega predstavljanja. Čutni občuti so sicer zelo močni, toda njih moč pojenjuje s čutnim vtiskom. Odtod minljivost čutne radosti in bolesti, ki je osnovana na teh občutih. Mnogo trajnejša so ona čustva, ki nimajo v neposrednjem čutnem vtisku svojega sedeža, temveč v velikih zelo razširjenih in razrašenih krogih predstav.

§. 45. Razne vrste čustev.

Čustva so mnogoštevilna in raznovera. Delimo jih najprvo po njih značaji v prijetna in neprijetna. Ta čustva pa se ponavljajo pri vsaki vrsti čustev kot podrazdelba. Po vzroku, povodu jih delimo v čutna in duševna čustva, kakor jih namreč proizvaja čutnost, kako telesno stanje, ali pa so posledica dušne naše delavnosti, mišljenja.

Po izviru, iz katerega izhajajo, delimo jih v dve skupini: *a*) v občena, nižja ali formalna in *b*) v posebna, višja ali kvalitativna čustva.

Občena čustva so ona, ki izhajajo iz celokupnosti našega duševnega življenja; za temelj nimajo nikake stalne vrste predstav, in povod jim more biti različen. Pri teh čustvih se ne gleda na vsebino onih predstav, iz katerih izhajajo, nego samo na obliko, v kateri se pojavljajo.

Posebna čustva pa so ona, ki so osnovana na stalni vrsti predstav, po katerih se navadno tudi imenujejo. Občena čustva imajo bolj formalen, subjektiven, temen značaj, posebno pa kvalitativen, objektiven, jasen. Čustva se nadalje dele v nižja ali višja, ki se razlikujejo s tem, da li so predstave, od katerih izhajajo, postale s pomočjo mišljenja, ali ne. Občena čustva so večinoma nižja, ker nastajajo največ brez vsakega samohotnega sodelovanja in ker jim je izvir tako občen, da se niti ne more prav razstaviti njih postanek.

Posebna čustva se morejo strogo razločevati v višja in nižja. Prva so osnovana na predstavah, predelanih po razumu in po pameti, torej na pojmih in na idejah, druga pa imajo svoj sedež bolj v občutih in v obnovah.

Naposled moremo čustva razdeliti še v jednostavna in sestavljena, v čista in mešana. Jednostavna se imenujejo, ako se posamezno pojavljajo v naši duši, nasprotno so sestavljena, ako v dušo prihajajo suhoparno. Samo ugodna ali samo neugodna čustva se imenujejo čista; mešana pa so, ako so deloma ugodna, deloma pa neugodna.

§. 46. Občna ali formalna čustva.

Občna čustva spremljajo sploh tek naših predstav. Ta čustva niso toliko zavisna od vsebine predstav, kolikor od razmerja med seboj, torej od normalnih odnošajev med predstavami in od vsakokratnega gibanja predstav v razmerji z normalnim ritmom. Vidno se le tedaj pojavljajo, kadar se predstave v svojem delovanju bolj ali manj očitvidno pospešujejo ali zavirajo. Ta postopek moremo v obče označiti kot natezanje in razreševanje, zniževanje in zviševanje predstavljajoče delavnosti.

Ako v neki dobi v zavest ne pride več pa tudi ne manj predstav, kakor jih moremo zložno doumeti, tedaj čutimo neko pravilno stanje naše zavesti, katero imenujemo dušno mirnost. Tek predstav pa ostane redko dalje časa pravilen, omahuje kmalu nad kmalu pod navadno mero svojega gibanja, in iz te neizvestnosti same, ne gledé na vsebino predstav, izvirajo ugodna ali neugodna čustva, katera prištevamo občnim formalnim čustvom.

Občna čustva so osnovana na nekaterih premenah tega delovanja, ako se mu pridružijo natančnejše okolnosti. Kadar premenam ustrezajo posamne vrste občnih čustev, imamo opočasnjenje in pospeševanje, kot premeno pri gibalnem ritmu predstav. Godba, ples, zabava, igre morejo povzročati pospeševanje, jednoglasna okolica, mrak, tihota, brezdelica pa opočasnjenje. Prve delavnosti so združene z ugodjem, zadnje z neugodjem. Isti postopki se morejo pojavljati

tudi kot tesnoba in oprostitev. Prva izvira iz pritiska in zastanka mnogih predstav, ki se stikajo v zavesti, druga pa iz odstranjenja tega pritiska. S tem soroden je napor in premaganje, ako s trudom ali lahko razrešimo predstavljajočo delavnost.

Večkrat se nam namreč v zavest vriva več predstav in hitreje, nego smo vajeni. Ako smo vrhu tega navezani na neko zvezo predstav, katera ima vso zavest v svoji oblasti ter nobeni zunaj nje stoječi predstavi ne dopušča, da bi se pojavljala: tedaj se ponovi v naši duši neko prisilno stanje, katero je zelo neugodno ter se zove napor. Posledek temu je, da zastane predstavlanje, kar rodi čustvo utrujenosti in omahlosti; vsled tega nam postane vsako delo neznosno.

Ako čutimo, da nam lastne moči preostaje ali nedostaje, imamo čustvo sile ali slabosti. Pri tem se delovanje razrešuje ali brez truda ali le z naporom. S tem v zvezi je čustvo dela, oddiha (odmora) in igre. Čustvo dela se pojavlja kot neugodno čustvo. Nastane pa vsled neprestanega pritiska jedne ter iste zveze predstav, namreč predstave dela, ter je tem mučnejše, čim bolj se nam protivi delo, t. j. čim bolj je predstava dela nasprotna našim predstavam. Ako pa se nadalje otresemo zveze predstav ter se udamo neprisiljenemu predstavljanju, tedaj se to protivje pokaže kot ugodno čustvo oddiha. Ako hočemo, da ostane to čustvo ugodno, ne sme zavest biti brez vsakega dela, kajti tako stanje bi rodilo neugodje. Igra je združena z ugodnimi čustvi, ker imamo pri tem s predmeti le toliko časa opravila, dokler nam ravno ugajajo, ne da bi čutili pritisek dela.

Kadar se nam ne podaja niti preveč, niti premalo v pojmovanje, tako da se menjajo predstave živo, brez napora, tedaj izvira iz tega prijetno čustvo zabave. Prava zabava je najboljši odmor. Pa tudi koristno in primerno delo, ako ni preveč naporno, ima mnogo zabave, pa vendar niste delo in zabava istovetni. Delu je vedno neka resnobna svrha, z zabavo pa si samo krajšamo čas. Delo je produktivno in zato pozitivno, zabava pa je samo negativne vrednosti.

Nasprotna zabavi je dolgočasnost. Nastane li popolna praznina v naši zavesti, zastanejo li predstave popolnoma, tedaj se pojavlja ravno imenovano neugodno čustvo. Pri tem se pojavljajo največkrat isti znaki, kateri se opažajo tudi pred spanjem ali pred omamico, namreč zdehanje, omotica i. t. d. Trajna dolgočasnost, n. pr. v ječi, more človeka tudi umoriti, tako da ni prazna beseda: „Umrjem iz dolgega časa!“ Dolgočasnost more izvirati iz dveh povsem protivnih virov. Ali se namreč podaja zavesti preveč novih predstav tako, da jih ne more prav prisvojati in s starimi iste vsebine apercipovati; ali pa dobiva premalo predstav, in se vsled tega ne da izpolniti ona praznina v zavesti, ki je pravi povod dolgočasnosti.

Čustvo dolgočasnosti je pred vsem zavisno od duševne obrazovanosti. Neizobraženec se malokdaj dolgočasi, ker ni vaje raznim predstavam, ki se mu menjajo v zavesti. Poluizobraženec se največkrat dolgočasi, obraženec pa najredkeje, a morejo ga večkrat drugi dolgočasiti.

Soglasnost in spor, zmetenost in red, zavedanje in razgledanje so občna čustva slične vrste, ki prehajajo tako rekoč že v višja, namreč v intelektualna čustva.

§. 47. Čutna ali telesna čustva.

K posebnim čustvom štejemo sosebno ona čustva, katera vzbujajo pojedini občuti, in katera se vsled tega zovejo tudi čutna ali telesna čustva. Ta čustva so ali prijetna, kadar se vjemajo z rečmi, ki služijo telesnim potrebam življenja, ali neprijetna, ako se jim protivijo. Izkušnja sama nas uči, da se iz čutov porajajo čustva, sosebno iz onih, pri katerih moremo razlikovati ton, t. j. kateri pospešujejo ali opovirajo telesni naš organizem. Zdravje nam vzbuja ugodna, a bolezen neugodna čustva. Toda tudi one čute, pri katerih ne moremo prav razlikovati tona, spremljajo često raznovrstna čustva. Barve in glasovi so nam mili že sami po sebi. Svetloba nas oveseljuje, mesečina, zvezde, kres nam vzdigajo srce, tema stori človeka otožnega in zlovoljnega. Bela barva

vspodbuja, črna stori, da smo nekako pobiti; rumena in rdeča razdraži, modra, vijolična, zelena pa umiri. Kakor barva, vpliva tudi glas na naše srce. Tišina je podobna temini. Čistim in živahnim barvam ustrezajo čisti in polni glasovi. Kako ugodno deluje glas na naše srce, dokazuje vtisek, ki ga na nas učini človeški glas že s samo intonacijo, ne gledé na estetične in druge duševne momente. Ravno tako nam je po godu, kadar v gozdni tišini iznenadoma začujemo žuborenje potočiča ali pevanje kake tice.

§. 48. Druga nižja čustva.

Semkaj gredó ona posebna čustva, ki nastanejo iz sodelovanja občutov in obnovljenih predstav. Najprostejši vzgled za to je ugodno čustvo, kadar znova spoznamo kak predmet. Ako najde čutna zaznava pri svojem vstopu v našo zavest starejšo predstavo, ki se odnaša na isti predmet, tedaj pospeši obnovljena predstava zaznavo, in to provzroči veselje nad spoznanjem. Tako čustvo imamo, kadar spoznamo med tujimi ljudmi znanega človeka, ali če na potovanji znova spoznamo znane pote in prostore.

S tem sorodno je čustvo pričakovanja in uresničenja pričakovanega dogodka. Ako namreč katera koli zaznava vzbudi kako starejšo predstavo jednake vsebine k reprodukciji, in ako je zadnja ob jednom začetni člen kake vrste predstav, tedaj se ponavlja tudi ta. Ako resničnost ne ustreza takoj tem obnovljenim predstavam, pojavlja se v zavesti neka napetost, katera je jako nepovoljna, in ki se še poveča, ako se uresniči več členov obnovljene vrste, drugi členi pa so še v neizvestnosti. Opazimo li na potovanji stanovitno točko, katera ni daleč od mesta, kamor potujemo, tedaj se v nas obnovi predstava še ostalega pota in osobito končnega smotra z vsemi predstavami, ki so ž njim v zvezi, ali katere naša domišljija spaja ž njim. Vsaka daljna zaznava potrjuje bližino smotra, pa vender se nam zdi, da se vedno bolj odmika, ter da je potovanje vedno počasneje, ker resnica ne more nikakor ustrezati brzini krilate domišljije.

Ako se izpolni ono, kar se je pričakovalo, nastane ugodno čustvo zadovoljstva; v protivnem slučaju se pa pojavlja neugodno čustvo obmane (zmote).

Pričakovanje se prevrže v nepotrpežljivost ali ne-strpljivost, ako se uresniči več členov reprodukovane vrste, a naslednji dalje časa izostajajo. To čustvo je neugodno. Ako pa duša ostane mirna, zove se to čustvo potrpežljivost.

Čustvu pričakovanja je slično čustvo iskanja in najdenja, samo da se tu ne pričakuje dogodek ali predmet pasivno, nego da se pospešuje z delovanjem ali z drugimi pomočnimi sredstvi.

Ako je uspeh, ki se ima doseči, kako dejanje, nastane čustvo uspeha ali neuspeha. Ako se vjemajo posamne stopinje v resnici vršičega se dejanja, zlasti pa konečni uspeh s posamnimi členi zveze predstav, imamo veselje nad uspehom; ako pa si nasprotujejo predstave in uspeh, imamo čustvo neuspeha. Odtod izhaja zanimanje pri spretnostnih igrah, odtod pride tudi нравstveno plačilo, katero rodi kakeršno koli delo, ako je združeno z uspehom.

Obeta li ono, česar se pričakuje, neko zadovoljitev, katero uživamo s pomočjo domišljije že naprej med pričakovanjem, ondaj se odosno čustvo imenuje upanje. Ono je jedno izmed najlepših, najprijetnejših in najobčnejših čustev ter spremlja človeka od rojstva do smrti, pomnožujoč mu radosti in pomanjšujoč boli.

Kadar se pak pričakuje kak neugoden uspeh, ondaj obvlada dušo neprijetno čustvo, katero se zove bojazen (strah), ker domišljija že naprej posreduje pričakovano neugodje.

Ako se pričakovanje odnaša na dva ali več krajnih členov, in ako omahuje med temi, tedaj nastane čustvo, katero imenujemo dvom (dvojbo, sumnjo). Ako se dvomu pridruži močna bojazen o neugodnem uspehu, ki je skoraj izvesten, in ako izgine možnost nasprotnih ugodnih uspehov, nastane čustvo obupa, ki je skoro neznosno in kaj lahko preide v afekt.

Pričakovanju nasprotna je iznenadba. Dogodi li se namreč nekaj, na kar nismo mislili, ali ako se prigodi drugače, kakor smo pričakovali, tedaj predstava o tem dogodku

vzbudi v nas neko osobito neugodno čustvo, katero se nenadno in silno upira našim predstavam. Ta neugodnost ostane stalna, in šele povoljno iznenajenje jo izpremeni v ugodno čustvo.

§. 49. Kvalitativna ali višja čustva.

Višja čustva imajo to posebnost, da so zavisna pred vsem od objektivne kakovosti (kvalitete) onih predstav, katere jih vzbujajo. Zato je moči imenovati predmete, na katere se odnašajo ta čustva. Taki predmeti so: resnica, lepota in dobrota, dalje lastni in tuji jaz.

Da so taka objektivna čustva mogoča, sledi iz tega, ker se nahajajo predmeti, ki so sestavljeni. Deli takih predmetov so v takem soglasnem ali nesoglasnem razmerji med seboj, da jih moremo nepristranski pojmovati, ako hočemo, da izvemo pospeševanje ali opoviranje predstav. Pri tem je torej ipak le zavest človeška torišče teh čustev. Toda predstave, ki se pospešujejo ali opovirajo, ne skladajo se tu šele slučajno, temveč se že v objektu nahajajo z ozirom na njih skladnost ali neskladnost, ne da bi bilo treba subjektivnega dodatka.

Vsled tega razlikujemo intelektualna (umstvena), estetična (lepoznanstvena), moralna (nравstvena) in religiozna (verska, nabožna) čustva, dalje samočutje (samočustvo) in sočutje (sočustvo).

§. 50. Intelektualna čustva.

Intelektualna (umstvena) ali čustva resnice so ona čustva, ki nas spremljajo in oduševljujejo, kadar iščemo in najdemo kako resnico. Resnica je pa soglasje našega spoznanja s pravim bistvom stvari, pojedinosti s celoto, subjekta s povedki. Tega soglasja ne spoznavamo samo z razumom, čutimo je tudi kot veselje nad resnico. Čim dalje prodiramo v kako znanost, čim več pojedinih resnic si nabiramo, tem bolj se v nas pojavlja to čustvo kot veselje do izsledovanja.

Intelektualna čustva spremljajo naše predstavljanje, osebno mišljenje. Med preudarjanjem pojavljajo se kot neugodje ali kot neprijetna čustva, po odločevanju pa kot ugodje ali prijetna čustva.

Kot prijetno čustvo je ali veselje nad prejeta resnico, ali veselje nad najdeno resnico, ali pa veselje nad iskanjem resnice, ki se razodeva pri ljudeh bolj razvitega uma; kot neprijetno čustvo pa je neka nepovoljnost, nezadovoljnost zaradi zmote, nevednosti, dvoma, nejasnega spoznanja i. t. d.

Resnici se torej protivite zmota in laž. Kadar opazimo, da je naše znanje o kaki stvari osnovano na zmoti, vznemiri se nam srce, in sramujemo se. Intelektualno čustvo je slično pričakovanju in ostalim čustvom, ki so osnovana na pričakovanju. Čustvo resnice se more premeniti v čustvo verjetnosti in neverjetnosti, v nepotrpežljivost in v dvom, ki zelo muči dušo, a sili jo ob enem k delu ter k resnemu iskanju resnice.

Intelektualnemu čustvu je podlaga vedno objektivna resnica. Človek uravnava svoje nazore in svoja prepričanja včasih tudi po mnenju onih, ki so okoli njega, ali kateri mu imponujejo s svojo avtoriteto. In tako se večkrat prigodi, da mu takove zmote ugajajo kot prava resnica. Od njih se jako težko loči tudi ondaj, ko se uveri o boljšem. Sicer je pri vseh ljudeh najti čustvo resnice, akoravno ne pri vseh jednako močno, kajti duh človeški je ustvarjen za resnico. To čustvo zelo priganja človeka, da si prizadeva za jasno spoznavanje resnice. Umstveno čustvo torej, združeno s samočutjem, more in mora pospeševati tudi moralnost in vero. To čustvo podpira verske resnice krepkeje, nego najbolj preišljeni dokazi in najboljše podkrepljenje z razlogi.

Kjer namreč resnice ne moremo sami najti, in kjer ne zadostuje naše omejeno mišljenje, ondi pustimo, da nas vodi to čustvo. Mi čutimo, da je previdnost, da je Bog, in slutimo njegovo modrost, dobroto, njegovo brezkončno popolnost. Mi upamo na onostransko večno življenje, naše čustvo nas neprenehoma sili, da verujemo v neumrjournost.

Čustvo resnice je torej pravo čustvo človeškega življenja, kras in posvečenje njegovo. Kdor zanemarja ali zatajuje to čustvo, uda se neodkritosrčnosti in laži in s tem vsaki nrvstveni pogubi.

§. 51. Estetično čustvo.

Pri zaznavanju nekaterih predmetov se pojavljajo čustva, katera nimajo nobenega postranskega zanimanja, in ki so nam brezpogojno mila ali nemila. Taka čustva so estetična čustva. Kar nam brezpogojno dopada, imenujemo lepo, kar nam brezpogojno ne dopada, grdo je. Estetična čustva se razodevajo v tem, da nam dopada lepota, ali da se nam nad grdim vzbuja nezadovoljnost, gnjus, groza. Razlikujejo se od koristnega in škodljivega, katero nam ugaja ali ne ugaja le gledé kake svrhe; lepo in grdo pa obuja brezpogojno dopadajenje ali nedopadajenje.

Lepo in grdo se tudi ne sme zameniti s prijetnim ali neprijetnim, katero je osnovano na občutu; lepo in grdo pa je osnovano na razmerah in na odnošajih raznih delov kake členovite celote. Kar je po vsem jednostavno, to ne more biti ni lepo ni grdo. Pojedini glas more biti prijeten, a ne more biti lep, tako je tudi s pojedino barvo. Predmet lepote mora torej biti zložen ali sestavljen. Vender ti deli ne smejo biti povsem jednaki, nego biti morajo različni. To jednoto v mnogoternosti, to skladnost v različnosti, to soglasnost v nasprotnosti imenujemo soglasje ali harmonijo. Harmonija je torej soglasnost v onem, v čemer bi mogla biti protivnost. Čim večje je protivje, ki se izravna v lepem predmetu, čim bolj sprva narazen težé deli, katere umotvor harmonično zjedinja, tem bolj občuti pojmujoč duh to skladnost kot lepoto.

Da bode harmonija popolna, imajo se pojedini deli stapljati v višjo celoto po določeni osnovi, t. j. po neki stalni ideji. Vsekako je res, da se nam lepota prikazuje v obliki, toda ta oblika označuje uprav vsebino ali idejo. Ona je čarobno svetilo, katero povečuje obliko. Ideja je sama po sebi lo-

gične lastnosti, toda dobiva estetični značaj, ko se prikaže v lepi obliki.

Lepoto kaj lahko pojmuje po njeni čutni vnanjosti, zato je seosebno sposobna, da vpliva na srce človeško in je povzdiguje s čutnostjo k višjim stvarjem. Že priroda ima v svojih stvorih mnogo lepega. Pokrajine, zvezdato nebo, pravilnost kristalna in organske stvari so lepe. Toda lepote v prirodi ne more človek vedno umevati, ker je pravilnost v prirodnih stvorih večkrat skrita, večkrat zopet preveč zapletena, večkrat razširjena na prevelike čase in prostore, ter zato ni pristopna čutnemu nazoru. Zaradi tega se je že od nekdanj pečala umetnost s proizvajanjem lepote, ki se s svojim stvariteljnim delovanjem trudi, da olepša življenje, da odtegne srca surovi čutnosti in stori, da so vsprejemljiva za višji, idejalni svet.

V prirodni lepoti je na tej ideji kot stvariteljni misli osnovana razporedba predmetov. Organske oblike rastlin in živali so lepe, a človeška podoba je najlepša. Zaman se trudi človek s svojo domišljijo in umetnostjo, da prevlada prirodno lepoto. Umetnost more sicer raztresene člene prirodne lepote sestavljati v posebne skupine, ali nikdar se jej ne bode posrečilo, da nadkrili prirodne vzore.

V umetni lepoti je ideja svobodna zamisel umetnikova. Ona z nekim posebnim čarom proseva iz cele umetnine, in očitno je, da ta ideja prošinja duševno stanje umetnikovo med umetnim ustvarjanjem kot apercipujoča predstava; njej se mora podrejati vsaka pojedinost umetne celote. Ker je neka jedinstvena točka vseh estetičnih odnošajev, more se s polnim pravom označiti kot estetična vsebina umotvora.

Estetično čustvo ni pri vseh ljudeh jednako razvito. Ako tudi se ne more reči, da je popolnoma podrejeno umstvenemu napredku, vendar se pa mora priznati, da je ž njim v jako ozkem odnošaji. Zato se tudi opaža razmerno dosti malo zanimanja za lepoto pri deci in pri slabeje naobraženih ljudeh. Ni vse jedno, lepo stvar videti in njeno lepoto spoznati. Kdor hoče, da uživa sklad v prirodi in osobito v umetnosti, mora biti vsaj toliko naobražen, da more najti temeljno

jim idejo in sklad v sestavi posameznih delov. Doumevanje lepote je zavisno tudi od dušnih in od raznih postranskih prilik posameznikov. Zato se dogaja, da je jednemu lepo, kar je drugemu grdo. No, zato se vendar ne more reči, da se menja ono, kar stori, da je kaka stvar lepa. Prej bi se moglo reči, da popolnoma doumemo lepoto, moramo najprej nadvladati sami sebe, t. j. zatreti svoje subjektivno pričakovanje, svoja nagnenja in svoje sklonosti. Vzvišenost in milina ste posebni vrsti lepote. Vzvišenost je še bolj delo božjega stvarstva, prirode, kot človeška umetnost. Mile so nam one stvari, ki se nam dopadajo posebno po svoji nežnosti in blagosti, in ki se s tem tako rekoč prilizujejo v našo dušo.

§. 52. Moralna čustva.

Z umom spoznavamo dobro in zlo. Prvo in drugo more v nas vzbujati čustva, katera se imenujejo moralna ali npravstvena. Ta čustva nastanejo iz soglasja ali nasprotja posameznih pojavov volje z našimi npravstvenimi idejami. Taka čustva terjajo kot pogoj, da imamo neke občne sôde o tem, kar je dobro ali zlo, kar je pravo ali nepravo. Moralna čustva so torej: dopadenje nad lepim, poštenim ravnanjem; stud nad zločinstvom, srd nad podlostjo, kes nad storjenimi prestopki, sramež, t. j. čut, ki se vzbudi takrat, ko je naša moralna čast in spoštovanje pred drugimi v nevarnosti, ali pa je že celó oskrunjena bila i. t. d. Npravstveni čut se vzbudi že v otroku, ko hitro ta, opazujoč lastna in tuja dejanja, po nekoliko razumeva nalogo svojega življenja, in kakor hitro si osnuje vzorne slike za svoje vedenje. Kar v kakem posebnem slučaju ustreza tem vzornim slikam, to vzbuja čustvo npravstvene pritrdbe (pohvale), — kar pa prekoslovi tem slikam, to vzbuja npravstveno grajo (nepohvalo), svarilo. Vzorne slike ali pravila za naše dejanje se zraščajo z našim lastnim „jaz-om“ v tesno zvezo predstav, v vest, in moralna čustva so tako rekoč glas naše vesti, katero podpira zlasti pamet. Npravstveni čuti se tesno oklepaje vesti ter se šele tedaj prikazujejo v človeku, ko duševno toliko dozori, da raz-

sojuje med dobrim, pravim in hudim, zavržljivim. Pokoj čiste vesti in nemir slabe vesti štejemo zato med najpomembnejša moralna čustva.

Vest nastane, kadar se oziramo samo na svojo osebo in na notranjo vrednost svojih del, a more se pojaviti pred dejanjem in po dejanji. Ako se pojavi pred dejanjem, tedaj nas ali nanje nagiba ali od njega odvrča, z ozirom na to namreč, da li je ono, kar hočemo, dobro ali zlo. Ako se vest pojavlja pred dejanjem, tedaj je z ozirom na njegovo vrednost odobrava ali zavrgava. V poslednjem slučaju se reče, da nas vest peče, grize ali muči. Ako se pri katerem človeku vest pojavlja slabo ali nič, pravimo, da je brez vesti ali brez duše, nevosten, brezdušen človek.

Moralna čustva torej niso drugega, nego radost nad dobrim in žalost nad zlim.

Da se morejo razviti moralna čustva, treba je pred vsem, da se v človeku z vzgojo in naobražbo razvije pojem o dobrem. Človek mora popolnoma umeti svrhu in nalogo svojega življenja, ustvariti si mora neke idejale ali vzore za svoje ravnanje, po teh vzorih mu je presojevati vsakojaka svoja in tuja dejanja, težnje in okoliščine. Razvitku moralnega čustva se pomore osobito s proučevanjem in motrenjem plemenitih in npravstvenih značajev, v katerih so pojedine npravstvene ideje utelešene na nek poseben način. V tem oziru nam podaja tudi zgodovina dovolj vzornih primerov.

Moralna (etična) čustva so jako sorodna estetičnim, ter se v mnogem oziru zlagajo ž njimi. Tako se nam lepo in dobro brezpogojno dopada. Jedno in drugo je osnovano na medsebojnem odnošaji istovrstnih delov. Oboje izhaja naposled od idej in od idejalov, t. j. od takih nepremeljivih pojmov, kateri vzbujajo, ako jih mislimo čiste, nehotoma povoljna čustva.

Razlikujejo se pa v tem, da ima lepota mnogo večji obseg, ker se odnaša tudi na ono, kar se nahaja v vnvanji narodi, npravstvenost pa se tiče jedino le volje, mišljenja in delovanja človeškega. Predmet lepote je često tuj, več ali manj indiferenten, n. pr. barve, kamenje, glasovi, besede. Predmet npravstvenosti pa je lastna volja človeška, t. j. človek sam.

Zato se nikakor ne more npravstvenost ločiti od osebe, lepoto pa si moremo misliti tudi brez vsakega provzročitelja. Naposled so predpisi etični vedno kategorični, pravila lepote pa so samo hipotetična. Npravstven biti in npravstveno delati mora vsakdo, toda lep biti in lepo delati ne more in ne mora vsak. Npravstvenost je torej mnogo vzvišenejša in potrebnejša od lepote.

§. 53. Religijozna čustva.

Z intelektualnimi in moralnimi čustvi v tesni zvezi so religijozna (verska ali nabožna) čustva, t. j. ona čustva, katera so osnovana na predstavah o nadčutnem svetu, čegar središče je Bog. Ta čustva nastajajo torej iz razmere človeka do Boga, stvarnika, gospoda, očeta in največjega dobrotnika našega. Človek kaj kmalu spozna, osobito v izvanrednih slučajih, kako je slab in zavisen od višje moči. On opazuje, da veličina in vzvišenost stvarstva in modra uredba v prirodi ne bi mogla bivati brez vsemogočnega svojega začetnika in vladarja. Na ta način spoznava Boga kot najvišje, najsvetejše, najlepše in najmodrejše bitje. Zato so verska čustva najsvetejša in najplemenitejša izmed vseh čustev; razodevajo se kot veselje nad Bogom in nad vsem, kar je ž njim v kakem razmerji, ali kar vodi k Bogu. Sv. vera utemeljuje v človeku čustvo neizrekljive zadovoljitve, človeka napolnjuje z najsrčnejšo hvaležnostjo do Boga, navdaja ga s čutom spoštovanja, občudovanja, češčenja in pobožnosti, ojačuje mu vero v nesmrtnost in upanje na blaženost, katero more doseči, navdahne ga s čustvom ljubezni do Predobrotljivega, kateri oklepa vse v ljubezni. Ta čustva se izražujejo zlasti v molitvi, ki je pogovor z Bogom.

Verska čustva so zelo važna, ker podajajo človeku pravo tolažilo v raznih nezgodah življenja ter ga vzdigujejo nad čutni svet. Največje znamenitosti pa so vsled tega, ker posebno podpirajo npravstvenost, razlagajoč nam npravstveni zakon ne samo kot terjatev pameti, nego tudi kot izjavo božje volje. Vsi odnošaji zemeljskega življenja se nam vidijo v lepši

svetlobi, ako jih premotravamo z verskega stališča. Življenje naše ne neha s smrtjo, nego se ž njo šele prav začinja, na tem svetu zavržena in teptana krepost bode zmagovala na onem svetu, oholost bode ponižana, licemerstvo odkrito, krivica kaznovana, značajni človek bode vzvišan; vladala bode sloga, mir in blaženost. V teh premišljevanjih je torej iskati čudotvorne tolažbe sv. vere; zato je treba ta čustva z vso skrbjo vzbujati in negovati.

Pametno mišljenje se v otroku razodeva že zgodaj; in zgodaj že postane torej otrok vsprejemljiv za verska čustva. Zato je treba od otroka odvracati vse, kar bi mu utegnilo kaliti ali jednostranski razvijati ta čustva. Zlasti je treba zatirati vse izrodke nabožnih čustev, n. pr. svetohlimbo, versko sanjarijo, prenapetost itd. Kolikor bolj človek spoznava Boga in njegovo voljo, tem manj je v nevarnosti, da zabrede v imenovane napake.

Skrbno opazovanje prirode silno pospešuje vero do Boga in verska čustva. Čim večje je znanje, čim večja je prava omika, tem boljše, tem čvrstejše je versko čustvo, tem globočje in gotoveje se je prijelo gojenca. Tako čustvo podpira kot varen steber človeško moralno.

§. 54. Samočutje.

Predmet samočutja je lastni jaz. Ta predstava je najjačja, ker obseza ves krog predstav. V svoji delavnosti navzven zadene „jaz“ često na mnoge zapreke, in to ali na slepo silo prirode, ali na samozavestno delavnost drugih ljudi. Ako se človeku posreči, da premaga te zapreke, čuti se mnogo večjega, jačjega in neomejenedjšega. Samočutje je torej pospeševanje predstave o samem sebi, nastalo s tem, da se premagajo vnvanje tej predstavi na poti stoječe zapreke.

Ko pride otrok k samozavesti, vzbudi se mu tudi samočutje. Otrok izvršuje vsa opravila z velikim veseljem, kajti s takimi opravili pokaže svojo oblast nad drugimi bitji in nad predmeti. Čim večja biva njegova moč, in čim bolj se

mu posreči, da premaga vnanje zapreke in nadvlada nežive in žive stvari, tem ugodnejše mu postaja samočutje, tem občutljivejša pa je tudi neugodnost, ako predstavo o samem sebi oslabi kak nasproten posledek. V tem pogledu mnogo odločuje obrazovanost. Neizobraženi ljudje poznajo le telesno moč, in pri njih se samočutje pojavlja največ tedaj, kadar morejo pokazati svojo nadvlado. Pri izobražencih pa je samočutje mnogo čistejše, plemenitejše in vzvišenejše, ker se kaže v duševni sili.

Samočutje je ali resnično ali krivo. Krivo (napačno) je, ako človek svoje moči kar nič ne ceni (kar se absolutno skoro nikoli ne zgodi), ali pa, ako jo ceni premalo ali preveč, ako si torej pravo ceno domišljuje. Resnično pa je, ako je osnovano na pravem uverjenji ob osebni vrlini in vrednosti. Napačnega samočutja se obvaruje človek, ako se zgodaj privadi pokorščini. To ni družega, nego podrejanje lastnega „jaza“ kaki višji instanci, kar je tudi v moralnem oziru najvažnejša vaja za mladega človeka.

Preslabo samočutje izvira iz nedostatnega telesnega in duševnega razvitka in posebno iz slabosti volje; pojavlja pa se navadno kot slabost, bojazen, obupnost.

Premočnemu samočutju so povod slučajne telesne prednosti, v zvezi s površno duševno in nravstveno obrazovanostjo. Iz takega samočutja izvira zaničevanje in preziranje vsakega poučila, svarila, ugleda in zakona, svojeglavnost, objest, slavohlepje, sovraštvo do ljudi i. t. d.

Samočutje se razširi v čustvo poštenja (častiljubje). To čustvo se pojavlja v naši duši, kadar koli se uverimo, da naš „jaz“ priznavajo drugi ljudje. Dokler to čustvo ostane v pravih mejah, zeló vspodbada človeka k dobremu ter ga navdušuje za blaga dejanja. To čustvo je torej tudi blagunosno, ker tuja in nepristranska sodba največ pomaga človeku, da spozna svojo vrednost. Toda častiljubje se ne sme pretiravati. Kdor preveč pazi na ono, kar drugi govoré in mislijo o njem, ta postane lahko suženj javnega mnenja. A to ga more tudi zavesti, da se nepremišljeno poda na kakovo neumno in nenravstveno delo, n. pr. na dvoboj, boj.

Pomnožena čast je slava. Kdor hrepeni po slavi, ni zadovoljen, da ga priznavajo samo njegovi bližnji, temveč zahteva priznavanja od vseh in povsod. Tak noče ustrezati le navadnim terjatvam drugih ljudi, temveč jih hoče še prekašati.

Samočutje je ali skromno ali predrzno, prevzetno ali pohlevno, in prehaja v ničemurnost, v napuh in v prevzetnost. Predrznéž se ceni previsoko in zahteva tudi od drugih, da ga višje cenijo, kakor zasluži. Prevzetnéž hoče vrhu tega, da se drugi v primeri ž njim cenijo nižje. Pohlevnost (ki pa se mora razlikovati od napačne pohlevnosti) dopušča, da se smejo drugi v primeri z nami ceniti višje, nas pa nižje. Skromnéž se drži srednje poti in hoče, da tudi drugi delajo tako. Ničemurnéž si prisoja ceno zaradi ničevih in brezvrednih stvari in gleda pred vsem na vnanje skazovanje časti. Neka vrsta ošabnosti je beraški ponos, od katerega se mora razlikovati pravi ponos. Ponosnéž vé in kaže, da mu gre čast, prezira skazovanje časti, pa veliko drži na resnično spoštovanje. Plemeniti ponos naj človek čuti, mora pa paziti, da se ne prevrže v ničemurnost in ošabnost.

§. 55. **Pravno čustvo.**

Pravo se je razvilo iz mržnje do prepira. V prepiru si namreč nasprotujete dve volji, težeče za istim predmetom, kateri pa more pripadati le jedni ali drugi. Da se torej izognemo neugodnosti prepira, potrebno je pravo. Razlikujemo pa pravo v objektivnem in pravo v subjektivnem smislu. V objektivnem smislu je pravo ono, katero je nastalo bodisi vsled izrečnega dogovora, bodisi vsled tega, da se je človeška družba molcé sporazumela o kakem predmetu, da se odstrani razpor, kateri je nastal ali bi mogel nastati. V subjektivnem pogledu pa je pravo ona pravica, ki nas na podlagi objektivnih pravnih ustanov pooblaščuje, da iščemo od drugega nekih opravkov, ali nam morda podaja tudi moč, da se protivimo

tuji volji, a da se nam ipak ne more spodtikati, da bi provzročali prepir.

Ako se ne pazi na utemeljene zahteve, ako se ne spoštujejo priznana pooblastila, ako se komu godi sila, krati čast i. t. d., tedaj se v nas pojavlja pravno čustvo kot nepovoljno čustvo. Obratno je pravno čustvo povoljno, kadar se uverimo, da obvelja pokaženo pravo in da se kak neugoden prepir mirno reši po objektivnem pravu.

Pravno čustvo je večkrat jako krepko ter nas more lahko zavesti, da onemu, kateri dela krivico, tudi sami storimo kako krivico. No, v tem se je treba držati apostolskih besed: „Bolje je krivico trpeti, nego krivico delati“.

§. 56. Sočutje.

Izmed najblažjih človeških čustev je sočutje. Kadar na kateri koli način zaznamo kako tuje čustvo, tedaj smo pri tem redkokdaj popolnoma mlačni. Obnavljajo se namreč, po zaznavi vzbujene, iste predstave, katere pri drugih ljudeh vzbujajo čustvo, tako da se v nas porodi jednako ali podobno stanje, t. j. mi čutimo in delimo ž njimi radost ali žalost. Ta čustva se ne razodevajo samo z besedami, nego tudi z vso vnanjostjo. Osebito se pa naša notranjost odseva na lici, na očeh in na glasu. Zato moremo iz vnanjosti sklepati na čustva, ki se nahajajo v notranjosti človeški.

Sočutje je torej ono čustvo, katero se v nas obudi pri zaznavanju tujega čustva in katero je jednako čustvu, katero zaznavamo. Tuja radost ali žalost obuja tudi v nas soradost ali sožalost.

Da sploh moremo čutiti z drugimi bitji, treba je, da smo sposobni v mislih postaviti se v ono stanje, v katerem so drugi, in da se v nas ne pojavljajo predstave, ki bi ovirale reprodukcijo tujih predstav. Zato sočustvujemo najgloblje s svojci, z znanci, s prijatelji in z onimi, s katerimi nas veže usoda. Sočutje je tem večje, čim večje npravstvene vrednosti je srečna ali nesrečna oseba. Sreča poštenega človeka nas bolj veseli, nego nepoštenega. Siromaki, ki stradajo

iz lehkomišljenosti in mržnje do dela, ne zaslužijo toliko sočutja, nego oni, katere preganja zla usoda. Sočustvujemo prej s človekom, kateremu je pogorelo vse imetje, nego s takim, ki je zadel v loteriji in se tega preveč veseli. Soradost je znamenje plemenitega, nad razne sklonosti vzvišenega srca; zloradost pa je znamenje zeló pokvarjenega srca. Zato se ne sme dopustiti, da bi v otroških srcih kalila zloradost.

Predstavam o tujem stanji pa se nehoté pridružujejo take predstave, ki se odnašajo na lastno stanje. Zato se sočutje kaj lahko skalí, in iz njega se porodi lahko neko mešana občutstvo. Sožalosti se prav lahko primeša radost zaradi tega, ker sami ne trpimo nobene škode; soradosti pa se večkrat pridruži žalost, ker nismo tudi mi tako srečni, kot naši bližnji. Iz tega razloga se tudi sožalost (akoravno ne čista) češče nahaja, nego soradost. Ako prevladajo takova mešana nasprotna čustva, tedaj se popolnoma zaduši sočutje ter preide celó v protičustvo (antipatično čustvo). Tako postane namesto soradosti zavist, ako se žalostimo zaradi tuje radosti, in namesto sožalosti zloradost (škodoželjnost), ako se veselimo zaradi tuje žalosti (t. j. tuja radost nas boli, a tuja žalost nam je po godu). Kakor krasí človeka sočustvo, tako ga sramoti protičustvo. Pravi razvitek sočustva je jeden prvih pogojev nraavstvene sovršenosti človeške.

Pretirano samoljubje se nahaja skoro pri vseh ljudeh; zato se navadno dogaja, da se mešana sožalost in zavist najbolj pojavlja na svetu. Ali zato se mnogo manj opazuje in navadno prezira zloradost, kot najgrši izrodek pokvarjenega srca.

S sočutjem in protičustvom ne smemo zamenjati simpatije in antipatije, t. j. neke posebne sklonosti ali odklonosti za kako živo ali neživo bitje. Često občutimo simpatijo ali antipatijo za človeka, katerega še nikdar nismo videli, ali za kako žival, okolico, mesto i. t. d., dasi ne vemo, zakaj. Ta čustva so osnovana na temnih predstavah, katere so ozko spojene s predstavo o dotičnem predmetu in ki obujajo v nas povoljno ali nepovoljno čustvo.

Iz sočutja izvirajo čustva naklonjenosti in nesklonosti, ljubezni in črta. Ljubezen je veselje nad svojim bližnjim in se pojavlja najprej kot dopadajenje, potem kot dobrohotnost, nagnenost in prijateljstvo. To čustvo se pojavlja, kadar se živo udajamo kaki tuji osebi in se trudimo, ž njo kolikor moči se združiti. Ljubezen staplja torej pojedine osebe v neko celoto in izpolnjuje oddaljenost, katera je med njimi. Ljubezen se ljubljenu predmetu kolikor moči bliža, da se ž njim poistoveti. Ona more imeti različne nagibe, iz katerih izvira, zato ima razne oblike in razno npravstveno vrednost. Temu nasprotno čustvo je srd, mržnja, ki se kaže kot zoprnost in nevolja, zlovoljnost, škodoželjnost in sovraštvo. Razen ljubezni do Boga je najvzvišenejša ona ljubezen, katero gojimo do bližnjih v obče, ne gledé na rodbinske ali kake druge zveze. To je ona sladka vez, katera nam lajša življenje na tem svetu. Ljubav se more nahajati samo med pametnimi bitji. Ona je nekaka zveza med duhom in duhom. Z nerazumnimi bitji moremo samo simpatovati, nikakor pa jih ne moremo ljubiti. Prava ljubezen pa je ona, katero stavi krščanstvo na čelo npravstvenosti, katera se povsod izvršuje, kjer najde priliko, in katera ne izključuje nikogar, tudi sovražnika ne. Kristus, kateri je z vsemi ljudmi, s pravičnimi in grešniki ljubeznipolno občeval, kateri je za vse človeštvo umrl na križi in za svoje sovražnike molil, on je vzvišeni vzor krščanske ljubezni.

Zato skuša krščanstvo prirodno sočutje povzdigniti do kreposti ljubezni do bližnjega, ki naj bi po volji Jezusovi bila znak pravega kristijana in vez, združujoča vse ljudi na zemlji v veliko družino božjo.

§. 57. Afekti.

Čustvom sorodni so oni psihični pojavi, katere zovemo afekte ali dušne potrese; vendar moramo zadnje razlikovati od prvih. Afekt je dušni mirnosti ravno nasproten. Kadar smo mirne duše, vrši se naše mišljenje pravilno. V afektu pa izgubi gibanje predstav popolnoma ravnotežje,

pri čemer se izgubi tudi zavedanje. Afekti so torej močne dušne razdražbe (vzbude), katere nastanejo vsled kakega iznenadnega vtiska s tem, da se na jedenkrat in siloma moti ravnotežje predstav; označujejo jih znatne razburjenosti in motenja v telesnem organizmu.

Pri tem sta dva slučaja mogoča: ali prihajajo predstave v preobilem in nerednem številu v zavest, kjer potem ovirajo druga drugo, — ali pa nastane v zavesti neka popolna praznina. Najočitneje pa se razodeva dušni potres na telesu. Človek stiska pesti, tepta z nogama, smeja se in ihti, zvija ga krč, zadene ga mrtvoud, zarudeva in obledeva, bije in zastaja mu srce, kuha ga vročina, mrazi ga, peni se, zastane mu sapa, solzi in poti se i. t. d. Največkrat pa v takem stanju ne vé, kaj dela, ker ne posluša glasu svoje pameti; zato se navadno tudi kesa zaradi tega, kar je rekel ali storil v prvem času razburjenosti. Afekt se torej zelo določno razlikuje od čustev, in to ne samo kvantitativno, nego tudi kvalitativno, t. j. razdražbe niso samo ojačena čustva, kakor se navadno misli, nego so bolj neko izjemno stanje čustvovanja. Imamo zelo krepka čustva, katera so globoko ukoreninjena v naši duši, pa ipak niti najmanj ne motijo njenega miru, vsaj toliko časa ne, dokler so čista in nepomešana. N. pr. ljubezen do domovine, pesniško oduševljenje i. t. d. Čustvo je torej pravilno, a razdražba nepravilno duševno stanje. Po svojem izvoru, svojem prvem povodu je afekt večkrat le malo oddaljen od čustva. Čustvo zabave kaj lahko preide v afekt razposajenosti. Iz iznenajenosti, iz dvombe in iz pravnega čustva postane lahko afekt. Zlasti pretresa dušo ono, kar nastopi naglo, nepričakovano, osupno, bodisi veselo ali žalostno.

Silni afekti kmalu minejo, potem pa zopet nastopi ravnotežje dušnih sil. Tudi z mišičjem in živčevjem so afekti prav tesno zvezani in povzročujejo močno gibanje, trepet, omotico in celo smrt. Izkušnja uči, kako telesno stanje vpliva na postanek in tek dušnih razdražeb. Zato se priporoča, da se ponudi razburjencu stol, kozarec vode, smodka i. t. d.

Zmeren afekt utegne biti celó koristen, kakor n. pr. govorimo o sveti jezi, o britkem kesanji i. t. d. Zlasti blago deluje afekt navdušenosti; tak afekt nateza človeku energijo in mu tako pomore, da premaga vse težave.

§. 58. Razdelitev afektov.

Kakor čustva, tako so tudi afekti ugodni ali neugodni, čisti ali mešani. Ako pa gledamo na učinek teh dušnih pretresov, razločujemo: poživljajoče, spodbadajoče afekte, kateri povečavajo duševno silo (intenzivnost predstavljanja), in slabeče, zadržujoče, ki opovirajo dušno življenje.

Ker afekti niso drugega kot povišana čustva, razdeljujemo jih tudi lahko: *a*) v splošne, ki so več ali manj nezavisni od vsebine predstav, in *b*) v posebne (kvalitativne), zavisne od vsebine dotičnih predstav.

1. Najobčnejši afekti so: veselost, dobra volja in razposajenost. Prva se razodeva na obrazu, druga v besedah in zadnja v dejanjih.

Tem afektom ustrezajoča nasprotja so: zla (slaba) volja, otožnost, jad in togota.

2. S pričakovanjem so v zvezi: nestrpljivost; pečal, ako je neprijetni predmet pričakovanja doumen, toda neizogiben; britkost; strah, ako se ima pričakovano stanje šele zgoditi; sanjarsko upanje; obup, ki nastane iz malosrčnosti in iz strahu; toga, izvirajoča iz pečali in tesnosrčnosti; groza, ako je neprijetni afekt iznenajen, na videz nemogoč, a vendar resničen; osupnenje, ako predstave ne moremo doumeti; presenečenje.

3. Na estetično dopadajenje se odnaša: občudovanje, ako je predmet predstave velik, a vendar doumen; sanjarstvo (zanesenost), nastalo iz neizmernega veselja in upanja z ozirom na kak verski predmet.

Nedopadajenja se tiče mrzkost, ako je neprijetna predstava tudi grda; gnjus (stud).

4. Intelektualni (v ožjem pomenu) so: zadrega; oduševljenje ali navdušenost, kadar nas vzbujajoča

predstava nagiba na dejanje; strmenje, ako se ta predstava prav nič ne vresniči, pa tudi ni strašljiva.

5. Nравstveno-nabožni so: ganenje ali genotje; srd in nevolja; sram, ako je afekt kak prestopok nравstvenosti; kes, ki nastane iz srama in iz pečali; zanos; zamaknenje.

6. Samočutja se tičejo: srčnost, ki vzbujajo čustvo lastne sile; objest (preširnost), sestavljena s srčnosti in z oduševljenja; jeza; razjarjenost; malosrčnost, ki oslabeva silo delovanja; tesnosrčnost, ustvarjajoča čustvo nejakosti.

7. Iz sočutja ali protičustva utegnejo izhajati: zavist; škodoželjnost, gnjev, zloba i. t. d.

§. 59. Vzajemno delovanje čustev.

Pojedino čustvo se po kakem drugem čustvu ali vsled kake posebne prilike ali oslabi ali učvrsti. O tem odločuje tudi osebnost, doba, spol, zanimanje i. t. d. Kar je jednemu povoljno, to more biti drugemu nepovoljno; kar jednega veseli, to more drugega žalostiti i. t. d. Ljudje, ki se zlagajo v nazorih, zlagajo se navadno tudi v čustvih, ako ne po kolikosti, pa vsaj po kakovosti.

Istovrstna čustva se zajedno vzbujajo in ojačujejo. Učenec n. pr., kateri je prav rešil svojo nalogo, raduje se nad svojim vspešnim delom, nad istino, katero je razvil v nalogi, in nad duševno svojo močjo, s katero jo je izvel. Tu se formalno čustvo pričakovanja, intelektualno čustvo in samočutje zliva v jedno čustvo ter se pojavlja kakor neko ojačeno povoljno čustvo.

Protivna čustva se med seboj ovirajo in slabé. Ako se n. pr. spomni učenec, kateri je dobro rešil nalogo, da ni dosti lepo pisal, ali da je opravičena sumnja o samostalnosti njegovega dela, tedaj se povoljnost znatno zmanjša in samočut oslabi.

Čustvo se tem jačje pojavlja, čim bližje je ono, kar je izzvalo ali bi moglo izzvati protivno

kako čustvo. Po težki bolezni je ugodnost zdravja mnogo večja, nego navadno.

Ugodna čustva oslabé ali se pretvorijo v neugodna, ako predolgo trajajo ali se često ponavljajo. Niti najlepša melodija ne vzbuja v človeku ugodnih čustev, ako jo neprestano posluša. Čustva se odsevajo na lici, na glasu, na držanji in celem kretanji telesa. V tem pogledu je mnogo zavisno od razdražljivosti organizma. Toda človek more svoje ponašanje uravnati tudi tako, da se povsem lahko ne opazi njegova notranjost. Isto tako more hliniti nedostatek pravega čustva, in to se navadno zove afektacija. Afektovane osebe se trudijo namreč, da z vnanjostjo nadomesté ono, česar jim nedostaje v duši, pa zato navidezna svoja čustva izražujejo s pretiranim in neprirodnim kretanjem in držanjem ter s prisiljenim izrazom lica, glasa i. t. d.

§. 60. Dušnost.

Skupno vedenje čuteče duše sploh imenujemo dušnost ali srce (čud). To stanje človeške duše, kakeršno postane vsled njenih čustev, tako rekoč je oni glavni glas, ki doni iz vsega notranjega življenja človekovega. Vsak občut in vsaka zaznava zapusti v duši stalen vspeh ali sled, in ravno vsled tega se more obnoviti. Ako se to zgodi tako, da se ne odnaša kako občutno stanje na drugo, tedaj imamo razpoloženje duše; ako pa primerjamo dve ali več občutnih stanj, nastanejo čustva (in afekti). Dušnost kot podlaga vsakokratnemu občutnemu stanju pojedinca in kot blagor in gorje, ki je združeno z osebo, more postajati vedno bogatejša in mnogovrstnejša, more se mnogostranski izpreminjati in se pojavljati v najraznoličnejših čustvih. Zato vpliva dušnost na mišljenje in hotenje. Zavisna pa je od večje ali manje vsprejemljivosti naše duše za vnanje vtiske in od razmer, v katerih človek vzraste in živi. Premembe polno življenje rodi bogatejšo in iskrenejšo dušnost, nego jednolično in mirno življenje. Priroda in usoda ustvarjate ona razna razpoloženja duše, katero označujemo kot malomarnost, mrzlost, stanovitnost, potrpežli-

vost, resnost, otožnost, zadovoljnost, veselost, dobrovoljnost, občutljivost, hudomušnost i. t. d. Dušna razpoloženja so merilo in podlaga čustvom. Zato vzbujajo jeden in isti dogodek v raznih ljudeh najrazličnejša čustva. Vsled navade pa postane čustvo neobčutljivo. Ako pa se izpremené dušna razpoloženja, n. pr. ko prestopimo iz jedne dobe v drugo, ko se izobrazimo duševno, нравstveno, estetično i. t. d., ko pridemo v drugačne razmere življenja i. t. d., tedaj se nam izpremeni tudi čustvovanje. Ako izhaja samo iz sebe in se odnaša na praktično življenje, imenuje se sploh mišljenje, ker nas nagiba na delovanje. Oni posebni del mišljenja pa, kateri izvira iz simpatičnih in antipatičnih čustev in razpoloženj, imenuje se srce. Človeka jako radi sodimo po njegovem srci, zato pravimo dobrega srca je, t. j. dober človek je; ali: izprijene dušnosti je, t. j. popačen človek je. Dokler srce še ni popolnoma izprijeno, upati je še vedno poboljšanja, čeravno je človek že hudo zašel. Zlasti močno se prebudi boljša stran dušnosti pri kakih pretresljivih dogodkih ali v hudih nesrečah. Plemenito, blago srce je vsakemu povšeči; človek blage dušnosti nas kar nekako skrivnostno vleče nase. Kakor pa dušnost zeló vpliva na vse obližje, tako je tudi ona sama odprta vsem vtiskom, ki prihajajo od drugih ljudi; zamisli se lahko v čustva in stanja drugih, pozabi včasih sama nase, da služi drugim in se jim povsem udá. Prav v tem je bistvo prave dobrodušnosti ali blagosrčnosti.

A srce mora biti v lepem ravnotežji in v pravi razmernosti z mišljenjem in hotenjem, ker drugače zabrede človek lahko v jednostranost in sentimentalnost. Kdor se preveč udaja svojemu srcu, tak je vedno v raznih telesnih in dušnih nevarnostih.

Tretji oddelek.

Teženje.

A. O poželenji v obče.

§. 61. Poželenje.

S čustvi v najožji dotiki so oni duševni pojavi, katere imenujemo poželenja. V zavesti se snidejo predstave, vsled tega nastane med njimi vzajemno delovanje; to pa rodi čustva, ker se duša zaveda, kako se povečava ali umanjšava delovanje predstav. Dokler se tega zavedamo, govorimo o čustvu. Navadno pa pazimo najbolj na ono predstavo, katera je najbolj odločevala, da je postalo čustvo. Z ozirom na to, je li iz tega izvirajoče čustvo prijetno ali neprijetno, vzbudi se v človeku teženje ali hrepenenje, naj se predstava s svojimi pomočki ojači in vzdrži, ali pa oslabi, uniči ali odstrani. Predmet naše težnje imenujemo „dobro“, reč pa, katere se želimo iznebiti, zovemo „zlo“.

Dotična predstava se torej pretvori v teženje ali protiteženje — v poželenje ali odurjavanje (mrzost).

Poželenje si moremo torej razlagati kot neko upiranje ali protivljenje pojedine predstave (ali cele zveze predstav) zoper njene v zavesti se nahajajoče nasprotnosti.

Domotožje, katero nas navdaja, bivajoče same in zapuščene na tujem, pojavlja se pred vsem kot čustvo. Kmalu pa se izpremeni to dušno stanje v neko krepko teženje, ki meri na to, da bi se predstava osamelosti in zapuščenosti otemnela po njenih protivnih predstavah. Predstava o domovini nastopa zategadelj vedno krepkeje ter se siloma bori s predstavami, katere je pospeševala resničnost, t. j. po domovini hrepenimo, a tujino mrzimo.

Poželenja so torej dušna stanja, ki so s čustvi tesno zvezana in imajo kakor le-ta svoj sedež v predstavah. Zato ni dopuščeno, duši pripisovati posebno vzmožnost poželenja (poželjnost), kakor tudi ni prilično, da bi govorili o posebni vzmožnosti čustva (čustvenosti).

Na prvi pogled se sicer misli, da meri poželenje neposrednje na kak vnanji predmet, da torej lačni človek želi kruha, žejni vode, lakomni denarja. A pri natančnejšem opazovanji se uverimo, da poželenje ni naperjevo na vnanji predmet sam, katerega duša itak ne more doseči, temveč le na to, da se privede v dušo neko stanje, katero se zdaj še ne nahaja v nji. Tako se torej uverimo, da so samo predstave predmet našemu poželenju. A nekaterim poželenjem moremo zadostiti le na čutni način, to pa zato, ker se more predstava, katera je predmet poželenju, samo takrat povzdigniti do popolne jasnosti, ako je dotični predmet v resnici pred nami.

Vsako poželenje meri na nekaj bodočega, t. j. vsako poželenje teži po nečem, česar v tistem hipu nima. Tako hrepeni oni, kogar muči domobol, da bi se vrnil, bolnik si želi zdravja, ujetnik svobode. Pravilno se razvija poželenje iz nepovoljnih čustev, kajti kdor nekaj poželi, ta ni zadovoljen z obstoječim stanjem predstav ter se trudi, da se odstrani to stanje. To se more doseči na dva načina, da se namreč neka določena predstava (ali kaka zveza predstav) popolnoma vzdigne in ojači v zavesti, — ali pa, da se do čela oslabi ter popolnoma odpravi iz zavesti. Ta določena predstava (ali cela zveza predstav) je predmet poželenju; nanjo meri zavest najprej, uporabljajoč njene pomočke ali njena nasprotja le toliko, kolikor treba, da se uniči nepovoljno čustvo. Vsled tega je poželenje dvojno: pozitivno in negativno, ali poželenje v ožjem smislu in mrzost. Poželenje hoče, da se odločilna predstava pojavi v zavesti v popolni jasnosti, t. j. da se privede ono, česar še nima; mrzost pa teži po tem, da odločilna predstava povsem oslabi in potemni, t. j. da se odstrani nekaj, kar že obstoji in kar je neugodno. Poželenje se neposrednje tiče bodočnosti, a mrzost zdanjosti in šele posrednje bodočnosti.

Zlagate se pa v tem, da se v obeh slučajih določene predstave medsebojno izraževajo in da težé za tem, da se jima zadovolji, vsekako pa vsaki na svoj način. V strogem smislu je vsako poželenje oboje ob enem; kajti kdor nekaj želi, ta zajedno tudi mrzi ono, kar se temu protivi. N. pr. Kdor hrepeni po svetlobi in resnici, ta mrzi ob enem temo in laž.

§. 62. Način želenja.

Želeti ali hoteti moremo le kaj takega, kar nam je znano. O čemer nimamo nikake predstave, tega tudi ne želimo, ker poželenje se šele razvija iz predstav. Najbolj si želimo ono, kar se s predstavami v naši zavesti najlažje apercipuje; na kar obračamo svojo pozornost, to želimo, in obratno. Kakor pa je raznovrstna naša pozornost, tako je raznovrstno tudi naše poželenje. Poželenje traja dotle, dokler se mu ne zadosti; ko pa se mu je zadostilo, prestane in sledi mu čustvo. Neposrednje pred zadovoljitvijo je poželenje najkrepkeje. Kdor je žejen, hrepeni po vodi najbolj ravno takrat, kadar se z ustnoma dotakne čaše. Samo tedaj traja poželenje tudi še potem, ko se mu je zadovoljilo, kadar se mu popolnoma ne zadosti, a to je skoro vedno, ker popolna zadovoljitev je samo nek idejal, kateremu se v resnici komaj približamo. Našim željam se popolnoma zadovolji samo tedaj, kadar nam duša zaspi v Bogu, za katerega je ustvarjena.

Čim bolj vpliva neposrednja čutnost na našo zavest, in čim manj skrbi duševna obrazovanost za trdne odnose predstav, tem bolj razburjajo poželenja našo notranjost. Otrok poželi vsega, kar vidi, in poželjivost surovega človeka se ne dá ukrotiti. Le omikani človek zna brzdati svoja poželenja.

Pri raznih osebah je različno tudi poželenje. Pa tudi v življenji pojedinih oseb se večkrat menja predmet poželenja in to zlasti tedaj, kadar se premeni krog njihovih predstav. Človek postane večkrat hladen tudi za ono, kar je inače s težko muko pričakoval. Sploh pa se večkrat zgodi, da se človek pri zadovoljitvi svojih želj dostikrat zmoti, ker v zadovoljitvi ne najde tega, česar si je domišljeval.

§. 63. Razne vrste poželenja.

Pri vsakem poželenji moremo razlikovati: 1. vsebino, 2. povod ali nagib (motiv), 3. jakost in 4. trajanje.

Vsebina poželenja je ona predstava, iz katere izhaja poželenje, t. j. katera teži po tem, da se v zavesti vzdigne, vzdrži in ojači.

Povod ali nagib poželenju so one pomočne predstave, katere vzbujajo predstavo želenega predmeta, t. j. katere jo vzdigajo proti njenim v zavesti se nahajajočim nasprotnostim.

Jakost poželenja je mnogokrat zavisna od njegovega povoda. Čim mnogoštevilnejše in krepkejše so pomočne predstave, katere vzbujajo poželenje, tem jačje je tudi poželenje. Z večkratnim ponavljanjem povečava se tudi njegova jakost.

Trajanje poželenja odločuje največkrat njegova jakost. Vsled tega imamo minljiva (aktualna) in trajna (habitu-alna) poželenja. Prva trajajo samo nekaj časa, druga bivajo navadno dalje.

Ker je vsebina večkrat temna in nejasna, zato se more poželenje najprikladneje in najvspešneje razlikovati in deliti po nagibu, ker le-ta deluje pravo za pravo pri vsakem poželenji. Nagib izhaja ali iz čutnosti ali iz razuma. Zaradi tega se delé poželenja v dve glavni skupini:

1. V čutna ali nižja poželenja, kamor spadajo čutna poželenja, nagoni, sklonosti, nagnenosti in strasti.

2. V intelektualna (razumna) ali višja poželenja, kamor prištevamo hotenje, svobodno odločevanje volje, svobodno voljo in značajnost. K trajnim težnjam spadajo nagoni, sklonosti, nagnenosti, strasti, svobodna volja in značaj, k minljivim pa čutna poželenja in svobodna hotenja.

B. **Posebne oblike poželenja.**

I. *Čutna ali nižja poželenja.*

§. 64. **Nagon.**

Prva poželenja otroška imajo samo ta namen, da se obranijo ugodni in zató neugodni občuti, kateri imajo svoj povod v stanji telesnega organizma. Taka poželenja so pred vsem gledé svojega predmeta popolnoma temna; otrok še ne pozna sredstev, s katerimi bi ohranil ugodje ali odstranil neugodje.

Dokler je ta težnja splošna, t. j. dokler se ne tiče kakega izvestnega predmeta, zove se nagon. Nagon je torej neko v človeškem organizmu osnovano stalno poželenje, katero je le po svoji vrsti izvestno, a po predmetu neizvestno.

Svojo podlago ima nagon v neprijetnih občutih in v temnih predstavah. Nestalno in neugodno čustvo rodi splošno, neizvestno teženje, da bi se iz neprijetnega dušnega stanja razvilo drugo prijetno, ne da bi jasna predstava določila način tega prehoda. Nagon je torej slep, in le polagoma z raznimi poskusi pride človek do tega, da spozna v določenih predmetih prirodna sredstva, s katerimi zadovolji nagonu. Tako je treba človeku v določenem času hrane; nedostatek taiste provzročuje neugodje in vsled tega temno poželenje, da bi se nasitil. Ravno tako je treba človeškemu organizmu gibanja, opravila; a tudi to poželenje je temno.

Sprva je torej nagon podoben prirodnemu nagonu (instinktu). Ko pa se v človeku vzbudi razum in pamet ter svobodna samozavest, povzdigne se nagon kmalu do višine, kjer kraljuje duh. Pri živalih se nagon razodeva kot instinkt. Ta se razlikuje od nagona s tem, da je osnovan na nekem posebnem svojstvu živalskega organizma, kateri živali tudi nehoté sili, da težé po onem, kar ustreza njih prirodni potrebi. Instinkt ne vzbuja samo poželenja, nego zajedno tudi pomaga, da se mu na pripraven način zadovoljava. Razumnost, ki vodi človeka pri njegovem gibanji in delovanji, nadomešča v

živalih često instinkt, po katerem si živali izbirajo hrano, stavijo stanovanja, potujejo in izdelujejo razne umetnosti. Vsled instinkta poskuša raca plavati, kadar pride prvič v vodo, in tudi pes pogodi pravo, ako ga vržemo v vodo. Vsled instinkta si stavi tica svoje gnezdo, prede pajek svojo mrežo i. t. d.

Živalski organizem je tako ustvarjen, da se njegovi gibni miki dopolnjujejo, ob enem pa tudi tako, da se more le določena kakovost mikov razviti iz dotičnega poželenja.

Nagone moremo razdeliti v individualne, socialne in pobožne.

1. Individualni so telesni in duševni, po tem namreč ali imajo svojo podlago v delavnosti živcev ali v delavnosti predstav.

Občna delavnost gibnih živcev in mišic vzbuja nagon po gibanji (gibni nagon), ki je osobito živahen pri otrocih, pri starcih pa oslabi vsled slabosti živcev in mišic. K telesnim nagonom spada tudi nagon hranitbe in spolni nagon.

K duševnim nagonom prištevamo najprej nagon predstavljanja, ki izhaja iz težnje po pribavljanji in razvijanji predstav. Mogel bi se torej imenovati tudi nagon po duševni hrani, nagon znanja. Ta nagon deluje pri otroku zlasti kot radovednost, katera z raznimi ter mnogimi vprašanji mnogokrat v zadrego spravlja stariše in vzgojitelje. Duševna dolgočasnost zeló slabi in pokončuje ta nagon; zabava pa ga pospešuje.

Nadalje spadajo semkaj: nagon posnemanja, ki je zeló razvit zlasti pri otrocih, umetnostni nagon, ki se nahaja zlasti pri umetnikih, nagon za poštenje in čast, za gospodovanje in imetje, — pa nagon svobode, ki skuša odstraniti vse, kar zabranjuje samostalni razvoj življenja. Treba pa je paziti, da se nagon za poštenje ne prevrže v častihlepje in nagon svobode v razuzdanost in neobrzanost.

2. Socialni nagoni urejujejo družno življenje ljudi in pripomorejo človeku, da stori svojo dolžnost kot družinsko bitje. Semkaj gredo:

a) Družni nagoni, ki priganjajo posameznika, da stopi v zvezo z drugimi bitji. Pri otroku se ta nagon prikazuje že zgodaj, kajti otrok začne jokati, ako je dalje časa sam.

b) Sočustveni nagoni, ki urejajo naše razmerje do bližnjega gledé veselja ali žalosti njegove in se najlepše razodevajo v dobrodelnem nagonu. Zavist, lakomnost, skopost uničujejo ta nagon.

c) Nagon razodevanja ali priobčevanja, ki žene človeka, da naznanja drugim, kar mu napolnjuje srce.

d) Nagon prijateljstva, po katerem se posamezniki tesneje združujejo, bratijo ter si delé veselje in žalost.

3. Pobožni nagoni urejujejo naše življenje z ozirom na Stvarnika, kar se godi deloma posrednje (moralni nagon), deloma neposrednje (pobožni nagon v ožjem smislu).

a) Moralni, нравstveni nagon priganja človeka, da posluša glas vesti in uporablja vse pripomočke, ohraniti v sebi mir z Bogom ali pa zgubljeni mir zopet pridobiti.

b) Pobožni nagon terja od človeka, da zadoščuje nabožnim čustvom, ker to mu je pomoček, da se združi z Bogom in v tej združitvi doseže večno srečo. Razodeva se posebno živo kot nagon blaženosti in neumrljivosti.

Imamo tudi pomešane nagone, katerim je podlaga v telesnem in duševnem ustrojstvu človeškem. Semkaj štejemo:

a) Nagon delovanja, ki izvira iz nagona za gibanjem in iz nagona predstavljanja. Ta nagon se v otroku že zgodaj prikazuje ter se razodeva v igranju, kar je znamenje, da dete začenja spoznavati in hoteti.

b) Nagon samoohrane, ki človeka nagiba, da stori vse, kar je potrebno, da se ohrani in si pridobiva, ali da se obrani nevarnosti.

Z nagoni ne smemo zamenjati čutnih pohlepov (poželenj), ki se pred vsem razvijajo iz nagonov. Kadar se namreč nagonu zadovolji, izgubi značaj občnosti ter se pretvori v pohlep po onem predmetu, s katerim se mu je zadovoljilo.

Nagon se torej razlikuje od čutnega poželenja ali pohlepa s tem, da je pohlep minljiv, a nagon trajen, in da je pri pohlepu predmet izvesten, znan, pri nagonu pa neizvesten.

Nagon je neka slepa prirodna težnja, zato ne moremo nagonom prištevati onih teženj, katere nastanejo bolj na umeten nego prirodni način, namreč vsled vzgoje, navade ali običaja. N. pr. Poželenje po kadenji.

§. 65. Sklonost in nagnenost.

Z vsakim pohlepom je združeno, kadar se mu zadovolji, neko ugodno čustvo. Predstava o tej ugodnosti se spoji navadno s predstavo o poželenem predmetu ter jo potem kot krepko pomočnico mnogo bolj vzbuja in sili k poželenju. Čim bolj se zadovoljava kakemu pohlepu, tem jače in silnejše biva ta pohlep in tem bolj se širi in ukoreninjuje v zavesti. Malo po malo se nastavi tako poželenje stalno v zavesti in preide naposled v navado. Na ta način postane v duši neko trajno stanje, katero je kakemu izvestnemu pohlepu posebno ugodno; imenuje se sklonost.

Nagon je globoko ukoreninjen v človeški naravi ter je zatrdeljav stalen; sklonost pa izhaja samo iz nekega sicer trajnega kroga predstav, kateri pa se more isto tako razrušiti, kakor je nastal. Sklonosti so torej nestalne, ter se s premenom krogov predstav menjajo tudi one.

Sklonosti nastanejo tedaj največ iz navade, vsled večkratnega ponavljanja in zadovoljevanja jednega ter istega poželenja. A morejo se razviti tudi iz prirodnih darovitosti, t. j. iz neke prirojene posebnosti organizma. Ako so namreč pojedini deli telesa ali pojedine dušne sposobnosti ustvarjene tako, da se lahko in s posebnim vspehom uporabljajo za to ali ono delo, tedaj se v duši človeški rodi neko ugodno čustvo, katero nagiblje človeka vedno bolj na ono delo, za katero je sposoben. Ako pa za kako reč nedostaje nadarjenosti, tedaj nedostaje tudi sklonosti. V tem slučaju nastane marveč vsled neugodnega čustva, izvirajočega iz brezvspešnosti, nasprotno stanje, t. j. nesklonost.

Sklonost in protivna jej nesklonost silite le k poželenju. Ako pa se premenite v resnično, trajno poželenje, tedaj se

to imenuje ljubezen in sovraštvo. Od prostega poželenja in od studa (odurnosti) se razločujete sosebnost s tem, ker delujete na to, da se ohrani njiju predmet; obedve se vstrajno in trdno držite svojega predmeta, ljubezen zato, da ga more uživati, — sovraštvo zato, da ga more preganjati.

Ako se sklonost, podprta s prirodnim darom in z navado, ojači tako, da nam zaznava ali obnova zaželenega predmeta neprestano vzbuja željo, tedaj se zove *nagnenost* (nagnenje). Ta po navadnem pojmovanju ni drugega, nego silno ojačena moralno-slaba sklonost. Tako so ljudje, ki so nagneni pijančevanju, zabavi, igri, laži, otožnosti itd.

§. 66. **Strast.**

Pohlepi, osobito oni, kateri so se razvili iz nagonov in iz sklonosti, morejo si podvreči vso dušnost, potem pa se otresti pametno osnovane nadvlade lastne samozavesti; a morejo se tudi po sili polastiti gospodujočega vpliva nad vsemi krogi predstav, katere veže človeška samozavest. Takova poželenja se potem imenujejo *strasti*.

Strastni človek je popolnoma v oblasti onega kroga predstav, kateri se odnaša na njegov strastni pohlep. Pametna uvidnost, katera drugače kroti poželenje in brzdá celo neukročeni nagon, nima moči nad strastjo. Strast sploh ne trpi oblasti nad seboj, ona sama zapoveduje zavesti, v kateri ima svoj sedež. Namesto pametnega samozavestja, čegar zveza predstav sicer apercipuje vse predstave, sedi in vlada v zavesti nek drug lažen „jaz“, — namreč zveza predstav, v kateri je utemeljena dotična strast. Ta krivi „jaz“ apercipuje le ono, kar mu prija in kar se dá po njegovem preobraziti; zavrača pa z mrzostjo vse ono, kar koli se mu protivi.

Strast je torej tako zelo ojačeno, trajno poželenje, da celo kot najvišja apercipujoča zveza predstav gospoduje nad zavestjo.

V strasti je človek slep za vse, kar ni v zvezi s predmetom njegovega poželenja. Strast je zelo bistrourna gledé potov in sredstev, s katerimi si izpolni želje. Gluha je za

vse, kar um ter vest govori; sliši pa vse, s čimer se more izgovarjati ali opravičevati. Nenasitljiva je strast, hrepeneč uživati več in več; pravi trinog je, ki sili vse dušne moči, da jej služijo; tudi je sebična, misleč le sama nase. Strasten človek ne premišlja, da li je dobro ali slabo, česar želi; ne vpraša za posledice, ne posluša glasú vesti, marveč ga uglušuje z raznimi navideznimi razlogi. Tak človek je torej duševno bolan, ker mu je pravo težišče duševnega življenja porušeno in vsled tega vsa duševna moč potrta. Zato je strast vselej zavržljiva, ko bi tudi merila na dobre, plemenite reči. Dobiček, kateri včasih izvira iz strasti, vedno je posredenj in slučajen. Škoda pa, katero vsakokrat prinaša strast, zeló nadkriljuje korist. Strast pokvari pojedince duševno in telesno, in ta pokvarjenost prehaja najčešče tudi na potomce in na cele narode. Zato je treba skrbno paziti, da se v otroških srcih ne vname strast; zlasti je paziti, da otroci ne občujejo s strastnimi ljudmi.

Strasti izhajajo največ iz prirodnih nagonov in iz sklonosti, katere so vsled navade postale že druga navada. Kadar se strast okreпча tako, da se neprestano trudimo, da bi jej zadovoljili, zove se pohlep, in vsak pohlep more postati strast.

Vsled tega se more nagon hranitbe izprevreči v pohlep po nasladnosti (poželjivosti, pohotnosti) in v pijanstvo, spolni nagon v razuzdanost in razkošnost, nagon gibanja v besnost in prepirljivost, nagon samoohrane v sebičnost, nagon priobčevanja v blebetavost, nagon delovanja v pohlep po zabavi in igri, družni nagon v pretirano ljubezen in mržnjo, potem pa tudi v ljubosumnost, zavidnost in maščevalnost. Nagon za poštenje in čast preide v slavaljubje in v častilakomnost, nagon za imetje v skopost in lakomnost in nagon za gospodovanje v vladoljubje.

Slavaljubje prehaja v ničemurnost in ošabnost, ako se tiče neznatnih, morda tudi namišljenih vnanjih ali notranjih prednosti, in naposled v oholost in bahatost, ako se človek precenjuje in nad druge povzdiguje, pre-

zirajoč njihove vrline in prednosti. Skopost in lakomnost je pretirano hrepenenje po imetku. Lakomnež ne smatra imetka za sredstvo, nego za svrho. Ako si vsled tega odtrgava od ust, t. j. ako si ne privoščiti niti onega, kar je za življenje prepotrebno, tedaj se njegova strast zove otrpenost (trdosrčnost).

Vladoljubje ne teži po stvarnem dobrem, nego po tem, da v društvu prevladuje oblast osebnosti ter da se s tem bolj razširi. Ako se vladoljubje tiče politične nadoblastve, zove se despotizem ali samosilje. Ako pa teži po verski oblasti, zove se fanatizem.

Razvitek strasti pospešuje pred vsem telesno svojstvo. Organska dispozicija je često vzrok požrešnosti, pijančevanju in razkoši. Isto tako deluje na mnoge ljudi tudi podnebje in doba življenja. Pri mladini se n. pr. opazuje fanatizem in strast po svobodi, pri možeh slavoljubje in vladoljubje, pri starčkih lakomnost in skopost.

Razlikovati je strasti od afektov, akoravno se to dvoje v življenji često zamenjuje. Afekti ne morejo biti trajni, pojavljajo se iznenada, a minejo jako hitro (n. pr. srditost). Strasti pa nastajajo malo po malo ter se jako težko in polagoma izgublajo (n. pr. maščevalnost). Afekt ne da človeku mirno razmišljati, a strast, ako tudi ne posluša razlogov razuma, vendar si ga podrejuje ter ga sili, da izmišlje sredstva, s katerimi bi se jej najlažje zadovoljilo. Afekti so kakor hudourniki, kateri rušijo nasipe, a strasti kakor velike reke, ki po lahko, neprestano podkopljujejo bregove. Afekt je pošten in odprt, strast pa zavratna in zvita. Naposled izvira afekt iz čustev, strast pa iz pohlepov.

Pač je mogoče, da se afekti in strasti pri mnogih ljudeh pojavljajo v zvezi.

Mnogo je namreč strasti (n. pr. strastna ljubezen, strastno sovraštvo, vladoljubje, maščevalnost i. t. d.), ki se prevržejo v afekte; druge pa (n. pr. skopost, požrešnost) so brez afektov.

Pohlep se more premeniti v strast, ako se mu ali preveč ali premalo zadovoljava. Z vsako zadovoljitvijo se namreč ojači pohlep, in ako se ne omeji s protivnimi in pleme-

nitejšimi težnjami, more se lahko prevreči v strast. Toda pohlep more tudi tedaj preiti v strast, ako se s silo zaprečuje, n. pr. ako se preveč zabranjuje, ker povodi pohlepa se ojačajo z ugodnimi čustvi, katera nastanejo, kadar se odstranijo zapreke. Pa tudi domišljija ima v takih slučajih dovolj prilike, da živahno predočuje užitke, in s tem podražuje in ojačuje poželenje. Zato rodi surovo vladanje skoro vedno slab plod.

Ne smemo torej zamenjati sklonosti ali nagnenosti s strastmi. Sklonosti in nagnenosti še niso prava poželenja, nego samo pripravnost za neko vrsto poželenja. V poželenje preidejo še le tedaj, kadar se jim stavijo kake zapreke. Strasti pa so resna in trajna poželenja (pohlepi). Sklonosti in nagnenosti se lahko odstranijo, ako je treba iz kakih višjih ozirrov, n. pr. ako to zahteva npravstvenost. Strasti pa se težko odstranijo, ker se v človeku ne ozirajo na nikake umne razloge. Prava omika in resna vaja voljine moči zabrani, da strasti ne začno kaliti; kajti na ta način se krogi predstav spojé trdno in neomajno, na drugi strani pa se podjarmijo nagoni in se odvadijo zle sklonosti. Poluomika pa pospešuje strasti, ker razširjuje kroge predstav, ne da bi jih prav in stalno spojila in uredila, in ker stvarja umetne potrebe.

II. Duševna ali višja poželenja.

§. 67. Hotenje ali volja.

Vse poželenje ima pač v predstavah svoj sedež. Vender se duševno poželenje razlikuje od čutnega s tem, da se zadnje slepo udaja svojim nagonom, katere dobiva od telesnih dojmov. Duševno poželenje pa ima svojo najvažnejšo in najbližjo podporo v zvezah predstav. Pogoj mu je, da razumevamo vsebino želene predstave, da preudarjamo, torej da razumno mislimo.

V človeški duši se pojavljajo mnogovrstna poželenja. Vsa ta poželenja zahtevajo, da se jim zadovolji. A izkušnja učí, da je med postankom poželenj in njih zadovoljitvijo cela vrsta pojavov, kateri so v neki vzročni zvezi tako, da se iz-

vajajo drug iz drugega. Razum preskuša te vrste in najde, da se jim more zadovoljiti le tedaj, kadar se izpolni cela vrsta prejšnjih pojavov. Ako so ti pojavi v naši oblasti, t. j. ako moremo vse tako uravnati, da se oni izpolnijo, tedaj je gotovo, da se bode zadostilo poželenju. Kadar človek uvidi, da se ne more izpolniti ono, po čemer teži, tedaj ostane poželenje sama želja. Ako pa je gotovo ali jasno, da se bode zadovoljilo naši zahtevi, preide teženje v hotenje ali v voljo.

Hotenje (volja) je torej neko poželenje, katero je osnovano na samozavesti in samoizvoljnosti, in katero je mogoče doseči.

Pridržek dosežnosti želevanega predmeta je najodličnejši znak hotenja. Hoteti se torej pravi, želeti si nekega vspeha, a zraven si v svesti biti tega vspeha ali vsaj meniti, da smo si ga v svesti. Tako moremo hoteti tudi nekaj nemogočega, toda le, dokler menimo, da bi bilo mogoče. Otrok ali mladenič hoče navadno več, nego mož ali starček; razumnega človeka pa pouči izkušnja, česa je mogoče doseči, in česa ne.

Ako izkusi otrok, da vselej, kadar kriči, pride mati ter mu izpolni željo, izpremeni se mu poželenje v hotenje. Ko se privadi, da s kričanjem doseže vse, premeni se vse njegovo poželenje v hotenje, kajti otrok meni, da je mogoče vse doseči. To otrokovo hotenje je osnovano na napačnem presodku o možnosti dosege, zato ima značaj strasti ter je strastno hotenje („samovolja“, „svojeglavnost“).

Šele polagoma pride človek do tega, da prav sodi o dosežnosti svojih poželenj in da prav ocenja sredstva, katera mu je uporabljati. To stori tem lažje, čim več izkušenj si nabira in čim bolj se mu razvija razum. Šele na podlagi tega se pokaže v njem pravo intelektualno hotenje. To poželenje postane čutno le tedaj, kadar se prevrže v strast. A takega poželenja ne vodi razumnost.

Tudi volja more biti različna. Vstrajno jo imenujemo, kadar vedno isto hoče ali noče. Vstrajnost volje je najbolj zavisna od kolikosti onih predmetov, kateri v nas vzbujajo težnjo. Ako je namreč preveč takóvih predmetov, tedaj se ona razdeli, težeč zdaj po tem, zdaj po onem predmetu.

Krepka ali jaka je volja, kadar vkljub vsem zaprekam izvaja svojo težnjo. Jakosti volje pomaga često ponavljanje iste težnje; tako pomaga tudi sigurnost, da se bode izpolnilo ono, po čemer težimo. Zategadelj je volja pri deci in pri ženskah navadno slaba.

Da postane volja krepka, treba je, da se utrdijo nekatera čustva; kajti le prevečkrat se pojavlja dandanes neko pomehkuženje čustev.

§. 68. Delovanje volje navzven. Ravnanje in dejanje ali čin.

Ravnanje in dejanje ali čin ste jedini sredstvi, ki dokazujete, da se nahaja resnično hotenje. Kjer ni tega, ondi ni volje, ali pa je kakor koli zaprečena. Ravnanje imenujemo vse ono, kar rabimo, da dosežemo namen svojega hotenja. Dejanje ali čin se imenuje skupnost vseh onih premen, katere izvirajo iz ravnanja in katere so tako uravnane, da se zadovolji hotenju.

Iz hotenja nastane dejanje, ako predstava o samem sebi proizvede začetni člen one vzročne vrste, ki je celovit del hotenja. Da se vrši ravnanje in dejanje ali čin, treba je torej, da duša vodi gibanje telesa. Ta oblast duše nad telesom je nedvomno resnična, a zeló težko je rešiti vprašanje, kako se vrši to delovanje. Ta oblast je živalim dana že od prirode, in sicer z jednostransko, stroju podobno uravnavo telesa. Človek pa si prisvoji to oblast šele s trudapolno vajo, katero mu je pričeti že v zgodnji mladosti in vedno nadaljevati.

Vnanje premene, ki se vrše vsled ravnanja in dejanja, zavisé nekaj od hotenja in dejanja, nekaj pa od kakovosti vnanjih stvari, ob katere je zadelo dejanje.

Z gibanjem udov niso združene samo čutne predstave, temveč tudi mišični občuti. Kadar si živo predočujemo kako gibanje, obnavlja se ob jednem tudi mišični občut, ki je lasten temu gibanju. Ako je ta občut zadosti krepak, vpliva prav tako, kakor pri odsevnem gibanji, na gibni živec s pomočjo mika, izhajajočega od osrednjega organa na vse strani. Vsled

tega delovanja se v resnici izvršuje predstavljeno gibanje s pomočjo krčenja mišic. Človeško telo je jako gibko, in ta gibčnost se doseže s tem, da neprestano poskušamo telesno gibanje prilagoditi vspehom, katere hočemo doseči. Ko smo izvršili gibanje, ostane predstava tega gibanja v zavesti in z njo združen tudi dotični mišični občut. Ako se pozneje ponovi predstava tega gibanja, obnovi se posrednje tudi mišični občut. Kakor se morajo predstave sploh večkrat obnavljati, da ostanejo v spominu, tako je tudi pri gibanji. Vsled takega ponavljanja se razvijajo spretnosti in ročnosti, ki se vsled tega večkrat za čuda usovršé.

§. 69. Delovanje volje na znotraj. Samohotna pazljivost in refleksija.

Navzven se pojavlja volja s tem, da poseza v tek dogodkov z ravnanjem in dejanjem; na znotraj se kaže delovanje volje v samohotni pazljivosti in v refleksiji.

Samohotna pazljivost ima vedno ta smoter, da kako predstavo bolj razjasni. Samohotno, t. j. vsled poželenja moremo svojo pazljivost usredotočiti zdaj na ta, zdaj na oni predmet, svojim mislim moremo dati kmalu to, kmalu ono mer. Pohlep, hotenje in zadovoljitev vrsté se tu neposrednje. Kar se tu pozeleva, to je razločno predstavljanje neke celote predstav, ki se samo v obrisih nahaja v zavesti. Hočemo pa to, ako iz izkušenj, ki si jih nabiramo po notranjem čutnem delovanji v teku svojih predstav, spoznamo dojme, s katerimi moremo ta tek zavračati na določene točke, usredotočevati v določenih predstavah. Tako se pogosto najde želeno dušno stanje na konci znanih vrst predstav. Te torej dosežemo, ako pustimo, da se te vrste predstav končajo, in odnosno, ako si v zavest pokličemo njih začetne člene. Ako hoče n. pr. pripovedovalec kaj pripovedovati, tedaj vé, da se mora pred vsem spomniti začetka povesti i. t. d.

Z ozirom na to, izvirajo li te po hotenji proizvedene zveze predstav iz spomina ali iz domišljije, to delovanje je ali samohotno spominjanje ali samohotno domišljevanje (sanjarija).

Tako vemo iz izkušnje, da se najlažje domislamo kraja, kjer smo založili kak predmet, ako si naštevamo, kar se je vse zgodilo, odkar pogrešamo predmeta. Ravno tako vé umetnik iz izkušnje, da mora svoji domišljiji dati šele hrane (študije, potovanja), da pa ne sme ustvarjati umotvorov takoj po prvih vtiskih, ki jih je prejel iz čitanja, iz dogodkov, ako hoče, da bode njegovo delo vspevalo.

Z ozirom na mišljenje se pojavlja delovanje volje v refleksiji, t. j. v tem, da svojo pazljivost navlašč obračamo na kak določen predmet mišljenja. S tem lažje osamimo pojedine zveze predstav od svojih psihičnih zvez, in premena taistih v pojme se bistveno olajša. Mišljenje največkrat posreduje delovanje volje. Ustanavljanje pojmov je namreč mogoče le tako, da ne pazimo na vse stranske namene, ki v istem času vstopajo v zavest in ki so dotičnemu stanju manj ali več slučajni. Ako zavračamo te tuje dele svoje zavesti, ki mišljenje le motijo, treba je precejšnjega napora v hotenji. Ako dalje časa mislimo, utrudimo se.

§. 70. Preudarjanje ali razmišljanje. Načela.

Ako hočemo, da bode hotenje imelo značaj intelektualnega (višjega) poželenja in da se ne bode ponižalo do nižjega pohlepa, treba je, da prej preudarjamo in razmišljamo. To preudarjanje in razmišljanje se nima odnašati samo na sredstva, katera je rabiti, da se doseže zaželeno, ampak tudi na presojevanje svrhe.

Ako se oziramo samo na sredstva, tedaj moremo razmišljati tudi pri strasti, seveda z namenom, da bi strast dosegla svojo svrho. Razlika med strastjo in med intelektualnim poželenjem je ta, da prva razmišlja le s stališča svoje trdne zveze predstav, zadnje pa je zavisno samo od razmišljevanja, katero je določuje in nad njim gospoduje. Strásti se razmišljanje šele pridruži; pri intelektualnem poželenji pa razmišljamo že prej. Zato se to poželenje odnaša najprej na svrho in potem šele na sredstva.

Razmišljanje zahteva, da imamo že prej predstave, katere so s predstavo o želenem predmetu v kakšni koli zvezi. Pogoj razmišljanju je torej ta, da je človek že nekoliko izobražen. Otrok preudarja šele tedaj, kadar pride njegova predstava o želenem predmetu v dotiko s kakim sličnim ali nasprotnim krogom predstav. Ti krogi predstav pa se ustvarjajo na temelji izkušnje, kadar se zadovoljava pohlepom. V tem oziru nabrana izkušnja se ne odnaša samo na sredstva, katera so pomogla temu ali onemu pohlepu, da se mu je zadostilo, ampak tudi na posledice tega zadoščenja, na čustva, izvirajoča iz zadoščenja. Taka izkušnja utemeljuje kroge predstav, kateri se obnavljajo pri podobnih pohlepih in vplivajo na taiste. Taki krogi predstav obujajo razmišljanje, katero omahuje med predstavami in se končuje s kakim sôdom. Razsodki so povodi intelektualnemu poželenju.

Iz jednolikega delovanja volje izvirajo neke občne izjave volje ravno tako, kakor se tudi iz več istovrstnih posamnih predstav razvijajo občne predstave in psihični pojmi. Pa kakor nastanejo iz občnih predstav psihični pojmi, tako nastanejo iz občnega hotenja vsled ponovljenega razmišljanja in soglasnega odločevanja neka določena pravila. Človek je prisiljen, da se v vsakem slučaju iste vrste odloči tako, kot se je prej odločeval. Ta določena pravila naše volje se imenujejo praktična načela ali maksime.

Načela so torej stalna pravila naše volje, po katerih uravnavamo vse svoje delovanje. Nastanejo pa, ako se na podlagi preudarjanja večkrat odločujemo za neko hotenje. Razlikujejo se od nazorov v tem, da so nazori teoretični, načela pa praktična. Načelo je pravilo volje, katero ni samo v glavi ali na papirji, nego po katerem se človek v resnici ravna v svojem življenji, in to zaradi tega, ker se je že večkrat ravnal po njem.

Take maksime so pri hotenji to, kar so pri mišljenji apercipujoče predstave ali nazori. Načela se malo po malo razvijajo različno ter se ali razširjujejo in utrjujejo, ali izpreminjajo, morda tudi omajajo in polagoma ovrgavajo. Načela

niso povsem stalna, nego se menjajo z razvijanjem in napredovanjem človeškim.

Prva poželenja vodi le mehanična reprodukcija predstav. Človek se slepo udaja onim željam, katere so se mu že kdaj izpolnile, in to tem stanovitneje, čim večkrat se to zgodi. Te želje pa se odnašajo tudi neposrednje na to, kar je prijetno čutom. Ko je otrok izkusil, da je ta zadovoljitev jako dvoumne vrednosti, ker ima večkrat neprijetne posledke, tedaj se nič več ne prepušča mehanični reprodukciji poželenj.

Domišljija in mišljenje storite, da se delovanje predstav osvobodi mehanične reprodukcije; s tem pa postaja polagoma tudi poželenje svobodnejše. Otrok izbira, preudarja in teži po onem, kar rodi stalno ugodje, zavrača pa, kar je za trenotek sicer prijetno, a ima neprijetne posledice. Otrok poželeva celó ono, kar se mu kaže neprijetno, če so mu le posledice po godu. Na tej stopinji razvitka je poželenje razumno ter ne meri nič več na ono, kar je neposrednje prijetno, ampak na koristno; tudi ne zavrača nič več onega, kar je neposrednje neprijetno, temveč le ono, kar je škodljivo. Človek nič več ne teži samo po čutnem uživanji, temveč tudi po duševnem. To duševno teženje si pridobiva vedno večjo prednost. Z vedno večjo razumnostjo mu postaja tudi vrednost takega uživanja vedno jasnejša.

Ako obvelja naposled pametno mišljenje, tedaj se vrednost poželenih predmetov meri še mnogo pravilneje, tako namreč, da se določa, koristi li to, kar se poželi, pravemu namenu človeškega življenja ali ne. Pamet preišče izkušnjo in najde, da je treba težnje čistiti in urejati, ako hočemo, da jih dovedemo v sklad med seboj in s konečno svrho človeškega življenja. Na tej stopinji vlada pamet nad poželenjem, in zadnje je doseglo svoj največji razvitek. Človek se ravna potem po načelih npravstvenosti.

§. 71. Svobodna volja.

Ako se človek slepo in brezpogojno udaja najbližjemu in najjačjemu povodu hotenja, ali ako za časa odločevanja

delujejo nanj vnanji in v organizmu utemeljeni odnošaji tako silno, da niti prav razmišljevatni ne more o primernosti ali neprimernosti svoje težnje, tedaj njegova volja ni čisti izraz njegove lastne osebe; človek ni duševno svoboden.

Ako pa more mirno in popolnoma preudarjati ono, kar hoče, ako se za pojedino hotenje odloči šele tedaj, kadar uvidi, da se je taisto po apercepciji dovedlo v sklad s predstavo o samem sebi, ako v posamnem delovanji volje najde zopet s amega sebe, potem je njegova volja nekaljeni izraz njegovega „jaza“; to hotenje je njegovo, -- človek je pri tem zavisen le od samega sebe, on je duševno svoboden.

Kadar koli nas pri svobodnem razmišljanji ne moti ničesa, kaže se, da stoji „jaz“ zunaj in nad poželenjem. Duševno svoboden človek je nepristransk v boji z okrožjem predstav, na katerih so osnovana poželenja ali zahteve, posluša njih razloge in protirazloge ter se odločuje za ono, kar misli, da je najprilicnejše.

S pametnim preudarkom doseže človek mnogokrat, da se konča spor, kateri je nastal med njegovimi poželenji. Čim večkrat se mu to posreči, tem bolj se privadi, da se ne udaja slepo onim težnjam, katere se mu pojavljajo v zavesti. Take težnje vselej poprej dobro preudari ter jih šele potem izpremeni v hotenje in dejanje. Na ta način se človek vedno bolj bliža trajnemu stanu svobode, čegar bistvo leži v tem, da je vse hotenje popolnoma zavisno od odloke osebkove.

Duševna svoboda je torej vzmožnost duše, vsled katere se more človek na temelji preudarjanja in razmišljanja sam odločiti za predmet svojega hotenja. Sestoji pa v tem, da človek posluša razloge in protirazloge ter se odločuje za one, kateri so najtehtnejši. V tem pogledu je duševna svoboda ob jednom tudi znak pametnosti.

Zaradi tega ne sestoji svoboda, katero pripisujemo človeku, v brezvzročnosti hotenja, ampak v sposobnosti taistega, določati se tako, da ga pri tem ne motijo niti vnanji vplivi, niti notranji nagibi, ležeči v njegovi zavesti.

Vsako hotenje, katero izvira iz natančnega preudarjanja in iz svobodnega sklepanja, imenujemo torej razumno, svobodno hotenje. Merodajna so mu načela pameti (maksime). Razlikuje se od samohotnega hotenja, pri katerem simpatija ali zoprstvo, predsodek, strast i. t. d. žene človeka do sklepanja. Namesto razuma in pameti gospodujejo tu čustva in čutna poželenja.

Čim bolj pa se zlagata volja in razum, tem svobodnejši je človek. Idejal svobode je torej v popolni harmoniji med razumnostjo in voljo. Temu idejalu se je moči približati le ondi, kjer so se dovedla načela v strog red in podredila pametni uvidnosti, najvišjim načelom npravstvenosti. V tem obstoji npravstvena (moralna) svoboda. Taka svoboda je torej sposobnost duše, po kateri se odločuje za npravstveno in pametno hotenje. Le taka volja se spodobi človeku. Kdor pa gleda le na to, kaj in koliko more doseči, ne pa na to, kaj je tudi dopuščeno, takov uničuje čast človekovo in postane suženj svoje čutnosti in sebičnosti.

Npravstvena svoboda se razvija polagoma. V otroku je še nerazvita, v strastnem človeku zatrta, v nenpravstvenem popačena, a v duhobolniku porušena. Usovršiti se more jedino le v borbi s protivnostimi. Popolnoma npravstvena svoboda je samo idejal, kateri se ne more doseči na tem svetu. V najsijajnejši sliki se nam kaže, kadar opazujemo življenje junakov in mučnikov, kateri so zavoljo npravstvenosti žrtvovali najmilejše svoje imetje, blago in bogastvo, srečo, zdravje in tudi življenje.

Človek je za vsako dejanje svoje volje odgovoren Bogu. Vsa naša npravstvena svobodna dejanja skupaj so prava naša zasluga, po kateri nas, kolikor jej mogoče, sodi človeška pravica. Vselej pa nas, in sicer nepristranski, po dejanjih volje sodi božja pravica, ki pri tem ne gleda na veljavo osebe, temveč na naša dejanja. V svobodnem ravnanji po npravstvenih razlogih je npravstvena svoboda, ki stori, da postanemo otroci božji. Kdor pa se zoper npravstvena načela odločuje za dejanja, takov je suženj greha.

Pametna svobodna volja bi morala določevati vse naše ravnanje, gospodovati nad vsemi našimi nazori in predstavami, nad delovanjem domišljije, nad vsemi čustvi, nagoni in poženji. Vse, kar imenuje duša svojo lastnino, podrejeno je gospodstvu svobodne volje. Potem jej služi tudi telesno življenje; gospoduje pa tudi nad vnanjim življenjem, nad naravo, kolikor dopušča njeno razmerje v življenji, in se kaže kot gospodar zemeljskih stvari. V tem pametnem gospodovanji in v tej oblasti nad samim seboj je prava svoboda — moralna svoboda. Po tej svobodi mora človek težiti ves čas svojega življenja. Pamet in vest, zlasti pa božje razodenje, ki oboje razsvetljuje, vodi ga pri tem najvarneje.

Da smo v resnici svobodna bitja, dokazuje nam naša vsakdanja izkušnja, izkušnja in zavest vseh ljudi in vseh časov, zakoni, plačilo in kazen, v vseh ljudeh ukoreninjena zavest, da bodemo vsprejeli na onem svetu plačilo po naših delih, in resnica, da to uverjenje o naši svobodi samo razlaga človeško družbo, da pa bi se morala razrušiti, ko bi tajili to svobodo. Kdor torej taji svobodo človeško, pride v protivje z vsem človeškim življenjem in s človeško zavestjo.

§. 72. Značaj.

Na nravstveni svobodi je osnovan značaj. To je najvišja in najpopolnejša oblika duševnega razvitka. Bistveni znaki značajnosti so označeni že v njenem imenu. S to besedo umevamo izrazito stalnost, trdnost, jednolikost in soglasnost vsega hotenja.

Pri tem je treba, da imamo najprvo praktična načela, katera določajo posamezno hotenje. Kjer ni stalnih praktičnih načel, tam se ne more govoriti o značaju. Značaj se razvije z vajo (navado), s poučilom in z vzgledom. V otroku se predstave še niso združile, njegovi krogi predstav še niso razviti; on še ne pozna načel, tedaj je breznačajen, nima značaja. Značaj si mora pridobiti šele z vzgojo. Otroka vodijo ali bolje rečeno nagibajo slučajne predstave, slučajne okolnosti in menjajoče se potrebe. Ker je njegovo hotenje

zavisno od spoznavalne moči, in ker se ta moč kaže seособno pri preudarjanji, zato se mu morajo zgodaj vcepiti trdna načela, po katerih mora urediti svoje ravnanje. Le potem dohode njegova volja določeno mer in varnost. Značaj je torej hotenje in delovanje po določenih načelih.

Kakor otroku, godi se tudi marsikaterim odraslim ljudem, kateri so v svojem duševnem razvitku zaostali na stališči otrokovem. Ako ravnaajo brez določenih načel, ako jih vodijo le slučajnosti, slaba ali dobra volja, imenujemo jih brezznačajne.

A tu še ne zadostuje, da bi se trdni krogi predstav učvrstili kot središče maksim. Dokler bivajo te brez zveze in podredbe druga poleg druge, dotle v hotenji še ni jednosti, kajti načela si nasprotujejo in po potrebi v posameznih izjavah volje vzbujajo različna ločljiva nasprotja. Iz tega izvira neodločnost in raztresenost duše. To se nahaja pri površno izobraženih in pri takih ljudeh, ki se niso potrudili, da bi pojmovno razvili in uredili svoja načela. Te neodločnosti in raztresenosti ne moremo odpraviti drugače, nego s tem, da se posamezna načela podredé kakemu vrhovnemu praktičnemu načelu. Ta jih potem tako rekoč apercipuje in torej tako preosnuje in prečisti, da predstavljajo vsa vkup neko brezuporno celoto.

Značaj je torej popolna doslednost v vsem hotenji in delovanji, katero je podvrženo praktičnim načelom, ki so zopet podrejena nekemu najvišjemu praktičnemu načelu.

Ta načela nam podaje pamet in razodenje. Po takih pravilih se ima ravnati naše hotenje. Izjava naše volje bodi torej pamet, ki se kaže v dejanji. Dobri, pametni ali npravstveni značaj nastane torej le, ako se vadimo v izjavi te volje. Dober, blag, npravstven značaj je tedaj utrjena volja, vsled katere se ravnamo v vseh slučajih po načelih pameti, razsvetljene od božjega razodenja. Tak značaj je krepost, ker je samodelnost, katero si pridobimo z energijo duha in volje.

Samo npravstveni značaj je pravi značaj, ki ima samo jedno pravo podlago, namreč npravstvenost. Ako so načela nenpravstvena, nastane tudi nenpravstveni značaj, ki je nesreča za posameznika in za njegovo okolico. Podlaga takemu značaju je kakeršna koli strast, zato je tak značaj po nekoliko in na videz podoben pravemu značaju. V nasprotji pa je z večnimi zahtevami morale, katerih ni moči pritajiti. Ako te zahteve v zavesti nenpravstvenega človeka naposled vendar le zadobé veljavo, tedaj se človek kesa svojih dejanj, in podlaga nenpravstvenega značaja se mu omaje vsled tega tako, da obupa nad samim seboj.

Npravstveni značaj je najvišji smoter človeškega življenja, ideal, kateremu se polagoma bližati, najtežja je, pa tudi najlepša naloga človeška v njegovem pozemeljskem življenji.

Misliti si moremo tudi ravnanje iz navade brez pravih načel. To se nahaja pri puhlem značaji, ki se kaže vedno kot svojeglavnost in trma. Vsled tega ravna človek po svoji glavi brez vsakega tujega ozira. Govorimo tudi o nezrelem značaji, ki nikdar ne pride do sklepa, o lehkomiselnem značaji, ki je le v nestalnosti stalen, nadalje o prepirljivem, hinavskem (potuhnem), zavidljivem, trdosrčnem, ošabnem i. t. d. značaji. Vendar so to le slabe navade, značajeve napake.

Najvišji npravstveni zakon je volja božja, ki se kaže bodisi v zakonih prirode same, bodisi v razodenji božjem.

Kdor torej podrejuje svoja dela volji božji, temu se ni bati, da bi zgrešil pravo pot in postal brezznačajen, svojeglav ali licemersk.

Sovršenost značaja določuje njegova jakost in velikost. Jak je značaj, ako se vstrajno in krepko upira tudi najsilnejšim zaprekam. Velik je značaj, ako je njegova jakost združena z osobitimi svojstvi in z redkimi sposobnostimi, in ako se izraževa v izvanrednih osnovah in delih. Značajnega človeka vsakdo hvali; prijatelji se ponašajo ž njim; neznanci iščejo njegovega znanja in družbe njegove, spoštujejo ga celó nasprotniki in se mu radi poverjavajo, ker vedó, da je mož beseda.

Pri obrazovanji značaja ne deluje samo vaja, poučilo, vzgled in vsa okolica, ampak vpliva nanj tudi razvoj, temperament, spol, ród, nagon in prirodne sklonosti, dušna razpoloženja, darovitost in telesno svojstvo. Vse to so tista tla, na katerih se razvija značaj s svojimi posebnostimi. A prva podlaga značaju je razvitek duha; prava obrazovanost je torej prvi pogoj njegovemu razvitku. Vender se obrazuje značaj le zunaj „v svetu“, t. j. z resničnim hotenjem in delovanjem. S trudom in le polagoma se popne človek na visoko stopinjo značaja. Akoravno moramo že v mladosti paziti, da vsi vtiski na dušo vplivajo na razvoj značaja, vender se dopolni šele na višjih šolah in v poznejših letih. Važne izpremembe življenja, nastop poklica, nadloge in skrbi večkrat hitreje končajo razvitek značaja, nego se to vzgojitelju posreči v teku mnogih let. Zato se je vzgojitelju, prizadevajočemu si za blag značaj svojih gojencev, ozirati na vse imenovane slučaje. Zlasti pa mora on sam biti npravstvenega, plemenitega značaja, da se po njem more začeti razvijati značaj gojencem. Čim bolj se v nas ukorenini volja božja, ki jo kaže pamet in razodenje, tem popolnejši smo in tem jasnejša je v nas podoba božja, tem bolj se bližamo sličnosti Bogu, najvišjemu smotru našega pozemeljskega življenja. To zjedinjenje naše volje z božjo voljo vodi nas do zjedinjenja z Bogom, in plačilo nam je največje, namreč večna blaženost.

Nasprotna in razuzdana poželenja pa razglojajo človeško srce, katero skuša strast samo umetno zjediniti, značaj pa je jedino prava oblika same s sabo soglasne zavesti, pravi vir notranje blaženosti.

Četrty oddelek.

Najvažnejši posebni pojavi dušnega življenja.

§. 73. Pregled.

Dušna stanja, katera smo do zdaj opazovali, lastna so vsem ljudem. A pojedini človek se razlikuje od vseh drugih po prav posebnih svojstvih, bodisi telesnih ali duševnih. Taka posebna svojstva imenujemo individualnost človeško. Že pri odraslih ljudeh opazujemo, da se skorej ne nahajata dva človeka, ki bi imela povsem jednake lastnosti. Pri teh so vnanja in notranja svojstva že toliko razvita, da bi mogla stvarjati nekako jednakoličnost v raznih telesnih ali duševnih pojavih. A ker tega ni, tedaj smemo sklepati, da so razni telesni in duševni darovi, katere je človek prejel od svojega Stvarnika, v bistvu sicer istovrstni, v svojih posledicah pa raznovrstni, in to tem bolj, čim različnejši so vplivi, ki izpreminjajo človeški razvitek. Največjo razliko nam kaže v tem oziru duša in nje razodevanje ter vzmožnosti človeške. Na sploh se nahajajo v vseh ljudeh iste kali, samo da še spé in čakajo individualnega razvoja.

Dušeslovje nas seznanja s pojavi človeške duše, ono nas uči o vzmožnostih in o svojstvih človeških, razklada nam, kako se razvijajo misli, kako se skladajo v sôde in sklepe; pri vsem tem pa govori največ o skupnem bistvu naše notranjosti, prepuščaje nam samim, da si iz občnih znakov razberemo primerna vodila za razmotrivanje pojedinih svojstev. Temu moramo povsem pritrjevati, ker drugače ne bi dobili trdne podlage, na katero bi se naslanjala naša individualna opazovanja. Vsaj vemo, da je vsak človek na poseben način razvit, in to duševno in telesno. Vsak ima svoj poseben razum, ki se razlikuje od drugega po vsebini, po razsežnosti, natanč-

nosti in zvezi. Nadalje vemo iz izkušnje, da ima vsak človek svoje posebno srce, kar stori, da je ali veselejši ali žalostnejši, mirnejši ali živahnejši. Tudi volja je v vsakem človeku na poseben način razvita; vsled tega je človek več ali manj energičen, slab, dosleden itd. Razlika pojedinih ljudi se torej pokazuje v mišljenji, v čustvovanji, domišljenji, hotenji itd. Na teh posebnostih je osnovana raznolika znanstvena obrazovanost. Taka posebnost človeška je podlaga moralnemu svojstvu pojedincev, okusu in talentu za umetnost; od nje so zavisni tudi verski nazori in sploh razna čustva. Presojevanje posebnosti človeške je zavisno od presojevalca samega, to je od njegovega vsakokratnega duševnega razpoloženja, pa tudi od vnanjih razmer, v katerih se pojavlja človeško delovanje.

Glavna podlaga človeški posebnosti je njegova različna nadarjenost. Pa tudi temperament, starost, spol, pleme, rod, stan, zdravje, bolezen, prirodno svojstvo srca itd. mogočno vplivajo na človeško individualnost.

Oglejmo si zlasti štiri posebne vrste dušnega življenja: 1. temperament; 2. spol; 3. rod in stan; 4. starost.

§. 74. Temperament.

Temperament imenujemo različni način, po katerem se vzbuja duša in volja na čustvovanje in hotenje. Ne odnaša se torej toliko na intelektualno življenje, akoravno tudi to vpliva na temperament, kolikor na čustvovanje in hotenje. Nastane pa iz telesno-duševnih darovitosti človeških, katere je seboj prinesel na svet, torej iz prirodnih svojstev.

Temperament je tako različen, kakor individualnost sama. Že stari modrijani so navadno razlikovali četvero temperamentov. To razlikovanje ima pa le to vrednost, da določimo nekake skrajne točke, med katerimi se nahajajo temperamenti, ki v resnici niso skoro nikjer čisti, temveč različno pomešani.

a) Sangvinski (lehkokrvni) temperament se odlikuje s tem, da se človeku take krvi srce hitro gane, a ta potres je površen in ne traja dolgo. Nasledek temu je,

da se afekti zelo izpreminjajo. Sangvinik je jako živahen, udaja se raznim vtiskom. Njegove predstave se hitro gibljejo v raznih krogih, pazljivost mu je nestalna, domišljija živa, spomin obsežen. Loti se raznoterega in težavnega, a ni stanoviten, brž ga mine prvi ogenj.

Glavne napake temu temperamentu so ničemurnost, nestanovitnost, lehkomyseelnost, raztresenost in poželjivost, objest in zvitost; solnčne strani pa so dobrodušnost, priljudnost in dobrovoljnost. Ta temperament se po vnanje kaže v vitkem in nežnem telesu, v živem in nestalnem pogledu, v hitrem govoru, v lehkomyhoji in veliki gibčnosti.

b) Kolerški (vročekrvni) temperament je ognjevit v svojih čustvih in težnjah, vstrajen, hiter in energičen v gibanji. Posamezno pojmuje lahko in s posebno silo. Njegove predstave se urno menjajo, toda v ozkih krogih. Zanima se za vse, kar mu ugaja. Njegovo mišljenje je jasno, domišljija drzna, čustvo globoko, volja odločna. Navdušenost mu je vstrajna, strasti silne. Kolerik je srčen, ponosen, nagle jeze, maščevalen; deluje hitro in vstrajno. Dobre strani tega temperamenta so odkritosrčnost, velikodušnost, srčnost, hrabrost, odločnost, stalnost; slabe strani pa predrznost, svojeglavnost, gospodljivost, sebičnost, prevzetnost in jeza. Ljudje takega temperamenta so krepkega telesa, izrazitega lica, širokega in izbočenega čela, ognjevitih oči, močnega glasu, trdne hoje, širokih in izbočenih prsi.

c) Melanholski (težkokrvni) temperament je sploh počasen v svojih čustvih, toda ta pretres je močan, živ, vstrajen. Čuti so ostri, spomin zvest, domišljija krepka, mišljenje in smiselno globoko. Melanholik je zamišljen, ljubi samoto, v svojih sklepih je neodločen, boječ, sumen, nezaupen. Neprijetni dogodki storé ga otožnega, in kar ne more jih pozabiti. Dobra stran tega temperamenta je globoko mišljenje, zvestoba, stalnost, potrpljenje, udanost, požrtvovalnost in iskrena nabožnost; napake pa so nagnenost k samoti, samosvojstvo, sumljivost, grajavost, otožnost, žalost, klavnost. Ljudje te vrste so slabotne, visoke, suhe, tenke in vitke rasti,

temnega, mirnega, tužnega pogleda, udratih oči, slabega glasu, počasnega in jednoličnega govora, blede barve, počasne hoje.

d) Flegmaški (hladnokrvni) temperament je nasproten sangvinskemu. Težko in počasi ga je vzbuditi. Za sočutje, prijateljstvo, ljubezen, dobrohotnost in strasti je le malo vsprejemljiv, premišlja vse, opazen je, miren in z vsakim dober. Ogiba se vsakega telesnega in duševnega truda. Njegove predstave ostanejo v določenih ožjih krogih, domišljija le malo deluje; ne misli rad, a pri mehaničnih delih je vstranjen (dober računar, pisar, risar); ljubi red in mir. Solčna stran te krvi je preudarnost pri sojenji, razboritost v ravnanji, spravljivost in zložnost v občevanji; nasproti pa je rad len, rad dobro živí, ne ljubi prepira, sovraštva, jeze, pravde. V vnanjosti se spoznava po odebelelem telesu, po malih, pa mirnih očeh, po počasni krvi, veliki glavi, po krepkih čeljustih, po kratkem, debelem vratu, po majhnih prsih, po slabem glasu.

To razdelitev moremo sicer obdržati, ako združujemo ž njo le pravi pojem, kakeršen izhaja iz prav posebnega bistva človeškega življenja.

Ker je temperament tesno zvezan s telesnim svojstvom, vpliva nanj vzgoja, starost, spol, podnebje, okolica, način in razni dogodki v življenji. Mladost je največ sangvinska, mož kolersk, starost flegmaška. Nekateri narodi so bolj sangvinskega, drugi bolj melanholskega temperamenta.

Vsak temperament je sam na sebi dober. Pri vzgoji je treba paziti le na to, da se izobrazí dobra stran temperamenta, slaba pa zatira.

§. 75. Spol.

Tudi spol zeló vpliva na dušno življenje. Razlikuje se pa v posebnostih telesnega organizma in v duševni individualnosti. Vender se take individualnosti ne dajo sploh strogo ločiti po spolu, ker pri obeh spolih se nahaja nekaj skupnih prednosti in kreposti. Obe individualnosti ste v nekem razmerji, vsled katerega se nagibate druga k drugi. Vsak spol uresničuje namreč pojem človeški, toda na nasprotni način, tako da se ravno vsled te različnosti nagibata drug k dru-

gemu ter se tako popolnujeta. Nekaj lastnij pa je vender, ki se jako očitvidno razlikujejo v moškem ali v ženski, zato jih ne gre zamolčati.

Možu glavna lastnost je aktivnost, tvornost, kraj delovanja mu je javno življenje. Vsled svojega nagiba na samodelavnost se ne zadovoljuje s samimi stvarmi, temveč izkuša najti njih vzroka in se seznaniti z njihovimi posledicami. Njemu še ni zadosti, da posnema dejanja, temveč hoče lastno proizvajati in s tem kazati svojo duševno moč. Ta samozavest ga sili, da izvršuje dejanja, katera mu pomorejo do veljave, do časti; pri tem pa se često ne ozira na vnanjosti, s katerimi doseže ugled. Zato mora globočje misliti, in življenje mu je burnejše, nemirnejše; ker teži po samodelavnosti, ovirajo ga mnogokdaj okolnosti, katerim se protivi ter jih uklone tudi z lastno nevarnostjo. Vsled tega prevladuje v moškem razum, miselnost in hotenje. Razborito premišljanje, stanovitost gledé storjenih sklepov, pogumno in srčno ravnanje so torej znaki plemenitega moštva.

Temu nasproti je ženska prejemljiva za vnanje vtiske; ona je rahlejša, vender ničemurna; dopada se jej vnanjost, mir, lagotnost. Sposobna je torej za tiho domačinstvo, v katerem kaže ljubezen za red in zločnost. Njeno mišljenje se giblje najraje v konkretnih krogih, zato lažje obdrži, vender je njeno pojmovanje površno in nestanovitno. Med tem ko postopa mož samozavestno ter zaupa največ le lastni sili, žensko čustvovanje je rahlo in nežno, navadno zavisno od tuje individualnosti. Zato je žensko lažje voditi, nego moškega, a tudi lažje užaliti, nego prvega.

Lastnosti plemenitega ženstva so torej prisrčnost, iskrenost, umnost, krotkost in milina, domačinstvo, prizanesljivost in potrpljenje, pobožnost, čistost, ponižnost, pravstvenost i. t. d. Vender pri vzgoji ne smemo popolnoma strogo ločiti teh lastnosti niti pri moškem, niti pri ženskem spolu; kajti nobena individualnost ni tako popolna, da bi jej ne prijala tudi ostala svojstva drugih bitij.

Pobožnosti, pravstvenosti, odločnosti, zanimanja, miline, prizanesljivosti i. t. d. ne sme pogrešati ne mož ne žena, ne deček ne deklica, čeprav v različni meri.

§. 76. Pleme, rod, stan.

Kot posebne oblike skupnega človeškega značaja so razlike v plemenih, v rodovih in v narodnostih.

I. Plemena ali pasme so človeške skupine, ki imajo stalna svojstva telesa in duše. Ta plemena niso strogo ločena, zato se navaja razno število plemen. H. Häckel razlikuje teh dvanajst človeških plemen ali vrst: *a*) višje: 1. Sredozemce, 2. Nubijane, 3. Dravidane, 4. Mongole, 5. Malaje, 6. Amerikane, 7. Arktikane, 8. Avstralce; *b*) nižje: 9. Zamurce, 10. Kafre, 11. Papuvane in 12. Hotentote.

Glavnejša plemena so:

1. Sredozemci ali Kavkazci nadkriljujejo v telesnem kakor tudi v duševnem pogledu vsa ostala plemena. Odlikujejo se z več ali manj kodrastimi lasmi, z močno brado in belo kožo, ki pa po rumenkasti in svetlo rujavi prehaja v temno rujavo. Čelo je široko in izbočeno. To pleme ima velike darove duha in srca in je torej omikonosec med zemljani. Šteje blizu 550 milijonov ljudi in je razširjeno po vseh delih zemlje, zlasti po Evropi, južni Aziji, severni Afriki in Ameriki.

2. Mongoli so poleg Sredozemcev najmnogobrojnejše in najobrazovanejše pleme, ki šteje 550 milijonov ljudi, prebivajočih po polarnih krajih Evrope in Amerike, v severni Aziji do Himalajskih gorá in do Gangesa, na Japonskem i. t. d. Kože so rumenkaste, včasih jasnejše, včasih temnejše in v rujavo prehajajoče, obličja okroglega, ozko in čestokrat na pošev razpranih oči. Lične kosti so močne in strčé iz lica, nos je širok, ustne debele, črni lasje pramenasti, brada pa oskodna. Mongolskemu plemenu nedostaje živodušnosti, prave čilosti za duševno omiko, vendar je prekaneno in iznajdljivo.

3. Malaji stoje v sredi med Sredozemci in Mongoli. Njih polt je rujava, včasih jasnejša, včasih temnejša, obraz navadno širok, nos strčeč, ustne debele, a lasje gladki in pramenasti. Bode jih kacic 30 milijonov, ki prebivajo na otocih Indijskega in južnega Tihega oceana. To pleme je jako čutno, hoté le uživati ter streči svoji poltenosti.

4. Amerikani (Indijani) so nekdam stanovali z Eskimovci sami v Ameriki. Polti so ruse, jasnejše ali temnejše, čela širokega, a nizkega; velikega, strčega in često kljukastega nosu, debelih ličnih kosti, nizkega, mračnega čela, medlih, udratih oči, ozkih usten in črnih pramenastih las. Cenijo jih še na 12 milijonov. To pleme je brez čutja za duševno omiko, a je zvito, tiho, brezčutno, neusmiljeno, in lahko ga je vzbuditi, a dolgo ne nateza svojih moči.

5. Avstralci ali avstralski Zamurci so črne ali temno rujave polti, čeljusti izbočenih in kosozobih, čela nazaj potisnena, nosu širokega, usten debelih in zabuhlih. Lasje so gladki in nekoliko kodrasti. Utegne jih biti nekaj čez 80.000, a stoje v duševnem pogledu jako nizko.

6. Zamurci ali Etijopci so črni, in njih polt se čuti pod prsti, kakor bi bila žametasta. Kosozobi so in čelo jim je nazaj potisneno, nos potlačen, širok in debel, ustne debele in napete, obradek kratek. Lase imajo črne in runaste. Prebivajo v srednji Afriki in štejejo blizu 130 milijonov. Ti črnci so poželjivi, živé le za hip. Poleg velike dobrodušnosti so tudi zelo ljuti, grozoviti.

Tu je treba omeniti še polutane, ki so nastali po križanji med Sredozemci in ostalimi plemeni ter bivajo po vseh delih sveta, zlasti pa v Ameriki in v Aziji. Bode jih blizu 11 milijonov.

Vse te razlike niso bistvene, temveč le slučajne, katere provzročá različnost podnebja, tal, občil, živeža, obleke, stanovanja, opravila i. t. d. Pa tudi duševno življenje zelo vpliva na razvitje telesa. Pravilno, zdravo razvijanje duha silno vpliva na telo, sosebnó na čelo, ustne, izraz, držanje i. t. d. Tako vtisne tudi propadanje duševnega življenja telesu svoje sledi ter mu daje čutno lastnost.

II. Tudi posamezni rodovi in narodi imajo svoje posebnosti, svoje ljudske značaje, narodne temperamente. Razne narodnosti so premene skupnega rodovnega značaja. Na te premene vpliva pred vsem priroda dotične dežele in rod, naj si bode čistejši ali pomešan.

Še bolj kakor od takih fizičnih vplivov, zavisen je narodni značaj kakega ljudstva od njegove samodelnosti, t. j. od vsega njegovega zgodovinskega razvoja, sosebnost od obrazovanja in uravnanja njegovega politično-verskega življenja. Italijan je bolj kolerik, Francoz sangvinik, Nemec flegmatik, Anglež melanholik i. t. d. To seveda velja le v obče, kajti posamezniki teh rodov so tudi drugačne in mešane krvi.

III. Pa tudi stanovni imajo svoje posebne telesne in duševne pojave. To spričuje, da opravilo, delo, omika itd. zelo vpliva na podobo vsega človeka. Kmet, trgovec, roko-delec, učenjak i. t. d. se odlikuje po svojem posebnem tipu.

§. 77. Doba življenja.

Človeku je odmerjen neki čas v življenje. Ta čas ali vek pa ni pri vsakem enak. V tem času se človek mnogolično razvija in izpreminja, in te različne stopinje imenujemo dobe človeškega življenja, ki so največjega vpliva na telesni in duševni razvitek človeški. Človek se razvija polagoma. Z izpremembo telesnih njegovih svojstev se menjajo tudi duševna, z jednimi kakor drugimi pa osebnost. V razni dobi je torej človek različen. Z ozirom na to razločamo v človeškem življenju tri dobe, namreč dobo nezrelosti, dobo zrelosti in dobo propadanja. A vsako teh dob delimo zopet na manjša razdobja, ki pa ne trajajo povsod jednoliko časa. Nato vpliva spol, telesna rast, podnebje, način življenja, hrana, vzgoja itd.

I. Doba nezrelosti traja v naših krajih pri moškem spolu do 24., pri ženskem do 20. leta. To je čas detinstva in mladosti. V detinstvu zopet lahko razlikujemo čas novorojenca, čas dojenca in otroški čas; v mladosti pa deška ali dekliška in mladeniška ali deviška leta.

Čas novorojenca traja samo 6.—8 dni. V tem času novorojenec samo diha in uživa hrano.

Čas dojenca traja prvih devet do dvanajst mesecev. V tem času se malo po malo obujajo čuti in pojavljajo se prvi sledovi duševnega delovanja.

Otroški čas traja do 6. ali 7. leta. V tem času se človek telesno in duševno krepkeje in hitreje razvija, nego v kateri koli drugi dobi. Telo je sprva v vseh svojih delih še nerazvito, v teh letih pa vidno raste in se razvija na vsako stran.

O kakšnem duševnem življenji se v prvih dneh otrokovega življenja niti govoriti ne more. Kažejo se le sledovi duševnih nadarjenosti in posebnosti, ki se silno razvijó sosebno v drugi polovici otroške dobe.

V prvih 3 letih so telesni organi še zeló nežni in mehki, zato je s takim otrokom ravnati jako skrbno in pazno, da se mu šibko telo ne poškoduje in ne spači. V prvem letu najbolj raste, zato se mu telo ne sme pretesno povijati; dajati mu je zadostne in primerne hrane, skrbeti mu je za zdrav zrak, dobro držanje, vedno snažnost in primerno menjavo v gibanji in v mirnosti. Duševno življenje je v vsej tej dobi omejeno na najnižje psihično delovanje. Predstavljanje, čustvovanje in počevanje ima v tem času najbolj čutno lastnost. Delovanje predstav meri na čutno zaznavanje, na obrazovanje nazorov, obnavljanje in sestavljanje taistih. Kar se ne nahaja v čutnem krogu, to za otroka niti ne biva. Otrok je vsprejemljiv po nekoliko le za ono, kar se mu predstavi v čutni obliki. Ravno tako hoče, čuti in želi le ono, kar je čutom prijetno in neprijetno, in kar mu veleva nagon. Duševni razvitek je v tej dobi zavisen pred vsem od pomnožitve in popolnosti nazorov; delovanje domišljije se pokazuje sosebno v igri. To vzgojno stopinjo imenujemo torej najpriličneje nazorno dobo ali čas igre. Otrok se vzgojuje doma ali v otroškem vrtu.

Deška ali dekliška leta, do izpolnjenega 14. leta pri deklicah, a do 15. ali 16. pri dečkih, nastopajo z izmeno zôb. Telesna rast prevladuje sicer še vedno, a postaja navadno vedno počasneja. Temu nasproti pa delavnost telesnih organov hitro napreduje in se usovršuje.

Ker je telo že precej razvito, pospešuje se v tej dobi sosebno duševni razvitek. Otrok se prestavi iz najožjih krogov obiteljskih v širše kroge, kjer se nanj vpliva od več strani; nazori se mu hitro širijo, jezik se mu bogatí in uri.

Razni in često škodljivi vplivi okolice terjajo, da vzgojitelj deluje na otroka po jedinstvenem in premišljenem načrtu. Zategadelj je treba v tej dobi otroka pravilno poučevati in vzgojevati. Pouk stori, da se nazori otroku popravijo in dopolnijo. Zdaj šele se uči otrok pravega zaznavanja in pazljivosti. Spomin se tako izuri, da doseže vrhunec svoje sposobnosti za delovanje, in domišljija se poprime resnega dela, namreč snovanja posrednjih nazorov. Tudi v mišljenji se otrok že poskuša, a le bolj boječe; vendar si pridobiva vse predpogoje za razvitek taistega. Ker naraščajo krogi predstav in ker se ureja domišljija, razširjajo se tudi čustveni krogi in blaže se čustva. Neukrotljivemu in slepemu nagonu se stavijo zapreke, da ne prestopa svojih mej; vsled tega teži otrok vedno bolj po duševni delavnosti.

Proti koncu te dobe se vedno bolj razlikuje razvijanje obeh spolov. Zato terja tudi dušeslovje, da se ločijo v višjih razredih dečki in deklice.

Na tej stopinji meri otroški spomin pred vsem na to, da si prisvoji ono stvarino, katero mu podaja pouk, zato se more ta stopinja razvitka prav prilično imenovati doba učenja ali šolski čas. Začenja in končava se z godnostjo za šolo ter je čas pravega učenja v ljudski šoli.

Čas, ko iz dečka postane mladenič, iz deklice devica, zaznamenuje začetek mladeniških ali deviških let, ki trajajo pri moškem do 24., pri ženski pa do 20. leta. V teku te dobe doraste človek do čela, postane zrel. Vsporedno s tem razvitkom dozoreva tudi duševni razvitek.

Mladenič poskuša v družbi sam nastopati in v taisti veljavo zadobiti. To teženje po samostalnosti in samodelavnosti učini, da se mu domišljijino delovanje vedno prosteje razvija. Gojenec se vadi v mišljenji, katero si vsled mnogih izkušenj vedno bolj okrepčava. Misleč pretvarja mladenič vednosti, pridobljene v dobi učenja, s pomočjo apercepcije v pravo svojino.

Z rastočim obrazovanjem duha se mladeniču blaži tudi srce; z vzgledom in z občevanjem se mu uri okus in obuja čut za lepo vedenje. V tej dobi doseže domišljija vrhunec

svojega razvitka; mladenič začenja snovati vzvišene ideje in idejale, navdušuje se za velike in plemenite težnje.

Mladeničeva samozavest postaja vedno krepkejša; mnoge izkušnje ga usposobijo, da temeljito in pravilno preudarja in premišljuje. Na tej podlagi prehaja poželjenje v hotenje. Pametno mišljenje se vedno bolj pojavlja ter vodi k npravstvenim idejam in vsled tega k npravstveni svobodi volje. Mladeničeva duša se kaj lahko udaja afektom in strastem, tudi se ne more še zadosti krepko upirati mnogobrojnim in nevarnim vplivom bližine. Vsled tega je težko doseči npravstveno svobodo, a prepotrebno je, da priskoči vzgoja gojencu na pomoč. A tudi v tem pogledu je vzgojiteljjev položaj zelo težak, kajti mladenič se mu ne udaja tako iskreno in odkritosrčno, kot deček ali dete. Naukov in opominov ne vsprejema dragovoljno, in kaže se, kakor da bi jih odbijal. Šele pozneje uvidi pravo njihovo vrednost, kakor tudi nesebično ljubezen vzgojiteljevo, katerega se vsled tega, dokler živi, rad in s hvaležnostjo spominja.

Na tej stopinji se najbolj odlikuje mišljenje. Vplivanje vzgojiteljevo na gojenca vedno bolj ponehava, a popolnoma se ne sme umakniti. Ta stopinja se imenuje doba mišljenja. V tej dobi je vzgojitelju rešiti najtežjo nalogo, kajti pogoditi mu je zlato sredino; gojenca ne sme brez vodstva prepustiti raznim nevarnostim, a na drugi strani ga vender ne sme tako dolgo voditi, da bi mu vsled tega zaprečil samostojno razvijanje.

Na to zadnjo stopinjo razvitka mora se človek vspeti z lastno silo. V zadnji razvojni dobi, v kateri je treba, da gospoduje pamet, poneha tedaj vnanji vpliv vzgoje; namesto tega vpliva pa nastopi vzgoja samega sebe.

II. Doba zrelosti traja pri moži do 55., pri ženi pa do 45. leta. Telo je v tem času na vrhunci svojega razvitka. V prvih letih te dobe je duh posebno svež in volja krepka, telo pa vitko, okretno in močno. Čustvo in duševno življenje, trezno pojmovanje stvari, pravo umevanje resnobra življenja označujejo to starost. Mož živi svojemu poklicu, ravna se po načelih, ostane zvest idejalom, ustrezajočim tem načelom, postopa s preudarkom, z razboritostjo in odloč-

nostjo, visoko ceni prijateljstvo, čast in moško dostojnost. V drugi polovici te dobe pa biva človek bolj len, želi si miru in lagotnosti.

III. Doba propadanja obseza ostali čas življenja. V tej dobi človek nazaduje, telo začne malo po malo spadati z vrhunca, na kateri se je povzdignilo v dobi zrelosti. Nedostaje mu zanimanja za vnanji svet; spomin, domišljija oslabeva, mišljenje pojema. Temu nasproti pa ravna oprezno, premišljeno, modro in na podlagi mnogih izkušenj; svoje ideje in čustva izraža v modrih izrekih. V zadnjih letih nastopa starost in traja do blizu 70. leta. Čim bolj se starček oprasha zdanjega življenja, tem bolj se posvečuje bodočemu. Naposled pride matorost. Lasje obelé, zobje izpadejo, koža se nagrbanči, telesne in duševne moči hitro pojemajo, naposled odreče tudi izmena snovi, delavnost v organih zastane in smrt nastopi. Srečen je človek, ki je živel za Boga, smrt mu je potem vodnik v večno blaženost — v izveličanje.

Dodatek.

§. 78. Dušne bolezni.

Duša deluje s pomočjo telesa in posebno živčevja in njega osrednjega organa, možjanov. Vsled tega se more medsebojno odnašanje telesa in duše porušiti, kar provzročuje posebne pojave, dušne bolezni.

Dušne bolezni so le toliko časa nekaj čudnega in neumljivega, dokler jih ne prispodabljam o s pojavi pravilnega duševnega življenja. Ako pa to stvar natančneje preiskujemo, uverimo se, da imajo dušne bolezni svoj vir večkrat v duševnem življenji, katerega smatramo za zdravega. Tedaj pa nam prave dušne bolezni kažejo le v veliki, očitvidni meri to, kar moremo v navadnem življenji opazovati na nas samih in na drugih. Zlasti nam spanje kaže slične pojave, kakeršne stalno opazujemo pri dušnih boleznih.

Predstave se v spanji ovirajo ali popolnoma ali nepopolnoma. Popolnoma se ovirajo v trdnem spanji, nepopolnoma pa v polu spanji. Tedaj pa se predstave pojavljajo v zavesti kot sanje.

Tudi resnično duševno življenje nam podaja raznoterih pojavov dušnega porušenja, katerih pa ne prištevamo pravim dušnim boleznim, ker ne prenarejajo ravnotežja duševnega življenja trajno in popolnoma. Taki pojavi so:

1. Preozki krogi predstav, vsled katerih se človek zamisli v določeno stvarino, kakor n. pr. pri melanholskih ljudeh.
2. Prepočasno predstavljanje, ki se kaže v težavnem pojmovanji, v slabi prirodni nadarjenosti in v slaboumji.
3. Prevelika raztresenost, vsled katere se misli gibljejo med vzbudami, ki prihajajo od nasprotnih strani.
4. Presilni dušni potresi, ki so posledica hitrega in krepkega predstavljanja, katerega nimamo v svoji oblasti.

Vsi ti pojavi nam ne kažejo popolnega dušnega zdravja, vendar takih ljudi še ne smatramo na umu bolnih. A treba je le še koraka, in ti pojavi preidejo v dušne bolezni.

Prave dušne bolezni imenujemo one trajne nepravilnosti duševnega življenja, pri katerih je vzajemno delovanje predstav narušeno na očividni način. Vsled teh bolezni človek ni sposoben, da bi opravljal navadna in vsakdanja opravila.

Prvega povoda takemu bolnemu stanju je iskati v telesu. Pa tudi duševno stanje provzročuje te bolezni. Telesne bolezni, razvade, pijančevanje, nenravstvenost in druge razuzdanosti, potem trajna toga, težki udarci usode, strasti i. t. d. morejo torej provzročiti resnične dušne bolezni. Take so:

Blodnomislje ali zmetenost (zmešanost) je ona dušna bolezen, v kateri smatra človek svoje notranje predstave za resnične, zato je v popolnem protivju z resničnostjo; svet mu je zmešan. Deloma se pojavlja ta bolezen kot stalna ali blodna (uprta) predstava (fiksna ideja), ki se ne umakne nobeni nasprotni predstavi, tudi taki ne, katero bi vsak duševno zdrav človek takoj spoznal za pravo. Blodnomislje ima pametne trenutke, ki pa postajajo polagoma vedno redkejši. Melanholski temperament, strast, vse, kar

pospešuje preozko in trajno zavest, pospešuje tudi blodnomislje.

Slaboumje, topost je nesposobnost človeška, svoje duševno življenje izvrševati. Večkrat je prirojena, večkrat pa nasledek kake druge bolezni. Imamo več stopinj te bolezni od slaboumja do topoumja. Slaboumnik je srednje nadarjen, v topoumniku pa je popolnoma ugaslo vse duševno delovanje. V nekaterih goratih krajih z ozkimi in globokimi dolinami, kjer nedostaje solnčne svetlobe in zraka in kjer so tla in voda posebnih lastnosti, nahaja se slaboumje v zvezi z pohabljenjem telesa kot kretinstvo (bebest). Nekaterim slaboumnikom nedostaje govora, pri drugih se kaže šče začetek mišljenja, zopet tretji imajo praktične talente za marsikake ročnosti. Topost je pretiranje flegmaškega temperamenta.

Blaznost je nesposobnost, misli vzdrževati v redu, ter nima svetlih trenutkov. Duševno življenje je popolnoma raztreseno. Predstave blaznega človeka prestopajo brez pravila in brez logičnega reda od predmeta na predmet; nedostaje jim jedinstvenosti. Pohabljenje duha je razširjeno čez vse predstave, zato je težko ozdraviti tako bolezen. Blaznost je izrodek sangvinskega temperamenta.

Besnost je dušna bolezen, v kateri je predstavljanje na vrhunci stalnega afekta. Nesrečnež vidi vse črno, vso okolico smatra za sovražno. Dejanja besnega človeka so brez vsega preudarka in jako silna; tak človek vse razdene, kar pride ž njim v dotiko. Besnost je izrodek kolerskega temperamenta.

Deloma pohabljen um se zove monomanija, ki sestoji v neodoljivem nagonu po dejanjih določenega načina, ako je duh drugače popolnoma zdrav. Najnavadnejša je kradljivost.

Hipohondrija je bolezen čustev. Duša se vglobi v jedno samo čustvo ali v vrsto čustev brez nade in se v njih tako rekoč izgubi. Človek je pobit, domišlja si razne bolesi, nima volje in moči. Melanholija in otožnost ste posebni obliki hipohondrije.

K boleznim duha štejemo tudi ona razmeroma redka nepravilna stanja, v katerih je duševno delovanje le nekaj

časa pohabljeno. Ta stanja so sorodna spanju. Semkaj gredo: hoja v snu (mesečniki — somnambulizem), bdenje (jasno gledanje) v snu in magnetični sen (hipnotizem). Somnambulizem je srednje stanje med spanjem in bdenjem. Kadar človek živo sanja, ondaj kreta s telesom, govori, poje i. t. d. Te vzbude morejo se tako ojačiti, da človek v snu zapusti ležišče ter hodi okoli. Mesečnik se poda na nevarne visočine, izvršuje težka dela, čita in piše z razprtimi očmi, a ko se zbudi, ne spominja se ali le kakor v snu vsega tega.

Višja stopinja somnambulizma je bdenje ali jasno gledanje v snu. V tem stanju se vidijo stvari, ki so po prostoru in času zeló oddaljene. Tako stanje se nahaja navadno pri ljudeh bolehnega, razdražnega živčevja. V teh stanjih se usredotoči vse duševno delovanje v jednom samem krogu predstav in izključijo se vse stranske predstave, ki bi utegnile motiti dušno delovanje. Vender se razumnost ne poveča nadprirodno in podrejeno je oblasti prirodnih zakonov.

Največja uganka so pojave tako zvanega magnetičnega sna, ki se umetno provzroči v osebah, za to sposobnih, s pomočjo nekakega ravnanja magnetizerjevega. Vsled tega ostane speč človek v nekem živem občevanji z magnetizerjem ter odgovarja večkrat na vprašanja prav iznenadno. Vender to stanje še ni popolnoma razjašnjeno.

Na duhu bolni ljudje so največja nesreča sebi in drugim. Pomilujmo jih torej in skrbimo, da se ozdravijo, ako je mogoče, kar se najlažje stori po dobrih zdravnikih in v blaznicah. Sami pa zahvaljujmo Boga, da nam je dal zdrave čute in zdravo dušo.

